

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ЄРЄПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає

Українська Інформаційна

Служба

A REFEREED

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by

*The Ukrainian Information
Service Ltd.*

ISSN: 0042-9422

No. 1 (574), January, 1996, Vol. XLIX

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів
Техн. Ред. і Адміністратор — Микола Кузів

Члени Редакційної Колегії:

*г-р А. Бегрій, проф. г-р Г. Васькович, проф. г-р С. Галамай,
ред. С. Караванський, ред. С. Квіт, мгр. О. Коваль, проф. г-р В. Косик,
проф. г-р О. Кушета, Л. Наконечний, інж. В. Олесків,
мгр. Слава Стецько, проф. г-р П. Цимбалістий, ред. М. Шатилов.*

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF

Тел.: 0171 607 6266

Факс: 0171 607 6737

*Матеріяли, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди
відповідають поглядам Редакційної Колегії. Редакція застерігає собі право
скорочувати статті і виправляти мову.*

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1996 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	90 дол.	50 дол.	8 дол.
Австрія	780 шіл.	400 шіл.	80 шіл.
Аргентина	(Амер. дол.) 45 дол.	25 дол.	4.50 дол.
Бельгія	2300 б. фр.	1250 б. фр.	250 б. фр.
Вел. Британія	ф. 35.00	ф. 20.00	ф. 3.50
Канада	90 дол.	50 дол.	8 дол.
США	80 дол.	45 дол.	7.50 дол.
Німеччина	140 н. м.	75 н. м.	12 н. м.
Франція	400 фр.	200 фр.	35 фр.
Швеція	500 кор.	250 кор.	45 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

*Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу
Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на
адреси наших Заступників, на стор. 3-ій обкладинки.*

Чеки виставляти на: The Ukrainian Information Service, Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 1 (574)

СІЧЕНЬ, 1996

Річник XLIX

Зміст I-ої книжки

— ХРИСТОС РОДИВСЯ! 2

До питань державного будівництва

Слава Стецько: «...ІНТЕЛІГЕНЦІЯ — ПРОВІД НАРОДУ...» 3
Едіт Богацька: В СТОЛИЦІ УКРАЇНИ ВІДБУВСЯ КОНГРЕС УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ 5
— ПОСТАНОВИ КОНГРЕСУ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ 7
С. Семенюк: КОРОТКИЙ КАЛЕНДАР ТРАГЕДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ 12
Е. Богацька: ТЕПЕРІШНІ ПОЛІТИЧНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ 17
Софія Вітошинська: ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА 28
Віра Юцевич: НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ ЩОДО ОБ'ЄДНАННЯ ЦЕРКОВ 29
— ЗОВНІШНІ І ДЕЯКІ ВНУТРІШНІ ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ ТА ПИТАННЯ 31
— «НА ЗАКЛИК ВІТЧИЗНИ ВОНИ ОЗВАЛИСЬ, ПІШЛИ І ВІДАДАЛИ, ЩО МАЛИ...» 37
— ФОТОЗНІМКА З ПОБУТУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В З'ЄДНАНОМУ КОРОЛІВСТВІ 38
Микола Шатилів: ЖИТТЯ, ЯК ЛИСТ ПРО КОХАННЯ 39

Присвяти

Омелья Коваль: ГРИГОРІЙ ВАЩЕНКО — ЛЮДИНА-ПЕДАГОГ-ДЕРЖАВНИК 42
Д-р Блянка Єржабкова: У СТОЛІТТЯ НАРОДЖЕННЯ ОЛЕКСАНДРА
КУЛЬЧИЦЬКОГО (1895–1980) 50
Володимир Жила: МАТИ — ГЕРОЇНЯ-СТРАДНИЦЯ 59

Література, мистецтво

Василь Ящун: ПІД ЗНАКОМ РІЗДВЯНОЇ МІСТЕРІЇ — 62; ІСКРА — 62;
ПРАПОРОНОСЦІ ВОЛІ — 63
Володимир Янів: КРУТИ 64
Богдан Лепкий: ДО «359» (Розстріляних під Базаром) 65
Ольга Кіс: СОЛОВЕЦЬКА УКРАЇНА — 66; ПРОЩАЛЬНА ПІСНЯ — 67; ДЗВІН — 67
Галина Костюк: ЧАС ЗБИРАТИ КАМІННЯ 68

Наука, досліді

Проф. д-р Федір Погребенник: МЮНХЕНСЬКИЙ ЗБІРНИК НА ПОШАНУ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ ... 75
Марія Якібчук-Боринська: ЖИТТЄВИЙ ПОДВИГ ЯРОСЛАВА ЛЕСІВА 81
Людмила Коногон: ПРОБЛЕМА ЖИТТЯ ТА СМЕРТІ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ 93
Микола Литвиненко: ЯКЕ «ВОССОЄДІНЕНІЄ»? 107
КІНЕЦЬ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ 110

Щира бесіда

Святослав Караванський: ВОРОГИ ВІДРОДЖЕННЯ — 112; ПОЧАТОК ДВОВПЛАДДЯ — 113;
І САМ НЕ ГАМ, І ДРУГОМУ НЕ ДАМ — 114

Огляди, рецензії

Галина Гордасевич: ЗАКАТОВАНА ПОЕЗІЯ 116
Микола Савчук: ПРО ТОГО, ЩО ПРИЙШОВ З НЕБА І В НЕБО ПОВЕРНУВСЯ 121
Теодор Терен-Юсків: МЕМОРІАЛЬНИЙ КОНЦЕРТ, ВИСТАВКА І МОНОГРАФІЯ М. МОРОЗА 126

— БІБЛІОГРАФІЯ ОДЕРЖАНИХ ВИДАНЬ 128

ВИДАЄ «УКРАЇНЬСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА», ЛОНДОН

ХРИСТОС РОДИВСЯ!

Зі світлим Празником Різдва Христового, Нового Року і Богоявлення ГНІХ святочні й новорічні побажання засилаємо Українському Народові, його Влади і Дипломатичному Представництву в Лондоні, Блаженнішим Патріярхам, Ієрархам, Монашеству, Духовенству й Пасторатові Українських Церков православного і католицького віровизнань, Голові і Членам Проводів ОУН і Конгресу Українських Націоналістів, Голові і Членам ЦК АБН в Україні і в діаспорі, Голові і Членам Президії СУДФ, Головам і Членам Проводів Українських Політичних Парій, Громадських Об'єднань, Наукових і Культурних Установ і всім їхнім Членам, які працюють для відновлення в народі-нації безкомпромісової національно-державницької думки і розбудови та закріплення державного життя.

Щиросердечно вітаємо Співробітників нашого журналу, його Представників, Передплатників, Кольпортерів і Читачів, і всім бажаємо радісних Свят Різдва Христового і щасливого Нового Року!

Дирекція, Редакція «Визвольного Шляху»
Адміністрація і Друкарня УВС-УІС

Слава СТЕЦЬКО

«...ІНТЕЛІГЕНЦІЯ — ЦЕ ПРОВІД НАРОДУ...»

Слово Голови Проводу ОУН і КУН на Конгресі Української інтелігенції

(УЦІС) Нормально, інтелігенція — це провід народу, це вона видає із себе правлячу верству в державі. Це, в першу чергу, люди вчені, науковці, письменники, поети, мистці, це люди освічені, з університетською освітою чи без неї, це люди військові, з робітництва чи селян.

Коли нація попадає в неволю, тим роля інтелігенції важливіша для власного народу, але не завжди вона її виконує. Сильна, освічена і культурна інтелігенція України прийняла в XVI і XVII ст. польську національність. Тоді український народ породив нову інтелігенцію. Але ця друга протягом XVIII і XIX ст. прийняла російську національність. Відступництво забрало цвіт нації, найкультурнішу її верству. Але український народ роздобув у собі досить сили, щоби посеред найгірших обставин політичних, економічних та національних витворити для себе нову інтелігенцію. Характерним її привілеєм стало служіння своєму власному народові. Вона повірила у сили свої і національні. Сьогоднішня українська інтелігенція, так би мовити, розумова і культурна еліта нації, народилася, виховалася і зароджувалася за часів колоніального советського правління. З відновленням Української держави наша нація ступила на новий шлях життя, а інтелігенція мусить стати на її чолі, щоб відродити український народ, відбудувати Українську державу.

Тотальне повалення і знищення большевицького покріпачення народу і людини мусять стояти в свідомості і наставленні народніх мас як основна істина і вимога в усій суспільній проблематиці. Правдиво самостійний державник не може говорити про «здобутки жовтневої революції», про деякі позитиви комунізму, чи про правильність соціалістичної програми. Такі тенденції є рецидивом тих соціалістичних хворіб, які підточили і знесилили національно-політичне відродження і Визвольні змагання 1917-20 рр. Комплекс культури — один з найважливіших у відродженні української нації. Письменники мусять, нав'язуючись до традицій, робити національний внесок у культуру. Після духового спустошення України большевицькою Росією нашим гаслом мусить стати: До власних джерел, до глибин власної духовости!

Рушійні ідеї нашої культурної творчости, ідеї Бога, Батьківщини, Слави, Правди, Справедливости, Волі, Влади треба показати в нашому оформленні. Ми чекаємо на відновлення у творчості наших культурних діячів княжих і козацьких часів, на воздвигнення геройських чинів Базару і Крут, Холодноярців і Січових Стрільців, воїнів ОУН-УПА.

В культурний комплекс необхідно включати ідеї і мистецтво, оформлених самим народом. Невичерпне джерело творять збірники народньої

словесности. Там, як і в піснях, промовляє дух нації. Відновити не лише ідеї слави, правди, волі, але не менше влади. Нам потрібні цілеспрямовані співці влади, державницького типу поети. Плекання національного світогляду належить до першоджерельних елементів життя народу. Вони ж бо освідомлюють окремішність і духову суверенність національної спільноти та організують її почуття. В тому аспекті гасло «Геть від Москви!», гасло «Орієнтація на Захід», «на Європу» означає сепаратизм від духового життя ворога, ідей окупанта, від переливання його культури в жили нашої нації, від застриків його ментальності у хребет і мозок нашого народу, в його почуття і свідомість.

Перед українською наукою стоять завдання відтворити білі плями нашої історії або ті її образи, що фальшиво змальовані нашими ворогами. Першочергові її завдання — це оборона самого українського народу як неповторного, самобутнього явища людства, оборона генези нації від найраніших часів, формування її культури, оборона джерел української державности, тяглість державницьких змагань і виявів українського народу.

Замало звертати увагу лише на інтелігенцію і студентство, треба брати до уваги робітництво, селянство, а понад усе — всю молодь. Через те, що інтелігенція посідає особливе місце в суспільстві, якій народ заклав до голови розум і дав шматок хліба, вона повинна допомогти народові знайти шлях до кращої долі, допомогти побудувати краще життя, бо все це лежить на її совісті.

Большевізм збанкрутував, діалектичний матеріалізм виявився порожнім, а на світ прийшов поворот до прадавніх традицій Сковороди, «Соборів наших душ», Батьківщини, Симоненка та інших. Але ще залишилися страшні наслідки большевізму, з якими нам доводиться боротися. Ще є тисячі, що злочинну жовтневу революцію, яка завдала українській нації мільйони жертв, вважають святом, ще тисячі збаламучених, але вже не мільйони, йдуть під червоними прапорами і безсоромно голосно заявляють про відновлення СРСР. Росія, наш північний сусід, не скриває своїх плянів повернення України в її імперіальне лоно.

І лише усвідомлення цілого українського народу і всіх громадян України в тому, що без огляду на їх расове чи національне походження, на їх конфесійну приналежність, що втримання і розбудова Української держави є найкращою запорукою їхнього щасливого майбутнього. Щоб така свідомість запанувала в усіх закутках української землі, заки сконсолідують свої сили вороги Української держави всередині України і поза її межами, потрібна мобілізація всіх уже свідомих сил, а в першу чергу — української інтелігенції. Це мусить бути гармонійне поєднання сил усіх діячів науки й освіти, педагогів, композиторів, скульпторів і малярів, церковного духовенства, військових училищ, провідників робітництва і селян, студентства і всіх партійних, громадських, молодечих організацій. Лише тотальний фронт цілої нашої інтелігенції зуміє оборонити, захистити і розбудувати Українську державу. Дай Боже, щоб цей Конгрес став початком такого процесу.

Слава Україні!

Едіт БОГАЦЬКА

В СТОЛИЦІ УКРАЇНИ ВІДБУВСЯ КОНГРЕС УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

У дні 11 листопада 1995 року в Києві відбувся Конгрес української інтелігенції. Потреба його скликання постала у зв'язку з небувалим за роки незалежності зовнішнім тиском на Україну та активізацією внутрішніх «деукраїнізаторів». На Конгрес прибули делегації з усіх областей України, представники творчих спілок, громадських організацій і політичних партій. Усього — близько 2000 делегатів. Узяті участь у його роботі дали попередню згоду Президент України Л. Кучма, Прем'єр-міністр Є. Марчук і Голова ВРУ О. Мороз. Однак лише останній дотримав свого слова.

На форумі домінували дві теми: взаємини між владою і українською інтелігенцією (а відтак, і ставлення влади до української культури) і друга — розбудова держави та українська національна ідея.

Чітку ретроспективну аналізу ролі інтелігенції зробила голова Конгресу Українських Націоналістів пані Слава Стецько: «Коли нація попадає в неволю, роля інтелігенції стає надзвичайно важливою, але українська інтелігенція не завжди була здатна її виконувати. Відомо, що в XVI-XVII стол. українська інтелігенція прийняла польську національність. Тоді нація витворила з себе нову генерацію освічених людей. Відступництво забрало цвіт нації. У XVIII-XIX ст. інтелігенти перейшли на російську національність. Народ знову здобув у собі силу, щоби, перебуваючи серед найгірших обставин, витворити національну інтелігенцію. Її знищила большевицька імперія. Сьогоднішня українська інтелігенція народилася за часів совєтського правління, коли влада всіма засобами переливала чужу культуру в жили української нації, вбивала російський менталітет у хребет і мозок українського народу. Большевизм збанкрутів. Діалектичний матеріалізм виявився порожнім. Після духового спустошення України большевицькою Росією нашим гаслом мусить бути «До власних джерел!», до глибин власної духовости. Гасло «Геть від Москви!» — це орієнтир на Захід, на Європу. Це означає сепаратизм від духового життя ворога, від ідей окупанта. Росія не втаємничує своїх плянів повернення України в її імперське лоно. З відновленням незалежности перед інтелігенцією постало завдання утримати державу, яка є найкращою запорукою щасливого майбутнього життя».

Сучасне становище української інтелігенції окреслив Іван Драч: «Донині пошматована між політичними партіями, підготована недоїдками з владного та мафіозного столів, принижена повсякденною дискримінацією і зведена до рівня беспорядного старця, інтелігенція покинула мовчки спостерігає знуцання нового панства над державою та її громадянами. Віднині інтелігенція відмовляється перетворюватися на юрбу люмпенів і жебрати у влади те, що їй належить за правом будь-якого цивілізованого суспільства».

Зараз в Україні існують дві виразні течії — бездуховий космополітичний лібералізм, який прагне стати домінуючим, і національний демократизм.

Кажуть, що на троні зрадників не буває. Так, але навколо нього, — зазначив П. Мовчан, — вони є: «Я не вірю у патріотів за посадою, а лише за переконаннями. Наступ нікчемного, раціонального, духово немічного космополітизму уособлюють для мене Грінюв і Табачник. Читаючи останнього, я зрозумів, що Україну хочуть збудувати без нас і не для нас. Табачник повчав: „Колишні ідеології — національна держава, відродження нації, розбудова держави та інші, які претендували на ролі загальнонаціональних, — повністю вичерпали і дискредитували себе. Ці ідеології базувалися на ґрунті локалізованого західно-українського середовища і лише силою власної націонал-номенклатури утримувалися як загальнонаціональні“. Тому необхідні серйозні корективи політичного курсу Президента і тих, хто поблизу нього. Патріотизм — ключове поняття. Консолідуючою може бути лише національна ідея. Всі інші чинники — другорядні й тимчасові»*.

Щоб здійснити ідею державного самоутвердження, необхідно запліднювати національною метою дух мільйонів. Українське суспільство повинно мати систему орієнтирів, чітких ідеологічних координатів, тобто українську національну ідею. Вона є духовою субстанцією, розпростороною на історичний час і культурно-етнічний простір буття українського народу. Вона знаходить своє завершення у створенні Української Самостійної Соборної Держави. Та донині ця національна ідея не сприйнята на державному рівні. 24 серпня 1995 р. Л. Кучма виступив за необхідність вироблення ідеології державотворення й уточнив свою позицію щодо української національної ідеї. Але державні мужі не переймаються тим, щоб національна ідея стала визначальним фактором консолідації українського суспільства в ім'я української держави. «Ми боїмося заявити, що будуюмо національну державу», — заявив на Конгресі М. Жулинський.

У виступах звучало, що партія української влади — аполітична, інтернаціональна, космополітична. Тому в народі її називають антинародною та антидержавною. Які перші ознаки представника «п'ятої колони», що перебуває на державній службі? О. Соскін визначив їх так: незнання державної мови; намагання приєднати Україну до колишньої імперії; блькування радикальних економічних реформ і потурання зростанню боргів. Що робити? Найперше — здійснити декомунізацію України. Для цього Президент повинен поставити на державну основу створення міжнародного суду над КПСС, а Прем'єр-міністер, як один з чільних працівників советського КГБ, повинен покаятися перед Богом і народом у гріхах КГБ.

В кулуарах один з представників київської технічної інтелігенції, Петро Белей, так висловив своє враження від Конгресу: «Позитивним є те, що трохи піднесе голову периферійна інтелігенція. Конгрес дасть їй імпульс і додасть надії, що не все ще втрачено, що є люди, які хочуть щось зробити. Друге: чільні діячі національно-демократичного руху останнім часом були розділені. Було приємно бачити знову разом Чор-

* Редакція нашого журналу дораджує усім уважно прочитати статтю Дмитра Табачника, надруковану в журналі «Політика і час» ч. 9 за вересень 1995 р., передумати прочитане і зайняти становище.

новола і Стецько, Лук'яненко і Морозова. Негативний резонанс викликало те, що в Президії переважали ті самі люди, яких я бачу вже протягом 5 років — знову Драч, Жулинський, Мовчан, Дзюба.

Ми плачемо, що українська культура переслідується. А кому була свого часу віддана гуманітарна сфера? Жулинському, Дзюбі, Яковині, Таланчуківі, Погрібному. Що їм заважало зробити все те, до чого зараз закликає «Маніфест української інтелігенції»? Відповідь одна — їхнє невміння. І тодішній Президент, з їхньої точки зору, був національно свідомий. Зараз Кравчук представляє себе як великого патріота. Що ж йому заважало все це зробити? І чому часто все йшло з точністю до навпаки? Це все викликає певний песимізм. І зараз — нічого конструктивного запропоновано не було. Пообіцяли створити Національну Раду зі 150 членів. Чи спроможна вона буде щось робити? Це нагадує трохи чергове політичне «шов».

Позитивним є те, що вперше так широко і голосно заговорили про потребу орієнтації на національну ідею. Я брав участь у всіх з'їздах Руху і в першому з'їзді УРП. І всюди, коли починала звучати національна ідея, це питання придушувалося. Був якийсь внутрішній страх. І тільки на Першому і Другому Зборах Конгресу Українських Націоналістів українська національна ідея звучала на повний голос. Але тільки там. А загалом вона дискредитувалася на кожному кроці. Це бачили прості люди. А такі, як Жулинський, Драч, заспокоювали: «Президент все робить, як треба». Зараз, нарешті, і вони зрозуміли, що в Україні біда. І вдарили у дзвони. І нарешті сказали, що наріжним каменем розбудови держави є національна ідея. І це головний здобуток Конгресу». ■

ПОСТАНОВИ КОНГРЕСУ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Конгрес української інтелігенції, обговоривши злободенні проблеми розвитку українського суспільства на сучасному етапі, зазначає:

1. Викладене в Маніфесті української інтелігенції* занепокоєння долею нашої державности, нації, мови, культури, духовости, науки має під собою реальні підстави. Не випадково на підтримку висловленого в ньому до Організаційного комітету надійшли сотні і тисячі листів.

2. Потреба національного самозахисту стає неминучою. Шаленому тискові антиукраїнських сил ззовні і всередині держави ми протиставляємо національну згоду та єднання в ім'я побудови матеріально й духово багатой України, вільного, демократичного суспільства, забезпечення всіх прав і свобод людини.

3. Українська інтелігенція усвідомлює свою історичну консолідуючу ролі у суспільстві, конструктивну силу культури. Тому, виходячи з інтересів Української держави й українського народу, висуваємо перед Президентом України, законодавчою та виконавчою владою держави такі вимоги:

* Гляди в грудневе число «В. Ш.» за 1995 рік — прим. Редакції журналу.

— забезпечити безумовне виконання волі українського народу, висловленої на Референдумі 1991 року, до побудови незалежної Української держави;

— розробити і послідовно впроваджувати ідеологію державотворення, концептуальним ядром якої є українська національна ідея. В основу ідеології державотворення як системи ціннісних орієнтацій українського суспільства мають бути покладені такі пріоритети:

— розбудова незалежної правової, демократичної національної держави на основі відродження історичних, культурних, духових і морально-етичних цінностей українського народу та загальнолюдських гуманістичних надбань;

— виховання українського державницького патріотизму через систему шкільної освіти, військової підготовки, засобів масової інформації і культури та інші форми й засоби формування суспільної свідомості;

— національне самоусвідомлення, забезпечення прав і культурно-освітніх запитів усіх національних меншин України;

— забезпечення функціонування української мови як мови державної, як засобу спілкування та інформативного забезпечення на всіх рівнях державного і суспільного життя;

— реформування системи шкільної освіти, вищої школи, науки, охорони здоров'я, соціального забезпечення з чітким визначенням національних орієнтирів і завдань;

— у галузі економіки та соціального захисту проводити політику національного протекціонізму, здійснити реформи, спрямовані на захист вітчизняного промислового та сільськогосподарського виробництва, підвищення життєвого рівня українського народу;

— приватизація національного багатства повинна здійснюватися в інтересах українського народу, для створення цілісного й ефективного національного господарства, досягнення і забезпечення економічної самостійності України, підтримки українського бізнесу, фермерства, протистояння експансії російського імперського капіталу, криміналізації економіки; вжити рішучих заходів для ліквідації в Україні власних та закордонних мафіозних структур, покласти край розгулові тіньової економіки;

— відшкодувати за рахунок державної власності (землі, нерухомого майна та інш.) збитки громадян, чії заощадження були з 1 січня 1991 року знецінені внаслідок потурання державної влади; забезпечити адресну допомогу малозабезпеченим (через диференційоване підвищення пенсій, субсидій на оплату житла тощо);

— розцінювати соціальний захист інтелігенції як захист найдорожчого капіталу нашої держави, приховане сьогоднішнє пограбування якого найбільше загрожує її майбутньому; законодавча і виконавча влади повинні зробити все, щоб припинити відтік висококласних фахівців, учених, мистців, спортсменів і тренерів за кордон, створити всі можливості для самореалізації творчих особистостей в Україні;

— держава мусить вишукати кошти, щоб люди, які примножують славу України, роблять її культуру конкурентоздатною серед інших культур — від кінорежисера до оперного співака, від письменника до скульптора, від ученого-математика до переможців міжнародних конкурсів і володарів високих спортивних нагород, — не почувалися непотрібними в нашому суспільстві і не перебували, як зараз перебуває багато з них, особливо з числа творчої молоді, серед категорії малозабезпечених, а то й безробітних. Поряд з цілеспрямованими державними дотаціями необхідно всіляко заохочувати меценатство, знявши з благодійництва оподаткування, яке зводить його нанівець;

— визначити та суворо дотримуватися обсягів бюджетного фінансування на культуру та науку, встановивши їх на рівні світових стандартів;

— негайно погасити заборгованість держави перед науковцями по заробітній платі, надати науковцям відповідні гарантії щодо використання державою їхньої інтелектуальної власності. Вжити термінових заходів щодо припинення руйнації науково-технічної бази та створити умови для розробки і фінансування довгострокових науково-технічних програм з пріоритетних напрямків науки і техніки, що забезпечить прогрес українського суспільства;

— розробити державну програму всілякої підтримки (а передусім економічної) українській культурі, мистецтву, науці, освіті, стимулювати україномовне книговидання та україномовну періодику, українське кіно; забезпечити кількість українських шкіл пропорційно до кількості українців у кожному з регіонів держави, запроваджувати україномовну вищу та професійно-технічну освіту по всій Україні;

— забезпечити безумовне виконання Закону про мови, запровадити в усіх державних установах, починаючи з Верховної Ради, Кабінету міністрів, Президентської адміністрації, українську мову, довівши до кожного чиновника обов'язковість на службі державної мови;

— урядові структури повинні відмовитися від концепції «мовної регіоналізації», яка фактично веде до поділу України, і керуватися зафіксованою в наших законах концепцією державности української мови;

— необхідно заснувати державний орган, який би займався мовною політикою і контролював би дотримання мовного законодавства та виконання державних програм у мовній сфері;

— узаконити пільгові податки до 2001 року на виробництво і розповсюдження україномовної друкованої та відеопродукції, насамперед для дітей та юнацтва, та підвищити податки на рекламу російською й іншими іноземними мовами;

— невідкладно завершити ліквідацію символів і найменувань колишнього тоталітарного суспільства, передусім знявши старі герби на головних будинках у державі — Президентської адміністрації, Верховної Ради, Кабінету міністрів України;

— забезпечити реальний суверенітет українського інформаційного простору, заборонити розпродавання теле- й радіоефіру зарубіжним компаніям;

— припинити розкрадання України вищим чиновництвом; вжити радикальних заходів щодо повернення в Україну захованої в іноземних банках валюти, вирученої за українську продукцію;

— рішуче скоротити надмірно роздутий адміністративно-управлінський апарат, кількість міністерств і управлінь з підпорядкованими їм структурами, а зекономлені кошти повернути на поліпшення добробуту народу, на розвиток культури, мистецтва, науки;

— скасувати номенклатурні привілеї; вище чиновництво повинно розділити з народом труднощі перехідного періоду — тільки тоді воно буде зацікавлене цей період скоротити;

— звільнити чиновницький апарат різних рівнів від осіб, які завдали шкоди українській державності, скомпромітували себе українофобством, використовували службове становище в особистих корисливих цілях; основними критеріями призначення на державну службу мають бути український патріотизм, професійна компетентність, людська порядність; Українська держава повинна мати українську владу;

— поставити поза законом підривно діяльність антиукраїнських партій, рухів і окремих осіб, що ставлять за мету ліквідацію незалежної Української держави, виступають проти волі українського народу, висловленої на референдумі 1991 року, розпалюють національну та соціальну ворожнечу;

— притягнути до кримінальної відповідальності керівників нелюдської розправи з учасниками жалобної процесії під час поховання Патріярха Володимира 18 липня 1995 року біля Святої Софії Київської як за особливо тяжкий злочин проти українського народу; Патріярх Володимир має бути похований на території Софії, яка впродовж століть зберігалася і розбудовувалася поколіннями наших предків, віруючими і священнослужителями Церкви і належить їй по праву;

— підтримати на державному рівні процес об'єднання українського православ'я в одну національну помісну Церкву;

— не допускати незаконної і неконтрольованої міграції в Україну іноземних громадян; припинити видачу нових паспортів, оскільки відсутність у них графи про національність власника, а також дублювання записів російською мовою ображають національну гідність багатьох громадян держави; провести в якнайстисліші строки перепис населення України;

— провадити державну політику на національне примирення, визнати права всіх учасників національно-визвольної боротьби 1941–1945 років, припинити репресії проти українських національно-патріотичних організацій;

— розробити і здійснити програму економічної, культурно-освітньої підтримки українців за кордоном, особливо в Росії;

— домогтися повернення історично-культурних цінностей, вивезених з України та привласнених Росією за кілька століть, як і повернення нею частки власності України після розпаду совєтської імперії, а також частки України в золотому та діамантовому фондах, зарубіжних активах та нерухомого майна колишнього СРСР;

— вимагати виведення іноземних військ з території України, оскільки їх дислокація суперечить проголошеному Верховною Радою статусі позабльоковості нашої держави і завдає економічної, екологічної та моральної шкоди державі.

Наші вимоги не є виявом непомірного політичного чи національного радикалізму, не подиктовані суто емоційним підходом до реалій — вони лише відтворюють цивілізовані моделі економіки й культури, цивілізовані стандарти існування будь-якої держави, народу, нації та невідмінні умови їх виживання і процвітання у світовому співтоваристві.

Без успішного розв'язання цих найістотніших завдань, без прийняття відповідних законів, без важливих для національно-духового розвитку положень у новій Конституції, яка має зафіксувати, що Українська держава постала на основі суверенного самовизначення української нації, неможливо подолати страшної загрози українській культурі, духовості, а отже — українській державності в цілому.

Закликаємо Президента України в місячний термін створити повноважну урядову комісію за паритетною участю делегованих Національного радою представників української інтелігенції, яка б розробила конкретну національну програму задоволення зазначених вище вимог із обумовленим терміном, засобів, коштів для її виконання.

Конгрес звертається до представників національних меншин, до всіх громадян України з проханням підтримати природні вимоги найчисельнішого корінного етносу, який, здобувши власну державу, все ж таки опинився в ній у становищі пасинка.

Останнім часом урядові кола, зокрема Президент, прагнучи заспокоїти українську громадськість, дедалі частіше запевняють, що нібито ніяких загроз для нашої нації, мови, культури не існує. Однак безліч фактів засвідчують протилежне.

Попри це Конгрес з усією відповідальністю заявляє, що українська інтелігенція готова на співробітництво із законодавчою та виконавчою владою для порятунку національної державності, української мови, культури, духовості, науки, економіки.

Необхідною умовою нашої підтримки Президента й уряду є практична реалізація виконавчою владою основних пропозицій і вимог, висловлених у цих постановах. У разі їх невиконання ми будемо спонукані до протистояння нинішній владі як такій, що нехтує національними інтересами України.

Конгрес української інтелігенції вбачає єдиний шлях до подолання становища, яке склалося в державі, в національному єднанні, в консолідації всіх національно-патріотичних сил, повсякчасній турботі про духовні засади суспільства, в його глибокому реформуванні на основі інтересів українського народу. В єдності — сила України, її незалежність, її добробут. ■

С. СЕМЕНЮК

КОРОТКИЙ КАЛЕНДАР ТРАГЕДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Складаючи цей «Календар» хочемо звернути увагу на те, що трагедію нашої Церкви творили інші християнські Церкви, інші християни, часто, на жаль, з поміччю нас самих чи тих з-посеред нас, хто з різних причин допомагав чужим — і сьогодні теж те роблять! — нищити українську Церкву. Про це не можна забувати. Бо, як сказала жінка у фільмі Костенка «Перед іконою»: «Це ж свої робили, не чужі».

Прослідкуємо, отже, за нашою трагедією хоч вибірково.

1018 рік. Польський князь Болеслав Хоробрий з благословення і поміччю німецького цисаря здобуває Київ і грабує його. Десять місяців грабував і вивозив наше майно до Польщі. Вислав Болеслав також «подарунок» своєму покровителеві, німецькому цисарові. І опіку над тим «подарунком» з награваного в українських християн майна доручив не якомусь воєві, а — власне! — ксьондзові-опатові (ігуменові) Туні. Знав же опат Туня, цисар і сам Болеслав, що той «подарунок» був нічим іншим, тільки награваним майном у християн ще не розділеної тоді Церкви.

У таборі Болеслава був також Колобжеський біскуп Райнберг. Офіційно він був сповідником дочки Болеслава, а жінки нашого князя Святополка Окаянного. Та біскуп Райнберг займався у Києві мабуть ще чимось іншим, бо кияни його ув'язнили¹.

1147 рік. Собор Митрополії Київської і всієї Русі вибирає своїм митрополитом українця Костянтина Смолятича. Проти вибору українця митрополитом виступили єпископи Новгородський і Смоленський. Дуже характерне! Вже тоді почалася боротьба в лоні нашої Митрополії проти незалежнення її від Царгороду, яку вели московські єпископи.

1169 рік. Московський (Суздальський) князь нападає на Київ і грабує його, що започаткувало занепад Української держави. Тоді пограбовано і вивезено з України (з Вишгороду) ікону Богородиці, названу пізніше москалями «владімирской», та бібліотеку св. Софії, яка пізніше мала увійти до т. зв. бібліотеки Івана Грозного, яка для нас пропала². Ікона Богородиці була вивезена до Владіміра над Клязьмою, (звідси дали їй москалі й назву), а згодом до Москви. Тепер перебуває вона в Третьяковській галерії в Москві як художній експонат. Тут треба нагадати, що в Україні було чотири ікони Богородиці: Київська («владімирська»), Холмська, Почаївська і «Ченстоховська». Холмську ікону під час Першої світової війни вивезено до Росії, і десь вона пропала. Цю ікону Холмській єпархії подарував, за літописом, Володимир Великий в 1001 році. «Ченстоховську» ікону в 1383 році намісник мадярського короля Вадислав Опольчик по-

¹ Анонім Галль, «Кроніка Польська». «Кроніка Титмара», VIII-33.

² За повідомленням Російського радія, цього року ніби віднайдено сліди бібліотеки десь у підмосковських тунелях. Маймо надію, що там збереглися книги, пограбовані в Києві, й вони будуть повернені Україні.

грабував у Белзі та вивіз до своєї посілости в Ченстохові. Він спровадив з Мадярщини монахів Павлінів і збудував монастир, який тепер є святинню поляків. Цю нашу ікону називають ще на Заході «Чорною Мадонною». Але правди про історію ікони ніхто досі в Польщі не опублікував.

1240 рік. Монголи здобувають Київ і руйнують всю Україну. Тоді знищено Десятинну церкву і пограбовано св. Софію...

1339 рік. Початок завоювання Західних областей України Польщею. Король Казімір III у 1340 році наїхав на Львів, знищив і пограбував його. Спалив Високий Замок і церкву св. Юра, тоді ще дерев'яну; пограбував і вивіз у Краків усі князівські скарби: кн. престол, книги, посуд і золотий, інкрустований дорогоцінним камінням хрест з реліквією дерева з Хреста Господнього. Цей хрест останніми роками переховувався в одному з костелів Любліна. І ось три роки тому цю нашу святиню «хтось» вкрав з костелу, і слід по ній пропав. Може десь вивезли, може переховали від нас, а може перетопили і виготовили жіночі прикраси. І ми мовчали!³

1341 рік. Папа Римський чомусь звільняє короля Польщі Казіміра III від присяги, даної українцям Західних областей боронити їхню (нашу!) віру, наші права і звичаї. Тим часом Польща дістала формальний дозвіл на завоювання України⁴.

1375 рік. Папа Римський видає похвальну грамоту польському королеві на завоювання «сусідніх областей Руси (України)», а в 1366 році Казімір III дістає титул «Король Польщі і Пан на Русі»⁵.

1387 рік. Актом фундації біскупства у Вільнюсі почато примусове окатоличення наших предків, точніше — ополячення під загрозою втрати шляхетства і «ужендув»⁶.

1412 рік. Король Ягайло на пропозицію біскупа (і літописця) Я. Длугоша забирає нам церкву і передає латинникам-полякам, бо до того часу в Перемишлі не було жодного костела. Церкву згодом поляки розібрали.

1413 рік. В Акті Унії Городельської ще з більшою гостротою ставляться вимоги примусового окатоличення (ополячення) русинів.

1480 рік. Король Польщі Казімір IV видає заборону будувати муровані церкви і ставити дзвони. Тому на Підкарпатті не збереглося наших церковних споруд з тих часів.

1482 рік. Монгольський хан Гірей грабує Київ, забирає зі святинь золоті церковні речі та передає їх... «своєму союзникові і приятелеві» московському князеві — православному.

1641 рік. Єпархіяльний собор Римо-Католицької Церкви у Красноставі видає статут у справі стосунку до русинів (українців), де наказувалося — увага! — бойкотувати українських уніятів (греко-католиків), бо, мовляв, хоч вони прийняли Унію, але й надалі залишились українцями⁷.

³ Я. Длугош, «Дзєнов польскіх ксяг XII».

⁴ Лист Папи з 29.4.1341 року.

⁵ Лист Папи з 13.2.1375 року.

⁶ Ю. Крашевський, «Вільно од початку». Акта вєчисте Унії Крулевства з Літвом.

⁷ Статут римо-католицького Собору Холмської єпархії з 13-15 квітня 1641 року, Красностав.

А в той же час у Московії цар Михаїл Фьодоровіч і його батько — патріярх Філарет наказували українську богословсько-церковну літературу «збирати і на воги палити, щоб цієї ереси у світі не було».

1656 рік. Московський патріярх Нікон присвоює сам собі титул «Патріярх Московський і вся Великої, Малої і Белой Россії», хоч Митрополія Київська і всієї Руси канонічно йому не підлягала. І православний світ мовчав на це святотатство.

1689 рік. Московський патріярх Андріян наказує спалити книгу українського православного (!) богослова і митрополита Д. Туптала «Четы Мінеї» («Місячні читання»).

XVIII століття стало часом розгрому Московським патріярхатом українських релігійних видавництв. Уведено цензуру, заборонено увозити українські книжки в Росію; впроваджено обов'язкове викладання російською мовою в духовних семінаріях в Україні; обов'язкове голошення проповідей російською мовою⁸.

Українського композитора А. Веделя, за відмову написати кантату на честь приїзду до Києва члена царської сім'ї, архимандрит Київсько-Печерської Лаври оголосив божевільним і наказав замкнути до божевільні, де він і помер. Тут пригадаймо, що Московський патріярх Києво-Печерську Лавру, без згоди Митрополита Київського і всієї Руси, в 1688 році підпорядкував собі.

1717 рік. Депутація польських єзуїтів на Сеймі в Гродні з вимогою, — так, так! — ліквідації Берестейської Унії та ліквідації українського шкільництва. Мотивація та сама, що і в «статуті» Собору 1641 року: русини (українці і білоруси), хоч і прийняли Унію, та залишилися русинами.

1775 рік. Архимандрит РПЦ В. Сокальський закликав козаків в обложеної Січі не стріляти в російське військо, бо вони «теж православні люди». І ми послухали московського попа, і знаємо, чим це закінчилося для нас. А от жодний московський піп не промовив до російських солдатів, які облягали Січ, щоб вони не стріляли козаків на Січі, бо вони теж православні люди⁹.

1786 рік. Росія удержавлює монастирі в Україні. Межигірський Спас закриває. Разом з цим ліквідуються осередки релігійно-культурного життя в Україні. Удержавлення монастирів у самій Росії почалося ще у XIV ст., коли там упроваджено т. зв. монастирські в'язниці, на які були замінені майже всі знані монастирі. Начальником монастирської в'язниці завжди був ігумен. До монастирських в'язниць запроторювали т. зв. «державних злочинців» і тільки за «височайшим повелінням», тобто за наказом царя, без указування причини і реченця ув'язнення. В'язницею був також горезвісний Соловецький монастир, куди був запроторений останній кошовий Січі Петро Кальнишевський.

1803 рік. Святійший Синод Російської Православної Церкви видає заборону будувати в Україні церкви в українському стилі.

⁸ Архів Юго-Западной России; Київ, 1872 рік, ч. 1, т. 5, с. 284, 372. П. Стеблицкий. «Очерки развития действующего цензурного режима». 1905 рік.

⁹ Д. Яворницький. «Історія Запорізьких Козаків».

XIX століття. Російський учений В. Василівський формулює «наукову» тезу: оскільки Росія прийняла всю спадщину від Візантії (коли і хто її передав?), то кожний православний є росіянином (русским). Ось як росіяни використовували — і використовують досі! — російське православ'я для своїх імперських цілей. Недарма Тарас Шевченко писав: «Головний вузол старої московської внутрішньої політики — православіє»¹⁰.

Подібне діялося на українських землях під Польщею, хоч мало інший характер, бо Польща була, в основному, країною римо-католицькою, а звідси випливав інший характер навертання нас у «правдиву» віру. Після Замойського собору 1720 року розпочато нищення в церквах іконостасів; діти з мішаних подруж муслили бути латинниками, тобто поляками; ще раніше ікону Холмської Богородиці, під гук гармат польського війська, увінчано короною, присланою з Ватикану; проповіді в церквах голосяться по-польськи. Під час ремонту Холмського собору на Данилової гірці знищено вівтарний стовп з грецьким написом і датою «1001 рік». З цієї датою пов'язується переказ, що князь Володимир Великий заснував тоді Холмську єпархію, спорудив собор, мабуть, дерев'яний, і передав ікону Богородиці, написану св. Лукою. Свідка-документ історії треба було знищити! В Любліні замінено на костели дві наші церкви. Пізніше польський історик церкви напише: «Мимо Люблінської Унії (1569 року), з'єднання Литви і Руси з Корonoю (Польщею) не було повне, і Польща так довго не була певна Руси, поки Русь не перестала бути єзуїтською»¹¹. Щира правда!

Як бачимо в обох випадках (російському і польському) йшлося про одне й те саме: через свої церковні організації зробити нас «іхніми» християнами — московськими православними або польськими католиками, а точніше — асимілювати, денаціоналізувати нас. І з соромом треба признатися, що немало з нас, у першу чергу духовних осіб, допомагали окупантам у справі ліквідації нашої Церкви. Не будемо тут вишукувати, хто більше грішний — православні чи греко-католики. Всім нам треба радше помолитись за митрополитом Іларіоном: «Боже, якщо кожному віддаси по ділах його, хто ж буде спасеним?!».

Але задля правди належить підкреслити, що наше національне відродження в Західній Україні розпочалося, власне, завдяки діяльності Греко-Католицької Церкви у XVIII ст. Сталося це за справою Перемиських єпископів, які тоді мали свій осідок у Валяві під Перемишлем¹². То вони закликали священників у своїх листах, писаних ще польською мовою, організувати парафіяльні школи і вчити дітей «русчизни», тобто української мови. Сталося це в 1780 році, отже — вже під австрійською окупацією. На відродження Української Православної Церкви під російською окупацією довелося чекати нам ще цілих 140 років.

Звернімо увагу: Українську Православну Церкву — Митрополію Київську і всієї Руси — Московський патріархат на спілку з царатом (чи навіпаки) знищив у 1686 році, хоч не скрізь його рука могла сягнути. Через 100 років цариця Катерина II ліквідацію Унії розпочала теж з України,

¹⁰ Т. Шевченко. «Щоденник», 17.9.1857 р.

¹¹ Е. Ліковський. «Унія Бжеска», 1907 рік.

¹² «Конституція» з 26.5.1780 року, т. 9.

а ще через 100 років дійшло до її повної ліквідації у Російській імперії. І ніхто не виступив в обороні українських уніятів, навіть тих, які боролися в лавах польських національних повстань. Запам'ятаймо це!

XX століття. Декретами В. Леніна з 1918 і 1922 рр. розпочато т. зв. секуляризацію і реквізицію церковного майна. І хоч формально Україна (тоді УССР) не входила до складу РФССР (СРСР ще тоді не видумали), то комуністи «чесно» і по-большевицькому виконували всі накази Леніна і його Совнаркому. За даними советських істориків, з України вивезено церковного майна на 8 мільярдів доларів¹³. Але тут навіть не про кошти йдеться. Нас пограбовано з вікового доробку генія наших предків; забрано нам свідоцтво нашого тисячолітнього буття, а цього ніякими грішми не можна замінити.

Українська Автокефальна Православна Церква в СРСР легально проіснувала тільки 3 роки. Її зареєстровано в грудні 1927 року (оголосили в січні 1928), а вже в січні 1930 року зліквідували і заборонили, чи, як офіційно подано — «саморозпустилася». З 34 єпископів УАПЦ тільки 4 померли своєю смертю, всі інші були замучені ГПУ-НКВД в тюрмах і таборах. Замучено тисячі священників, монахів і церковних діячів. Знищено кільканадцять тисяч церков і різних церковних споруд. Тільки в самому Києві знищено 96 церковних споруд¹⁴. Найбільші святині України (св. Софію і Києво-Печерську Лавру) закрито й удержавлено. Їх досі не повернено Українській Церкві. Що більше, Києво-Печерську Лавру передано Московському патріархатові, точніше — його агентурі в Україні, т. зв. УПЦ.

Митрополит Філарет-Денисенко з усією щирістю визнає, що до 1930 року РПЦерква постійно боролася з українськими автокефалістами. Додаймо, — на спілку з ГПУ¹⁵.

Подібне, хоч не в такому масштабі, діялось і під Польщею. Уже в 1919 році почалася урядова ліквідація українських православних церков у люблінському воєвідстві (на Підляшші і Холмщині), що досягло свого апогею в 1938 році. Менші розміри мало це на Волині. Але й там силою — з допомогою війська і поліції, — наvertsали, не без успіху, на «віру предків» — латинство. В 1926 році забрано нам і переобладнано на костел нашу історичну святиню — собор на Даниловій гірці в Холмі. В його підземеллях захоронені визначні діячі нашої Церкви і держави, серед них король Данило Галицький. Тепер все це замуrowане і недоступне людям. Не знайдете про це згадки в жодному польському туристичному довіднику по Холмі. В цілому забрано або знищено тоді понад 200 українських православних церков.

Дещо інша була доля нашої Греко-Католицької Церкви в Польщі. Але не обійшлося без арешту митрополита А. Шептицького. Юрисдикцію Греко-Католицької митрополії, яку очолював митр. А. Шептицький, обмежено до трьох воєвідств: Львівського, Тернопільського і Станіславівського¹⁶. Лемківщину викроєно з Перемиської єпархії і створено т. зв.

¹³ В. Самохвалов. «КПБУ в боротьбі за відбудову народного господарства в 1921-1925 рр.»

¹⁴ «Пам'ятники Києва, знищені у XX столітті», Київ, 1991 рік.

¹⁵ «Православний Вісник», ч. 2-3 за 1991 рік: «До питання про історію Київської Митрополії». Київ.

¹⁶ «Конкордат з 1925 року».

Апостольську адміністрацію, підпорядковану безпосередньо Ватиканові. Цікава деталь: студенти духовної семінарії з тієї Адміністрації не мали права відвідувати Львова навіть в канікули, бо — увага! — повертались звідти... українцями. А ким же вони були до того?

На протипагу УГКЦ і митр. А. Шептицькому, в 1923 році створено т. зв. «неоунійну церкву», очолювану польським римо-католицьким біскупом. Ця церква мала два осідки — в Дубні на Волині і в Альбертові в Білорусі.

1946 рік. Через 16 років після ліквідації УАПЦ в СРСР зліквідовано та заборонено УГКЦ таким самим способом — «саморозпустилась і приєдналася до РПЦ» з усім своїм майном. Всіх єпископів УГКЦ арештовано, і майже всі загинули в тюрмах. Така доля спіткала тисячі священників, монахів і церковних діячів. Повторилася трагедія 1930 року. А ми і досі нічого не навчилися і не зрозуміли!

По польській стороні сталося те саме — людей вивезено і переселено, церкви (цього разу греко-католицькі) розібрано або замінено на костели. Сотні священників арештовано. Все майно УГКЦ удержавлено, а пізніше передано польському Католицькому Костелові¹⁷. Досі не повернено нам жодної церкви. І знову ніхто не виступив в обороні нашої Церкви, цього разу УГКЦ.

Нам забрано історичну пам'ять; знищено витвір генія нашої матеріальної і духовної культури, яку наш народ творив тисячоліттями. А ми і далі гриземся і сваримося, ба навіть розмовляти з собою не хочемо. Над нами знову нависла загроза втрати власної держави і Церкви. А ми? Боже, дай нам ясний розум! ■

Едіт БОГАЦЬКА

ТЕПЕРІШНІ ПОЛІТИЧНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ

Уряд і Верховна Рада спромоглися на компроміс

(УЦІС) На початку листопада 1995 року народні депутати повернулися до проблеми запровадження **вартісної межі малозабезпеченості** (ММЗ). Кабінет Міністрів поінформував про виконання доручення Верховної Ради від 12 жовтня про розробку до 1 листопада системи заходів щодо запровадження ММЗ на безземісній основі.

Як відомо, ММЗ встановлено на рівні 4,8 млн. на місяць, що є межею фізичного виживання, але не може забезпечити людині більш-менш пристойного існування. Необхідність уведення її навіть у такому розмірі всім зрозуміла, але в умовах дефіцитного бюджету неемісійні джерела фактично не існують (і це буде доти, доки бюджет залишатиметься дефіцитним). Кабінет Міністрів запропонував компромісовий варіант: виділити ті категорії громадян, які живуть тільки з пенсій або на різні

¹⁷ «Устав» з 17.5.1989 року, розділ III.

доплати з державного бюджету. Покищо це будуть ті, хто потребує невідкладної підтримки — одинокі непрацюючі пенсіонери, громадяни пенсійного віку та непрацюючі пенсіонери, які мають на утриманні непрацездатних осіб. Усього — 7,29 млн. громадян. Щоб забезпечити для них доплати до рівня ММЗ на два місяці поточного року потрібно 5,3 трлн. крб.

В 1996 році з'явиться можливість збільшити коло таких категорій населення. Уже зараз передбачено введення з січня 1996 р. доплати одиноким матерям, дітям-інвалідам, багатодітним сім'ям. Розраховується можливість підвищення мінімальної пенсії до рівня ММЗ.

Депутати запропонували урядові розглянути додаткові джерела надходжень до бюджету. Зокрема, запропоновано ввести податок на престижні і дорогі авта. Проте цей податок «погоди» в бюджеті не зробить. Якщо навіть з власників престижних авт збирати по 1000 доларів (а за попередніми розрахунками, їх в Україні 100 тисяч), це становитиме приблизно 18 трлн. крб. щороку, а щоб увести ММЗ повністю, необхідно 600 трлн. крб. на рік.

Депутати запропонували урядові розглянути 22 джерела надходжень, які зараз не використовуються. Це, по-перше, масові ухилення від оподаткування посередників; тих, хто здійснює односторонній бартер і поставки за завищеними цінами; це і неповернення валюти в Україну; різні боргові зобов'язання; операції зі здавальницькою сировиною; створення державного інвестиційного бюджетного банку тощо.

Крім того, держава повинна виконувати соціальну функцію і вирівнювати прибутки. Чому існує розбіжність у прибутках громадян у 100, а навіть 1000 разів? Потрібна нова система оподаткування, яка дозволить державі збирати більше з тих, хто має високі прибутки, і спрямовувати їх на вирішення соціальних проблем. Тобто є ціла низка заходів, які дадуть можливість отримати ці 600 трлн. крб., але отримати їх можна лише в результаті здійснення комплексної системи заходів. Це має бути процес, а не одномоментний акт. І щоб розпочати цей процес, Верховна Рада затвердила постанову про монополію держави на торгівлю та імпорт спиртних напоїв.

Приватизацію у нафтогазовій промисловості припинено

Однією зі складових розвитку держави є зменшення залежності від держав-експортерів традиційних для України енергоносіїв — нафти й газу, та продуктів їхньої переробки. Саме через призму такого підходу українські законодавці проаналізували приватизацію деяких об'єктів нафтової, газової і нафтопереробної промисловості.

31 грудня 1992 р. Кабінет Міністрів відповідним декретом затвердив перелік майнових комплексів державних підприємств, організацій і структурних підрозділів, приватизація яких не дозволяється. До нього були включені також нафто- і газопроводи. Порушуючи цей декрет, а також низку інших законодавчих актів (зокрема Закон про підприємство, укази Президента, які забороняють корпоратизацію цих підприємств, що не підлягають приватизації тощо), Державний комітет нафти й газу

створив на початку 1994 р. два акціонерних товариства відкритого типу «Укргазпром» і «Укрнафта». При цьому, як уважає голова парламентської комісії з питань паливно-енергетичного комплексу, транспорту і зв'язку О. Кожушко, державні підприємства нафтогазового комплексу в завуальованому вигляді перетворені на дочірні підприємства цих акціонерних товариств. А Фонд державного майна, фактично підтримуючи ці порушення, у червні того ж таки року видав наказ про їхню приватизацію. Як наслідок, у статутний фонд «Укргазпрому» ввійшло майно (в тому числі й магістральні трубопроводи) тих підприємств, приватизація яких заборонена. Фактично магістральні трубопроводи стали власністю акціонерного товариства. А це означає, що велетенські суми прибутків від амортизаційних відрахувань і експлуатації трубопроводів не надходять до державного бюджету. «Це свідчить про те, що деякі посадові особи ігнорують вимоги закону і керуються власними інтересами», — зауважив О. Кожушко.

Народні депутати доручили Генеральній прокуратурі детально розібратися в цих порушеннях. А Фондові державного майна запропоновано скасувати накази про роздержавлення цих об'єктів, а також протягом місяця припинити приватизацію у цій галузі.

Десятиріччя Чорнобильської трагедії

Бути чи не бути атомній енергетиці України — це питання депутати давно зняли з порядку денного парламенту. Вони у свій час завдали значного удару атомній енергетиці, запровадивши мораторій на її розвиток. Це призвело до заморожування майже готових до експлуатації потужностей Запорізької, Рівненської та Хмельницької АЕС, в побудову яких на той час було вкладено 4,5 мільярда доларів.

За 4 роки незалежності гостра енергетична криза в Україні стала причиною зростання в загальному обсязі виробництва електроенергії питомої ваги атомної енергетики: взимку минулого року майже половину електроенергії виробляли атомні станції. В той же час простежується динаміка падіння виробництва електроенергії на теплових електростанціях.

Що ж має Україна у спадок від Чорнобильської катастрофи? В першу чергу, це мільйони хворих людей, які потребують медичної допомоги, повноцінного харчування, але найбільше — належної уваги до себе.

Більше ніж 4 години тривала зустріч українських журналістів у «Союзі Чорнобиль України» 10 листопада 1995 р., на якій його президент Ю. Андрєєв підсумував десятирічний досвід чорнобильської трагедії. В Україні мешкає понад 3,2 мільйони осіб, які постраждали від катастрофи, з них нині 45 тисяч — інваліди. Щомісячний приріст інвалідів-чорнобильців становить 1,5 тис. осіб; 2,5 млн. осіб продовжують жити в забруднених зонах. Кількість захворювань на рак серед чорнобильців значно переважає нервово-психічні розлади, однак чорнобильці гинуть частіше від самогубств.

Нині держава не може допомогти чорнобильцям. Чорнобильці схвильовані намірами уряду скоротити пільги, що були їм надані раніше.

Уряд намагається зупинити кримінальний бізнес, який активно використовує ці пільги.

Вирішення проблем пропонує «Союз Чорнобиль України»: використовуючи досвід, необхідно внести зміни в чорнобильське законодавство. Але спочатку Верховна Рада повинна ухвалити Концепцію радіаційного захисту чорнобильців, яку розроблено з урахуванням міжнародних вимог.

«Союз Чорнобиль України» пропонує на початку 1996 року організувати парламентські слухання, де будуть ухвалені належні рішення. До того часу завершить роботу Комісія під керівництвом В. Дурдинця, мета якої — виявити неефективність використання чорнобильських фондів.

Закон, що розділяє суспільство

Верховна Рада фактично затвердила закон про статус ветеранів війни та їхній соціальний захист. Підготовка до так званого третього читання передбачає лише редакційні та стилістичні поправки юридичної служби ВРУ. Цей закон, що зачіпає найбільш уразливі верстви населення, складний і багатопляновий. Його ухвалення мало б сприяти консолідації і примиренню в суспільстві. Проте сталося навпаки: цілком свідомо розробники проігнорували тих українців, які воювали в складі Української Повстанської Армії. Аналізують закон з цієї точки зору народні депутати Є. Пронюк, Р. Круцик і Г. Дем'ян.

Є. Пронюк: «З ініціативи КМУ до ВРУ було подано проєкт закону про внесення змін і доповнень до закону України про статус ветеранів і гарантії їхнього соціального захисту. У жовтні він був затверджений у першому читанні. О. Мороз, порушуючи регламент, форсував його ухвалення, яке відбулося без обговорення.

Чим нас не задовільняв цей проєкт змін і доповнень? З одного боку, є потреба посилити захист і розширити категорії учасників війни. Але не можна захищати одних на шкоду іншим: це вносить соціальну напругу і розколює суспільство. Тому після першого читання я подав свої зауваження. Головна, засаднича поправка стосувалася 16 пункту б статті. У редакції діючого закону цей пункт зараховує до учасників війни тих вояків УПА, «які брали участь у бойових діях проти німецько-фашистських загарбників на тимчасово окупованій території в 1941-44 роках». Але в цьому пункті є обмеження: «...які не вчинили злочинів проти миру і людства». Ми хотіли, щоб цей рядок був викинутий, бо він образливий не лише для самої армії, але й для народу, який створив цю армію.

Закон передбачає пільги для бійців винищувальних батальйонів (їх в народі називають «стрибками»). Більше того, їм продовжили термін війни до 31 грудня 1954 року. А для УПА обмежилися 1944 роком. Треба було виправити цю несправедливість, і я запропонував додати такі категорії: вояки УПА та члени інших військових загонів і груп, що брали участь у бойових діях проти німецько-фашистських загарбників на тимчасово окупованих територіях у 1941-1944 роках і продовжували збройну боротьбу за незалежну українську державу на західних українських землях до 31.12.1954 р.». У цій поправці, крім вояків УПА, що діяли на

Волині і в Галичині, фігурують також і ті, хто воював на Київщині, Харківщині, Дніпропетровщині — спочатку з німецькими окупантами, а потім — з советськими. Це також не було підтримано.

Крім того, законом надається допомога в'язням німецьких концтраційних таборів. Я додав «...і концтаборів на території колишнього ССРСР». Це також не пройшло.

Третя група поправок стосувалася статті, де згадуються нагороджені орденами Слави всіх ступенів герої Советського Союзу тощо. Я додав «...і ті, що нагороджені хрестами УГВР». Для нас це також державна інституція. Вони теж не пройшли. Йде дуже гостра боротьба навколо цього закону — ліві не хочуть дати однаковий захист громадянам України, які боролися за незалежну державу, хоча сидять у парламенті цієї держави. На знак протесту я покинув сесійну залю».

Р. Круцик: «Цей закон дуже важливий, бо давав можливість якось примирити українських громадян. Але його було переведено у політичну площину. У тексті закону фігурує «велика вітчизняна війна», а не «Друга світова війна». Здається, що був свідомо взятий принцип ще більше розділити суспільство на своїх і чужих. Комісія з питань соціальної політики (голова Ю. Буздуган) визнала наявність винищувальних батальйонів, а з ким же вони боролись? Отже, боротьба УПА після 1944 року була. Опосередковано вони визнали її. Ми знаємо, хто був у тих винищувальних батальйонах — на 90% це мародери, злодії і вбивці. Навіть у російському законодавстві не передбачено такої категорії, як бійці винищувальних батальйонів.

Під закон не підпадають в'язні советських концтаборів, але лише в Івано-Франківській області понад 200 тисяч репресованих, у Львівській — більше 250, у Тернопільській — 68, у Волинській 72 тисячі тощо. Їх проігноровано. Така дискримінація одних і піднесення других не може служити консолідації суспільства. Ми не можемо згодитися з цим.

Вояків УПА прийнято до Асоціації ветеранів Другої світової війни. Це може викликати міжнародній скандал — Україна дає пільги тим, хто душив танками жінок і дітей в Угорщині; хто залив кров'ю Прагу, Афганістан. Люди не винні, їх посишала советська імперія, і Верховна Рада могла б вимагати від Росії, щоб вона, як правонаступниця ССРСР, оплачувала людям ці пільги і гарантії. Закон дає пільги комсомольським і партійним комісарам, які йшли позаду у «заградотрядах» або у винищувальних батальйонах. Цей закон я вважаю дискредитаційним для України».

Г. Дем'ян: «Якщо цей закон оцінювати одним реченням, то він є відверто імперсько-колоніальним, а Україна — це колонія, яка матеріально підтримує всіх тих, хто відстоював інтереси ССРСР, а тих, хто воював за незалежність, відсунуто, щоб вони й надалі залишалися упослідженими.

Якщо повстанець знищив якогось енкаведиста, то вважається, що він не заслуговує на пенсію, бо за ним «злочин проти людства». А той гебіст, який спалив десятки сіл, має право одержувати їхні пенсії. А насправді, треба було б персонально розглянути кожного з них — чим він займався і що зробив. Їх не можна навіть уважати ветеранами війни. Їх треба судити як кримінальних злочинців. І, рано чи пізно, це буде, бо та

війна, яку вони вели проти національно-визвольного руху, була найжорстокішою у ХХ столітті. Вона велася з порушенням багатьох міжнародних угод, зокрема таких, як заборона катування і використання полонених у бойових цілях; заборона поняття «колективна відповідальність», а вони за участь у повстанському русі карали родичів, сусідів і навіть цілі села; заборона хемічної і бактеріологічної зброї. Большевики все це застосовували. Я вважаю, що цей закон один із найгірших, які ухвалювала оця Верховна Рада».

Приватизація землі — питання політичне

Черговий раз Верховна Рада відхилила запропоновані Кабінетом Міністрів зміни й доповнення до Земельного Кодексу. Земельний Кодекс України був розроблений навесні 1993 року. Впродовж наступних років здоровий глузд переміг, і українське суспільство остаточно відмовилося від регульованої економіки на користь ринкових відносин. Але народне господарство може бути успішно реформоване лише тоді, коли повноцінно функціонуватимуть усі складові ринку — ринки фінансів, ресурсів, пального, засобів праці і, безумовно, ринок землі. Не чекаючи завершення дискусії в парламенті, Президент видав кілька указів, які стосувалися зокрема прискорення паювання землі в колективних сільськогосподарських підприємствах. Було передбачено, що кожен член колгоспу чи кооперативи має право сам визначати право власності, крім того, він отримував право успадкування землі. Проте залишилися відкритими два принципові питання: чи є земля товаром і, якщо це так, тоді треба визначити її вартість; і друге — потреба створення ринку землі. Те, що викладено у законопроекті КМУ, є кроком вперед. Але в парламенті діють дві протилежні сили: з одного боку, виступають 40 голів колгоспів і ще 20-30 їхніх прибічників з АПК, яких досить, щоб зберегти колгоспи і здійснювати приватизацію землі через колективну власність, а з іншого — демократичні сили, які вважають, що так звана колективна власність є фікцією. Чому?

Фактично, колективної власності не існує. Можна говорити про колективний спосіб господарювання на землі, а володіти нею повинна окрема людина. Вона ж повинна вирішувати, як їй господарювати — колективно, індивідуально чи ще в якийсь спосіб. У разі колективної власності феодалське керівництво колгоспів і надалі триматиме селянина в руках, бо вийти з колгоспу можна лише за рішенням зборів. Навколо цього сьогодні й точиться основна боротьба.

Праві стверджують, що роздержавлення землі йде повним ходом. Воно відбувається двома шляхами. Перший: ВРУ розглядає питання про вилучення землі із сільськогосподарського обробітку і за символічну плату (1,5 млн. крб. за гектар) передає її малим підприємствам, фірмам тощо. Другий шлях абсолютно мафіозний: маючи зв'язки у районних державних адміністраціях чи селищних радах, нині хто завгодно може купити землю за валюту. Отже де-факто земля на сьогодні є товаром. Але дуже цікавим товаром — держава не встановила на нього ціни, її непризвольця визначає той чиновник, який розподіляє землю. Тобто і земля вже

товар, і ринок існує, але це тіньовий, не врегульований законом ринок, і на ньому хазяїнує чиновник, який за хабар визначає всі правила гри.

Селянство боїться змін у структурі землеволодіння: а чи не обдурять знову? Тому гострим залишається питання, як її поділити. Один з можливих варіантів запропонував І. Юхновський: треба ділити не площу, а... вартість землі. Для цього необхідно скласти кадастр земель України, який врахує сукупність фізичних, кліматичних, географічних і економічних ознак землі, що дозволить визначити її ціну. Після цього можна поділити землю на основі рівної вартості між усіма громадянами України. Це непростий механізм, але він створює ґрунт для справедливого вирішення земельної проблеми.

Досить специфічна ситуація складається нині у гірських місцевостях, де орної землі мало (напр., на одного мешканця Закарпаття припадає менше 1,5 сотки ріллі). У західних регіонах націоналізація і конфіскація земель сталася не так вже й давно, і багато хто пам'ятає, де була його ділянка. На цій основі непоодинокі суперечки та сутички. Постала проблема повернення землі колишнім власникам. Як уважає народний депутат О. Матківський, її можна вирішити за такою ж схемою, як було вирішено питання повернення нерухомого майна реабілітованим жертвам політичних репресій. Тоді домовилися, що майно, яке перебуває в державному користуванні або не має хазяїна, повертається колишньому господареві, а в разі, якщо приватній власник змінився, то держава бере на себе компенсацію завданих втрат.

Україна стала на шлях ринкової економіки, складова якої — ринок землі. Економічний механізм — це цілісний механізм, і він не почне нормально функціонувати без поступу у реформуванні земельних відносин. Слухаючи розмови про одне з корінних питань земельної реформи в Україні, знову переконуєшся, що воно обговорюється не як економічне, а як політичне питання.

Політичний рецидив у парламенті

16 листопада 1995 року в сесійній залі українського парламенту стався черговий рецидив хронічної хвороби — незборимий потяг у лоно «єдиної і невідлімої», ліві горою стали за приєднання Верховної Ради до Міжпарламентської асамблеї країн СНД. Це питання було поставлено на розгляд, незважаючи на те, що депутати навіть не встигли ознайомитися з документами щодо МПА, а заступник голови ВР Олег Дьомін — ініціатор входження і фактичний лідер процесу, подався на зустріч з Президентом (якраз із цієї проблеми). Голова ВРУ О. Мороз також був відсутній (пізніше він цілком умотивовано пояснив причину відсутності, але ж усім відомо, що в політиці нічого випадкового не буває).

Інформацію про МПА подав голова Парламентської комісії закордонних справ і зв'язків з СНД Борис Олійник. Він наголосив, що приєднання України до Угоди про МПА ініційоване депутатами ВРУ; що його комісія вивчила матеріали, що стосуються діяльності Асамблеї — статут, регламент, конвенції, положення про секретаріат, експертні оцінки тощо. Він повідомив також, що «відгуки експертів позначені чималими роз-

біжностями. Найсконденсованіше полярність оцінок проглядається у висновках МЗС України, Міністерства юстиції та Міністерства зовнішньо-економічних зв'язків, з одного боку, і юридичного відділу ВРУ — з другого». Проте обережний голова комісії не поінформував депутатів, що перші три державні інституції висловилися категорично проти входу до Асамблеї, уважаючи, що це загрожує незалежності України, в тому числі й економічній. Зате Б. Олійник не сказав, що більшість членів його комісії не були схильні розглядати це питання на пленарному засіданні того дня і досягли компромісового варіанту — надати можливість депутатам впродовж 10 днів вивчити отримані документи.

Проте, обговорення все ж таки відбулося. Виступили два чи три представники від комуністів, і тут біля трибуни стався інцидент, який ліві назвали «бандитським нападом» (хоча народні депутати лише трохи повотузулися), а виважені центристи — нормальною парламентською боротьбою (в інших країнах, мовляв, і не так буває). Але найбільше лунали заклики бути стриманими і толерантними. Проте, можна зрозуміти, що людині, яка відсиділа в сталінських концтаборах десять або й більше років, важко стриматися, коли на її очах на Україну намагаються накинути черговий зашморг. А серед тих, хто завадив комуністам обговорити це питання, були й колишні політв'язні.

Знаючи, що балянс сил у ВР складається не на користь держави (ліві твердо стоять на антиукраїнських позиціях, а центр не може визначитися, до кого пристати — чи до державників, а чи до їхніх противників), депутати від Руху, груп «Державність» і «Реформи» того дня відмовилися реєструватися. Незважаючи на те, що пізніше багато разів радилися у фракціях і групах, ані в п'ятницю, ані у вівторок наступного тижня ситуація не змінилася. І тільки обіцянки О. Мороза, що до 5 грудня це питання не стоятиме на порядку денному, заспокоїли всіх. Домовилися ще раз ретельно обговорити все в комісах і депутатських групах, і рано 5 грудня визначитися остаточно.

Перешкоди на шляху входу України до Євросоюзу

22 листопада 1995 року Верховна Рада заблюкувала відкриття постійного представництва України в Європейському Союзі. Годі намагатися зрозуміти логіку народніх депутатів, які цим ускладнили та обмежили можливості інтегрування України в західно-європейське співтовариство, адже переважна більшість держав, які мають зв'язки з ЕС, на додаток до посольств, що існують в Брюсселі, мають там ще й окремі представництва.

З доповіддю про необхідність відкриття українського представництва виступив перший заступник міністра закордонних справ А. Бутейко. Він зазначив, що однією з основних засад зовнішньої політики України є поширення української дипломатії на північ, південь, схід і захід, а тому треба інтегруватися у світових та європейських політико-економічних структурах. Уже створені і функціонують українські представництва в ООН, ОБСЕ, ПАЧЕС і в Раді Європи. 12 грудня 1994 року ВР ратифікувала договір про партнерство між Україною та ЕС. Норми, передбачені в цьому

документі, покладають на Україну певні обов'язки, а разом створюють можливість захищати інтереси України.

Важливим елементом у роботі представництва має стати забезпечення оперативного входження України у програми технічної допомоги з боку ЄС, для чого необхідно підтримувати постійний діалог з цим важливим політико-економічним угрупованням. Велике значення має поширення пільг ЄС на товари з України.

Як зазначив А. Бутейко, фінансування представництва здійснюватиметься в межах асигнувань зовнішньополітичної діяльності. За розрахунками, воно становитиме 319 тис. доларів на рік.

Відкриття постійного представництва підтримали лише 150 депутатів. На думку народного депутата А. Мостицького, негативну реакцію викликала власне особа доповідача. Це суб'єктивна реакція комуністичної більшості на людину державницького спрямування, якою є Бутейко. Він був радником Президента Л. Кравчука з міжнародніх питань і доклав багато зусиль, щоб незалежна Україна постала якнайскоріше.

Іншою причиною хворобливої реакції комуністів на Бутейка є те, що він, працюючи в МЗС, залишається депутатом, а комуністи твердо стоять на непоєднанні двох крісел.

Іншою причиною негативного голосування є те, що з політичної точки зору ліві не хочуть інтеграції України в Європу, бо це буде крок від Росії.

Україна нещодавно приєдналася до Ради Європи, а комуністи з усіх сил намагаються затягти її до Міжпарламентської Асамблеї СНД, незважаючи на очевидний процес перетворення МПА з консультативного органу, яким вона була останні 2 роки, у наддержавну структуру. Три міністри — закордонних справ, зовнішньоекономічної діяльності і юстиції надіслали до ВР офіційного листа про те, що вступ до МПА не відповідає національним інтересам України. Цілком ймовірно, що Бутейко більшою чи меншою мірою сприяв тому, щоб міністер Г. Удовенко поставив свій підпис під цим листом.

Комуністи дорікали доповідачеві, що українські дипломати з МЗС «уже цілком скинули» зі своїх плянів Росію, Білорусь тощо, і орієнтуються тільки на Захід. Проте, на думку А. Бутейка, це не відповідає дійсності. Українська міжнародня політика скерована в різних напрямках, у тому числі й на Схід. Активно Україна співпрацює з державами СНД, в рамках якого ухвалено майже 600 угод, з них понад 30 — економічного характеру. У переважній більшості з них Україна є активним учасником.

Це абсурдне голосування не має логічного пояснення, адже комуністи на словах дбають про піднесення життєвого рівня народу. А через відсутність представництва держава й надалі втрачатиме значні валютні надходження, адже Міжнародний суд у Гаазі порушив проти України більше десяти антидемпінгових справ, бо українські підприємці (не дуже обізнані з ринковою торгівлею) і червоні директори (що частогусто зловживають своїм службовим становищем) продають на Захід товари, ціни на які є нижчі за світові, що категорично заборонено Світовою асоціацією торгівлі. А це означає, що експорт української продукції обмежується.

У світі йде війна за ринки збуту. Навіть ЦРУ, як випливає з офіційної доповіді президента Б. Клінтона, зараз перепрофілюється на підтримку експорту американської продукції. Україна залишається великим ринком збуту для інших країн. Сусідні держави, дбаючи про свої інтереси, не лише не допомагають їй вийти на міжнародні ринки, а навпаки, все роблять, щоб обмежити її, хоча на державному рівні все начебто добре. Але це є дипломатія. Конкретний приклад: Волинь з сивої давнини називалася картопляним краєм. Зараз сюди завозять польську картоплю, цибулю, інші овочі: уряд Польщі робить усе можливе, щоб розширити експорт своєї продукції. А це означає нищення українського товаровиробника.

Відкриття постійного представництва при ЕС мало б вирішувати економічні і торговельні питання. Його співпрацівники, фахівці-економісти, мали б допомагати українським товаровиробникам виходити на західний ринок і вести там чесну та справедливу торгівлю. На жаль, більшість у Верховній Раді поставила на цьому хрест. І це дуже прикро.

Перспективи економічних стосунків України з Європейським Союзом

Україна має великі перспективи в усіх секторах економіки щодо розвитку співпраці з країнами Європейського Союзу, — наголосив Посол ЕС Люїс Морен після завершення дводенної конференції на тему: «Україна — ЕС, зовнішньоекономічна діяльність і перспективи співпраці». Зростає обсяг української торгівлі з країнами ЕС, міцніють стосунки, успішно здійснюються економічні та політичні реформи, і таким чином Україна закладає підвалини для того, щоб через кілька років стати дуже важливою країною в Європі.

«Країнами-членами ЕС надано Україні 3 млрд. доларів, але, на жаль, про це мало знають люди, які ходять по вулицях, — наголосив Люїс Морен. Саме на такий обсяг коштів країни-члени ЕС підписали зобов'язання з моменту проголошення незалежності України, однак потрібен певний час на те, щоб зібрати ці кошти і потім надати їх Україні».

З моменту реалізації програми ТАСІС Європейська Комісія надала Україні понад 500 млн. доларів США; 350 млн. доларів будуть надані найближчим часом в межах підтримки платіжного баянсу України. Таким чином, покищо Україна отримала близько 25% від загального обсягу обіцяних коштів.

Щодо проблем фінансування закриття Чорнобильської АЕС, Л. Морен наголосив, що сторони погодилися на те, що станція має бути закрита, а нині обговорюється лише те, яким чином здійснюватиметься фінансування закриття. Рішення, що були ухвалені ЕС та «великою сімкою» в Неаполі та на Корфі, передбачають надання Україні від 800 млн. до одного мільярда доларів США на першому етапі закриття ЧАЕС.

З метою реабілітації енергетичного сектору України, Європейський банк реконструкції і розвитку та Світовий банк розробляють програми в цьому напрямку, — наголосив Л. Морен. Ці програми передбачають вирішення проблем енергетичного сектору за рахунок кредитів міжнародних фінансових структур, в той час як Україна сподівалася створити компенсуючі потужності за рахунок грантів провідних західних держав.

Таке вирішення чорнобильської проблеми народжує підозри, що ЧАЕС найближчим часом не закриють, про що майже відверто говорять в урядових колах, при цьому прохаючи журналістів не писати про це.

Реалізація програми ТАСІС в Україні

За 4 останні роки в межах програми ТАСІС в Україні здійснюється реалізація близько 160 проєктів, з яких понад 40 завершено. В червні 1995 року в Брюсселі була затверджена програма на 1995 рік, згідно якої Україні в цьому році надано 90 млн. ЕКЮ. Обсяг міжнародньої технічної допомоги, надходження якої в Україну розпочалися в 1992 році, на кінець 1994 року становив 372 млн. доларів США.

За програмою країн Європейського Союзу передбачено в 1995 році надати без відшкодувань 55 млн. доларів для ядерної безпеки атомних станцій України, тоді як спочатку було визначено суму в 35 млн. доларів, — повідомила Лада Павлівська, голова Агенції координації міжнародньої технічної допомоги Україні.

Реалізація проєктів за програмою ТАСІС з моменту затвердження бюджету, починається через півтора роки. ЕС визначив 6 стратегічних напрямків: ядерна безпека та екологія, реструктуризація державного та розвиток приватного сектору, реформа системи самоврядування, соціальні послуги та освіта, виробництво та переробка продуктів харчування, паливно-енергетичний комплекс, транспорт і телекомунікації.

Влада гальмує розвиток малого бізнесу

Економічна ситуація на макрорівні не сприяє розвитку малого бізнесу в Україні. За даними Асоціації сприяння розвитку приватного підприємництва, в кінці 1992 р. в Україні було зареєстровано 102 тис. малих підприємств, а на середину 1995 року їх було лише 66 тис. В провідних країнах Заходу в перерахунку на душу населення країни чисельність малих підприємств в 10-20 разів перевищує цей показник в Україні.

Спостерігається падіння темпів росту кількості малих підприємств; скорочується також питома вага виробничих підприємств, а збільшується кількість торгово-посередницьких. Це свідчить про те, що в Україні не вигідно бути виробником.

В той же час, намагаючись захистити українського виробника, уряд бореться з увезенням в Україну товарів іноземного виробництва, скасовуючи митні пільги і запроваджуючи акцизні збори та більш жорстке оподаткування, що досить негативно впливає на українського споживача. ■

«Визвольні змагання за національне і державне відродження привели наш віками поневолений народ до стану високої національної свідомості, до боротьби за збереження нашого існування і відновлення власної державности».

Д-р Михайло Шкільник

Софія НАУМОВИЧ

ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА

У зв'язку зі скандалом на похороні Патріярха Української Православної Церкви Володимира Романюка насуваються міркування про відношення Держави до Церкви.

Християнську віру, як знаємо, запровадив в Україні голова держави — Володимир Великий. Але на тому його функція закінчилася. Справу віри перейняли грецькі, а згодом українські монахи, серед яких були й такі, як монах Печерської Лаври Нестор, що записав ці події у «Повісті минулих літ».

Це відмежування Церкви від Держави тривало віками, аж до створення першої у Східній Європі Могилянської Академії в Києві, яка теж була повністю незалежною від державних чинників. Її випускники ставали згодом на чолі збройних сил України — Козацтва.

Та саме від цієї Академії почалася утопійна політика України. Вчені академіки, замість збільшувати наукову працю в Україні, висилали найкращі наукові сили, як наприклад Теофана Прокоповича, Стефана Яворського та багато інших, у... Московщину, щоб давати примітивні знання тамашньому дикому і неписьменному населенню (про це написав проф. Богдан Корчмарик у своїй книжці «Духові впливи Києва на Московщину»). А тогочасна держава не втручалася до «церковних» справ, хоч це вже була не церковна, а політична справа між двома державами. І як згодом виявилось — не на користь Україні.

Дальші історичні події підтвердили цю помилку наших учених, бо Московщина, замість подяки за піднесення освіти цих угро-фінських племен, що складала її населення, ставала щораз більше нахабною. А Україна, замість відстояти свою незалежність, підірвала її горезвісною «Переяславською угодою» з москалями.

Москалі розпаношилися ще більше після поразки Карла XII і гетьмана Мазепи та показали свою «культуру» вирізуванням українців. І це якраз москалі завели у своїй імперії залежність Церкви від держави. За «пролетарських» часів москалі довели залежність їхньої Церкви від держави, чи пак від КГБ, до найвищої міри: священники ставали донощиками на своїх вірних!

Після проголошення незалежності Україна мала б мати свою власну програму щодо всіх Церков на її території, а саме: цілковите відділення цих двох чинників — Церкви і Держави. На жаль, як показали події з похороном Патріярха УПЦ Київського Патріярхату, церковні власті були змушені чекати «дозволу» від держави в такій суто церковній справі, як похорон її Патріярха. І що найгірше, вони цього дозволу так і не дочекалися... Зате відбулася нечувана у світі річ: міліція закрила шлях до собору св. Софії, де мав бути похований Патріярх. Цей скандал, та ще й з побиттям вірних і примусовим похованням на хіднику найвищого церковного Достойника, слави Україні не приніс. Але він повинен стати наукою для Української держави: Церква має вирішувати, де ховати своїх вірних, а не Держава. І Церкві не потрібно чекати «дозволу» від Держави. І тоді не буде ніяких скандалів. ■

Віра ЮЦЕВИЧ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ ЩОДО ОБ'ЄДНАННЯ ЦЕРКОВ

(УЦІС) 25 листопада 1995 року відбулася Київська крайова (спільна міська й обласна) теоретично-практична конференція на тему: «Сучасна церковно-релігійна ситуація та духовно-національне відродження в Україні». Метою конференції було не лише з'ясування сучасної ситуації, що склалася в Українській Церкві, але й досягнення консенсусу між різними релігійними конфесіями, що завжди було важливим, а сьогодні особливо. Саме тому на конференцію були запрошені представники УПЦ-КП, УАПЦ та УГКЦ. І хоч не всі запрошені змогли прийти на конференцію, але розмова відбулася.

Благословив роботу конференції Благочинний Фастівської парафії УПЦ-КП о. Василь, після чого Богдан Павлів, заступник Голови Конгресу Українських Націоналістів, відкрив конференцію.

Перед присутніми з доповіддю «Міжконфесійні стосунки Християнських Церков в Україні у посовєтському періоді» виступив викладач Києво-Могилянської академії, доцент, кандидат філософських наук Ігор Лосів. Він змалював історичні причини цих складних відносин, що існують на сьогодні між християнськими Церквами різних конфесій в Україні і є наслідком посовєтського періоду. І. Лосів наголосив на тому, що створена більшовиками в 1943 р. Російська Православна Церква — це не духовне, а політичне утворення. І саме цим вона відрізняється від УАПЦ, УГКЦ та УПЦ-КП. І. Лосів впевнений у необхідності об'єднання Церков, але значну роль відіграє суб'єктивний фактор, що є гальмом на шляху до злагоди. Адже церковні ієрархи дбають перш за все про дощя земні речі — про своє місце при рішенні будь-яких питань і діють за принципом: «Навіщо ця справа, якщо мене в ній не буде». Доповідач наголосив на важливості іншого гасла: «Хай живе Україна, навіть якщо загинуть наші імена».

Доповідь Б. Павліва торкалася ролі УГКЦ у збереженні української самобутності і відродження національної ідеї. Б. Павлів наголосив на тому, що УГКЦ зародилася саме в Києві. І виникла вона тоді, коли в Україні поступово нищилися православ'я під час татаро-монгольської навали. Тому, аби зберегти духовність нації, єпископи Київський, Львівський, Луцький підписують у 1596 році Унію з Ватиканом, Українська Церква визнає верховенство Папи Римського. Це був крок до з'єднання Церков в єдину Апостольську Церкву. Б. Павлів сказав також, що через Церкву ми маємо шлях до Європи, а не до Росії.

З доповіддю «Ситуація в УАПЦ після смерті Патріярха УПЦ-КП Володимира й обрання новим Патріярхом УПЦ-КП місцеблжистителя Філярета» виступив Благочинний Фастівської парафії о. Василь. Його виступ викликав дискусію, бо торкався особи Патріярха Філярета. Отець Василь виступив на захист Філярета, назвавши абсурдними твердження, що Філярет служить Москві, адже Москва, за словами о. Василя, не хотіла

обрання Філарета. Він наголосив на високій освіті Філарета, його великому досвіді як керівника — він став митрополитом ще в 1968 році. Стосовно Фастівської парафії, о. Василь повідомив, що більшість мешканців Фастівського району підтримують Київський Патріархат.

В ході роботи учасники конференції заслухали інформації голів районних організацій Конгресу про церковну ситуацію в районах. Так, учасники конференції відзначали, що люди ставляться до УПЦ-КП більш прихильно, ніж до УПЦ-МП. Тому в цій конкурентній боротьбі священики УПЦ-МП змушені вести проповіді українською мовою. І все ж Московський Патріархат є дуже активний. У багатьох селах не вистачає українських священиків, і на їх місце потрапляють московські ставленики. Не вистачає коштів на відбудову і будівництво церков. Місцева влада прокомуністичного спрямування на місцях чинить усілякі перешкоди в цьому. Також учасники конференції висловлювали занепокоєння розширенням мережі різних сект. Добре оснащені закордонними грішми, вони привертають увагу громадян, а що особливо прикро — молоді.

В дебатах виступив кандидат у народні депутати, член Конгресу Українських Націоналістів О. Ткаченко. Він говорив про те, що розпад СРСР є трагедією для Москви, але не для України. Україна стоїть на порозі відродження, і починати це відродження треба, на думку О. Ткаченка, від Візантії, від Риму. Торкаючись особи Патріярха Філарета, О. Ткаченко сказав так: «Звичайно, Філарет був агентом КГБ, але він відійшов від Московської Церкви, він зробив цей крок, і він може дійти, куди потрібно. Він розвиває Українську Церкву».

На захист Філарета виступив також доцент Київського Національного Університету М. Зозуля. Він сказав, що ми не повинні підтримувати якусь одну церковну конфесію, адже всюди — наші громадяни.

Конференція прийняла ухвалу, в якій говориться: **«Український народ є глибоко християнським народом, який, незважаючи на великі лихоліття, зберіг свою любов до Творця і здатний збудувати свою самостійну Церкву і Державу.»***

Ми, як політична партія, якої найбільшим девізом є — Бог і Україна, повинні змагати до втілення в життя цих гасел, всіляко сприяти і зміцнювати розбудову традиційних українських Церков:

- утворення церковних громад і побудова храмів у селах, містах;
- відновлення церковних звичаїв і традицій (храмових свят, поминання померлих у традиційні пасхальні дні 30 жовтня і 1 листопада, спільні Панахиди на могилах борців на волю України, жертвах голодомору, Служби Божі за видатних церковних і національних діячів з нагоди великих історичних дат, колядування у Різдвяні свята, щедрування у Йордан, вибити байку про Діда Мороза, впроваджувати свято отця Миколая для дітей та інші;
- сприяти впровадженню української мови у церковне життя;
- включитись у підготовку до відзначення 400-річчя Берестейської і 350-річчя Ужгородської Унії;

* Це підкреслення наше — Редакція «В. Ш.»

— вивчати спадщину великих подвижників українських Церков: Митрополитів Петра Могили й Андрея Шептицького, Патріархів Йосипа Сліпого і Мстислава (Скрипника);

— повернути українським Церквам св. Софію, Кирилівську церкву, Андріївську церкву;

— заборонити діяльність релігійних чужоземних сект.

Київ, 25 листопада 1995 року» ■

ЗОВНІШНІ І ДЕЯКІ ВНУТРІШНІ ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ ТА ПИТАННЯ

Підсумки візиту Прем'єр-міністра Є. Марчука до Брюсселю

(УЦІС — За матеріалами МЗС) Завершилася міжурядова конференція з питань управління нафто- і газопроводами, яка проходила в Брюсселі. В центрі уваги цього представницького форуму стояли проблеми енергозабезпечення та пошуки альтернативних джерел і шляхів транспортування енергоносіїв з регіону Закавказзя та Центральної Азії.

Прем'єр-міністр України Є. Марчук виступив на заключному засіданні конференції. Він привернув увагу учасників до значного досвіду, який має Україна в будівництві об'єктів нафтової промисловости, у т. ч. в Центральній Азії та Азербайджані, а також до унікального потенціалу нашої машинобудівної промисловости.

Важливим підсумком Конференції стало те, що Україну вперше визнано як одного з основних стратегічних партнерів та з'єднувальною ланкою між країнами Центральної Азії, Закавказзя та Центральною і Західною Європою. Реалізація обговорюваних на Конференції проєктів має сприяти вирішенню проблем забезпечення України енергоносіями.

24 листопада Прем'єр-міністр України зустрівся з членом Європейської комісії, відповідальним за зв'язки з країнами Центральної та Східної Європи, а також з СНД, Гван ден Бруком. Відбувся обмін думками з питань співпраці України з ЕС по лінії важливих міжнародних проблем. Є. Марчук наголосив, що в Україні очікують реальної підтримки з боку ЕС, насамперед шляхом усунення перешкод для продукції українських виробників на ринках держав-членів ЕС залучення західних інвестицій і передових технологій.

Переговорами з Прем'єр-міністром Бельгії Ж. Л. Дегане завершилася програма перебування Прем'єр-міністра України в Брюсселі. Це була перша за всю історію українсько-бельгійських відносин зустріч керівників урядів двох держав.

Зустріч міністрів закордонних справ «Трійки ЕС» і України в Мадриді

24 листопада 1995 р. в Мадриді відбулася зустріч міністрів закордонних справ «Трійки ЕС» (Іспанія, Франція, Італія) та України, в ході якої розглядалися стан і перспективи розвитку стосунків ЕС та України, становище в колишній Югославії і участь ЕС у відбудові економіки

держав колишньої Югославії після досягнення миру в регіоні, майбутня архітектура європейської безпеки, проблематика відносин України з державами СНД, зокрема з Росією. Розглядалися також конкретні питання співпраці України з ЕС, зокрема щодо надання кредитів та сприяння у вирішенні чорнобильської проблеми. В ході зустрічі представники «Трійки ЕС» підкреслювали, що розглядають Україну як одного з найважливіших партнерів у Східній Європі.

Підсумки офіційної візити Президента Латвійської Республіки в Україну

21-22 листопада 1995 р. відбулася державна візита в Україну Президента Латвійської Республіки Гунтіса Ульманіса. Глава Латвійської Республіки мав зустрічі з Президентом України Л. Кучмою, Прем'єр-міністром Є. Марчуком і Головою ВР О. Морозом. Відбулася зустріч членів офіційної делегації Латвійської Республіки з віце-прем'єр-міністром Р. Шпекком, міністром зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі С. Осикою, міністром транспорту І. Данькевичем, міністром внутрішніх справ Ю. Кравченком. В рамках візити відбулися також переговори міністрів закордонних справ Г. Удовенка та В. Біркавса.

Головну увагу під час розмов і переговорів було зосереджено на обговоренні питань, пов'язаних з розвитком політичних контактів, розширенням взаємодії двох країн на міжнародній арені і питанням економічної співпраці. Переговори засвідчили співпадіння або близькість оцінок і підходів двох держав у питаннях європейської безпеки, прагнення розширювати співпрацю в європейських і світових структурах.

В ході зустрічі на вищому рівні було продовжено розмову щодо можливості створення спільного балтійсько-чорноморського економічного простору, висловлено прагнення обох сторін до практичного впровадження в життя механізму вільної торгівлі.

Підписано пакет двосторонніх документів: міждержавну Угоду про вільну торгівлю; Протокол про співпрацю в галузі інформації між МЗС двох країн; міжурядову Конвенцію про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і на майно; міжурядові угоди про трудову діяльність та соціальний захист осіб, які постійно проживають в Україні та Латвії і працюють на території обох держав; про співпрацю в галузі освіти, науки та культури; Угоду між МВС України та Латвійської Республіки про співпрацю у сфері боротьби з організованою злочинністю, а також угоду між МВС двох країн про порядок передачі і транзитного перевезення осіб, які взяті під варту.

Президент Латвійської Республіки Г. Ульманіс запросив Президента України Л. Кучму відвідати Латвію.

Участь делегації України в роботі Євро-Середземноморської конференції

27-28 листопада 1995 р. в Барселоні за ініціативою і під егідою Європейського Союзу відбулася «Євро-Середземноморська конференція». Представники 15 країн ЕС, 12 середземноморських країн, 6 країн Східної і Центральної Європи, які уклали асоційовані угоди з ЕС, а також

спеціально запрошені на цю конференцію представники України, США, Росії, Альбанії та Словенії обговорювали питання встановлення нового рівня співпраці, довіри, безпеки та стабільності в Євро-Середземноморському регіоні.

* * *

Заява Президії Головного Проводу Конгресу

Вугледобувна промисловість України є галуззю, яка найбільше вражена зтяжною економічною кризою. Видобуток вугілля становить нині менше 50% максимального рівня, досягнутого в минулому. Більшість шахт перебувають на межі повної зупинки виробництва, видобуте вугілля не вивозиться через велику заборгованість споживачів, виплата платні шахтарям затримується на кілька місяців.

Криза у вугільній галузі загострює енергетичну кризу, спричинює скорочення металургійного виробництва, справляє величезний негативний вплив на народне господарство в цілому. У той же час високопоставлені державні чиновники, перейняті погамуванням власних егоїстичних інтересів, нехтують вирішенням назрілих проблем галузі. Уряд вважає за краще створювати умови для імпорту вугілля з Польщі та Росії, позбавляючи українців їхнього заробітку.

Таке становище викликає справедливе обурення трудівників, які стають на боротьбу за свої права під керівництвом вільних і незалежних профспілок. Ось уже десятий день триває голодування 20 активістів Незалежної профспілки гірників України (НПГУ) в Києві. Подальше ігнорування їхніх вимог вищою державною владою України загрожує шахтарським страйком.

Конгрес Українських Націоналістів ставиться зі розумінням до потреб шахтарів, підтримує справедливі економічні вимоги голодуючих.

Для виправлення ситуації Конгрес Українських Націоналістів вважає необхідним:

— представникам виконавчої влади негайно сісти за стіл переговорів з представниками НПГУ;

— провести рішучу реформу господарювання у вугільній промисловості;

— розпочати підготовку до закриття нерентабельних вугледобувних підприємств;

— у найкоротші строки забезпечити оновлення технологічного обладнання рентабельних вугледобувних підприємств та збільшення виробництва на них;

— розробити комплексну програму створення нових робочих місць у вугледобувних регіонах і забезпечити державні дотації для матеріальної підтримки тимчасово непрацевлаштованих шахтарів і їх сімей.

В той же час Конгрес наголошує, що головною передумовою розв'язання болючих питань є встановлення влади, котра дбатиме за національні інтереси, а отже — за інтереси своїх громадян.

10.11.95 р.

Слава Стецько

Голова Конгресу Українських Націоналістів

Заява Всеукраїнського Товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка

Президентові України п. Л. Кучмі,
Голові Верховної Ради п. О. Морозові,
Етичній Комісії Верховної Ради України,
Комісії Верховної Ради України з Питань Освіти,
Міністрові Юстиції України п. С. Головатому,
Голові Всеукраїнського Т-ва «Просвіта» ім. Т. Шевченка п. П. Мовчанові,
Голові Донецької Обл. Держ. Адміністрації п. В. Щербаню,
Голові Донецького Міськвиконкому п. В. Рибаківі,
Засобам масової інформації:

І. 13 листопада 1995 р. народній депутат України по Кіровській виборчій окрузі м. Донецька провів без відома директора батьківські збори перших українських класів відкритої в цьому навчальному році української СШ* ч. 111.

СШ ч. 111 в Петрівському районі м. Донецька була відкрита на базі російської школи ч. 111.

В школу він прийшов ніби по заяві кількох батьків, дітей яких буді-то примусово українізують у цій першій у районі і третій в Донецьку українській школі.

В Донецьку всіх шкіл 164, а в Петрівському (одному з 9) районі — 18.

Коли директор школи попросив показати заяву, то Болдирєв відмовився, сказавши, що забув її дома.

В зв'язку з тим, що народній депутат України Ю. Болдирєв, який одночасно є лідером партії «Гражданский конгресс Украины» і заступником голови Донецького міськвиконкому з гуманітарних питань, пообіцяв 7 батькам, які прибули на ці збори, повернути українській школі ч. 111 російський статус, ми вимагаємо:

1. зняти з реєстрації партію «Гражданский конгресс Украины» за втручання в діяльність установи — школи ч. 111, що заборонено законами про об'єднання громадян та про освіту;

2. притягнути до відповідальності Болдирєва за провокування та підбурювання батьків на антиукраїнські виступи та міжнаціональну ворожнечу;

3. засудити роботу Болдирєва за цілеспрямовані дії проти відродження української школи, проти української державности;

4. на засіданні Етичної комісії Верховної Ради України розглянути питання про антиукраїнську діяльність народнього депутата Болдирєва в чужій виборчій окрузі, а саме в 115 окрузі народнього депутата України Миколи Азарова.

Оскільки, всупереч законів про статус народнього депутата України, Болдирєв займає посаду заступника голови Донецького міськвиконкому з гуманітарних питань, то втручання у функціонування української школи ч. 111 з метою закриття ми розцінюємо як факт зловживання своїм службовим становищем.

* Середня Школа ч. 111.

Починаючи з березня 1993 року, відколи Болдирєв є заступником голови Донецького міськвиконкому, він під прикриттям міськвиконкому блокує відродження української духовости і веде антиукраїнську та антидержавну діяльність.

Вимагаємо від голови Донецького міськвиконкому В. Рибак звільнити нарешті Болдирєва з цієї посади.

20 листопада, 1995 року

Марія Олійник

Заступник голови Організації

* * *

Вимоги трьох молодіжних організацій

14 листопада три молодіжні організації національно-демократичного спрямування Донеччини — спортивно-патріотична організація «Тризуб», СУМ і Пласт, **провели науково-практичну конференцію «Молодь Донеччини проти тоталітаризму»**. У своїх виступах члени молодіжних організацій висвітлили хронологію духового та фізичного нищення української нації в період перебування України в комуністичній імперії. Розпочалася конференція з доповіді студента Донецького державного університету О. Корзуна про голодомор 1932-33 років.

Цікавою була доповідь завідувача катедрою української мови, доктора філологічних наук, професора Донецького державного університету А. Загнітка. Він схарактеризував розправу над українськими лінгвістами в 1930-40 роках. А. Доценко, студент історичного факультету, виголосив доповідь про знищення більшовиками Спілки Української Молоді.

Цікаво, що з викладачів університету та інших 12 державних і 12 приватних вищих шкіл Донеччини, крім проф. А. Загнітка, на конференцію прийшов тільки керівник Кальміуської паланки Запорізького козацтва Донеччини, молодий викладач кафедри історії України В. Задунайський. Він різко виступив проти прийняття резолюції конференції і голосував разом з кількома особами проти неї. У резолюції конференції, крім осуду комуно-більшевицького панування, говориться також про те, що наслідки цього панування дуже повільно ліквідуються на Донеччині. Для подолання наслідків фізичного та духового геноциду до керівництва держави та області поставлені наступні вимоги:

1. Будувати Українську державу на основі української ідеї.
2. Заборонити діяльність організацій антидержавного спрямування.
3. Докорінно змінити кадрову політику. На відповідальні посади призначати людей, відданих українському народові.
4. Вимагати неухильного дотримання закону про мови, впровадження української мови в усі сфери життя.
5. Взяти під строгу контролю та захист національну освіту, науку, культуру.
6. Ліквідувати всі символи та свята, пов'язані з колишньою комуністичною імперією та її ватажками.

7. У найближчий час перевести всі вищі та середні навчальні заклади на державну мову викладання, а мережу всіх шкіл та дошкільних закладів — у відповідність з національним складом населення.

8. Взяти під державний захист українську пресу та книгодрукування.

9. Взяти під державну контролю викладання історії України в навчальних закладах. Провести атестацію викладачів історії України, не допускаючи до її викладання ворогів української державности.

10. Здійснювати економічні реформи, які забезпечать перехід до соціально-ринкової економіки.

11. Забезпечити розповсюдження на Донеччині видань українською мовою, відкривши мережу крамниць «Українська книга» та кіоски в усіх населених пунктах області.

12. Для забезпечення діяльності молодіжних національно-демократичних організацій Донеччини надати цим організаціям приміщення.

13. Припинити ігнорування молодіжних національно-демократичних організацій з боку обласної влади.

Учасники конференції підтримують дії керівництва України та області, які спрямовані на зміцнення нашої державности та вихід з кризи, в якій опинилася Україна.

Це практично антикомуністична конференція на Донеччині, і прикро, що її проводить лише молодь. Одна частина інтелігенції ще перебуває під страхом, а друга — під впливом комуністичних ідей. Але судячи зі жвавого і зацікавленого обговорення та з переповненої залі, зроблено досить добрий початок. Може прокинеться сумління у викладачів, творчої інтелігенції, і вони стануть до роботи поруч з молоддю. Донецька патріотична молодь дала старшим добрий урок.

(Підбірку матеріалів до цього розділу підготувала Віра ЮЦЕВИЧ)

«Феномен шістдесятництва можна розглядати в багатьох аспектах — культурно-історичному, літературознавчому, мистецтвознавчому, соціально-психологічному тощо. Якщо розглядати його в соціальному контексті, тобто як суспільне явище, певний етап у розвитку української інтелігенції, то поява шістдесятників — подія революційного характеру... Якщо розглядати шістдесятництво в контексті розвитку руху опору, то воно, звичайно, було відступом. Серед шістдесятників не було відвертих противників режиму. Більше того, майже всі вони прагнули удосконалити цей режим... Лише постійні репресії з боку системи спричинили поступову еволюцію частини шістдесятників у її противників».

Георгій Касьянов — «Незгодні: Українська інтелігенція в русі опору 1960–80 рр.. ст. 30.

**«НА ЗАКЛИК ВІТЧИЗНИ ВОНИ ОЗВАЛИСЬ,
ПІШЛИ І ВІДДАЛИ, ЩО МАЛИ...»**

*Скромненька, але чепуренька могила в Києві, в якій поховано частину Героїв Крутянського Чину.
Аскольдова могила, Київ*

Посол академік Сергій Комісаренко відкриває зустріч Президента України Леоніда Кучми з представниками українського церковного, політичного, громадського, жіночого та молодіжного життя у В. Британії, Кенсінгтонська ратуша. 12.12.1995

Микола ШАТИПОВ

ЖИТТЯ, ЯК ЛИСТ ПРО КОХАННЯ

Нещодавно в Німеччині вийшла книжка чесько-німецької письменниці Алені Вагнерової «Усі мої статті були любовними листами» — художня біографія Мілени Ясенської, жінки, яка була коханкою Франца Кафки, автора не тільки всесвітньо відомих романів «Замок», «Процес», «Америка», а ще й — «Листів до Мілени».

З книжкою варто знайомитись і варто з нею знайомити, бо ледь не в кожного більш-менш обізнаного з літературою, — українець він чи італієць, — чеська столиця асоціюється з Францем Кафкою, а його ім'я з ім'ям Мілени, якій присвячено знамениті листи знаменитого письменника. Асоціюється настільки, що забувається і прізвище адресатки. А просто — Мілена...

Але, — переконує читачів Алена Вагнерова, — була вона не просто коханням генія, а драматичною особистістю чеської культури — видатною публіцисткою Міленою Ясенською. Драматизм — і життєвий, і творчий — відчуваєш особливо пронизливо ще й тому, що дослідниця нічого не завуальовує. Як спробував зараз зробити я, назвавши Мілену Ясенську «коханням генія». Ні, — виправляє Алена Вагнерова, — «коханка Франца Кафки».

Не завуальовує і не приховує ні паталогічно складних взаємин Мілени зі своїм батьком, багатим празьким лікарем, ні її психічних зламів, ні її зловживань кокаїном, ні її любовних пригод. А яка ж спокуса — довести, що одиноким коханням молоді письменниці був саме він, клясик чеської літератури. Проте, мабуть, саме клясик і зрозумів би, що одиноко справжнім її коханням було — перо.

Починала Мілена Ясенська в ідилічних шкільних часописах, закінчувала — в підпільних виданнях. А між ідилією і пеклом було все: захоплювалася «жіночим питанням», перекладами (найкраща перекладачка творів Кафки з німецької на чеську), політичною публіцистикою, захоплювалася навіть чеськими комуністами.

Має рацію Алена Вагнерова: всі її статті були любовними листами.

Перед німецькою окупацією Мілена Ясенська писала для елітарної «Сучасности», під німцями — для нелегальної газетки «В бій!». Переховувала чеських жидів, переправляла на еміграцію чеських летунів. У тридцять дев'ятому — арешт. Концтабір Равенсбрюк. Писала й там — свої каторжні хроніки. Загинула, коли їй було сорок вісім.

Дослідниці вдалося вивести Мілену Ясенську з тіні генія. Але ще нікому не вдалося спростувати легенду. Для читачів героїня все одно... любов Франца Кафки. Отже — просто Мілена.

А в колах і нинішньої празької богеми є жінка, що її впізнають за вимовленим ім'ям — Галина. Ім'я українське, але жінка — чеська акторка і письменниця, на письмовому столі якої — «Чеський лев», найвища нагорода чеських кінематографістів. За фільм «Дякую за кожен новий

ранок», в основі якого історія української сім'ї. Конкретніше — сім'ї самої Галини Павловської.

Сім'ї по-своєму незвичайної: мішаний шлюб — батько українець, мати — чешка, сім'ї, яка давно вже не рахівська, не мукачівська, а празька. Але попри все зберігає свої закарпатські корені. Зберігає буквально, бо приймає, пригощає, підтримує українських родичів, які — запрошені і не запрошені, близькі й далекі — постійно навідують будинок на Карловій площі, де й зараз мешкають і Галина Павловська, і її батьки.

Які колізії виникають? Певна річ, передусім комедійні. «Дякую за кожен новий ранок» — веселий фільм, але не комедія. А можливо, й комедія, але із сумним присмаком.

Життя родини з Карлової площі не було легким.

Батько Галини Павловської — Василь Клочурак, брат відомого діяча Карпатської України Степана Клочурака. А братів постійно, десятиліттями, переслідували органи большевицької державної безпеки. І в отій атмосфері залякувань і принижень зростала українська дівчинка Галя Клочурак, нині — чеська письменниця Галина Павловська. І не тільки письменниця. Галина Павловська — актриса, Галина Павловська — ведуча популярних телевізійних програм, Галина Павловська — видає і редагує часопис «Сторі».

«Чеський лев»... Його привели її українські тітоньки, небожі, сестри... Зрозуміло, що задум сценаристики не міг бути кон'юнктурним, бо злиденна Україна не є предметом зацікавлення для вгодованої Чехії. Тоді що ж? І Галина Павловська пояснює:

— Наприкінці вісімдесятих мене вразила нагла переорієнтація чеського суспільства на Захід, і перед очима постали наші східні українські гості, які завжди видавалися мені людьми бідними, людьми упослідженими. А потрапивши на Захід, я відчула себе упослідженою і бідною. Відчула — і зрозуміла, що ідучи весь час на захід, ти прийдеш на схід.

Так, прямуючи на захід, вона повертається на схід.

Галина Павловська, українка, яка стала однією з найоригінальніших, однією з найпринадніших жіночих особистостей сучасної Чехії.

А на кінець — майже святочна історія з тих, що не завше веселі, але завше зі щасливим кінцем, історія спортивної зірки Вери Черної. А втім Вера Черна не була зіркою. Скоріше — метеором: спалахнула і згасла. Спалахнула на світовому чемпіонаті з гімнастики, коли випередила всіх на спортивній колоді, і згасла за кілька місяців, напередодні московської Олімпіади.

Сімнадцятирічна, вона здавалася молодшою, зовсім-зовсім дівчинкою, коли її голівка зі смішним «хвостиком» заледве піднімалася над колодою, що з неї маленька чешка злетіла в обійми слави і впала в обійми непам'яти.

Пошкоджено хребет. Лікарня. Телевізор у палаті, а на екрані її колишні суперниці. Олімпійські ігри без Вери Черної. Але, наче виправдовуючи своє ім'я, вона не вірила, що відтепер уже всі ігри, всі змагання, всі чемпіонати відбуватимуться без неї. Повірила, коли вкотили інвалідний візочок. Її візочок.

І Вера Черна почала битися із життям і — за життя. Сам на сам, бо від своїх одинадцяти не знала батьків. Поволі, згодом почала пересуватися летюча колись дівчинка.

Вивчилася на інженера, завела діточок — близнята Луцинка з Крестинкою, працювала, але більше сиділа на мізерній допомозі.

Зустрічала людей добрих, а частіше — байдужих.

Здоровою не почувалася ніколи, а щасливою зрідка — у спортивній залі, яка є її домом, фортецею, її — всім.

Вера Черна тренує гімнасток і каратисток. У вільний час. Вільний від болю і від служби в поліції. Хоч би де працювала Вера, а ніхто й ніколи не здогадувався, що вона — чемпіонка світу. Поліцейські, звичайно, довідалися і поглядають не колегу з неприхованим інтересом. Чемпіонка погляди ігнорує, бо не уявляє, що є чоловік, який зуміє знести те, що навчилася зносити вона, жінка.

З поліції маленька жінка поспішає до маленької квартири, де ялиночка (святочна ж історія!), а під нею — гостинці від мами і для мами.

Для мами, яка вміє крутити сальто.

Історія Вери Черної спочатку видалася мені казкою про Попелюшку, але навіаки: принцеса стає Попелюшкою. А потім я зрозумів, що принцеса залишилася принцесою.

Прага, 1995.

«Однією з центральних постатей літературного самвидаву другої половини 60-х років залишався Є. Сверстюк. Його літературно-філософські есеї „На свято жінки“, „Собор у риштованні“ та інші, на перший погляд далекі від повсякденних проблем, мали величезне значення для духового визрівання інакомислення, багато в чому формували його морально-етичне кредо. Есеям Є. Сверстюка були властиві екзистенціональні мотиви, дуже близькі значній частині національної творчої інтелігенції, прагнення осягнути національні духові цінності в системі координат загальнолюдських цінностей. Зрозуміло, все це програмувало „творчу біографію“ оригінального літератора-есеїста, а його участь у громадських акціях протестів позбавила його можливості працювати за фахом. (Передати філософську поетику Є. Сверстюка „у викладі“ просто неможливо, тому варто утриматися тут від цього й відіслати читача безпосередньо до його творів...) Новим для українського самвидаву цього часу була поява „табірної“ літератури. Майже одночасно після 1968 р. почали поширюватися автобіографічна повість М. Осадчого „Більмо“ — блискучий художньо-філософський есей в дусі екзистенціалізму, присвячений долі людини, її переживанням під час зіткнення з системою, і спогади Д. Шумука, політичного в'язня польських і советських концентраційних таборів...»

Георгій Касьянов — «Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80 рр.», стт. 115 і 116–17.

Присвяти

Омелян КОВАЛЬ

ГРИГОРІЙ ВАЩЕНКО — ЛЮДИНА–ПЕДАГОГ–ДЕРЖАВНИК

(Доповідь на Всеукраїнському Установчому Конгресі Педагогічних Товариств ім. Григорія Ващенка 9.9.1995)

Вступ і біографічні дані.

Мені випала велика честь представити Світлому Конгресові видатного українського педагога, іменем якого має назватися наше Всеукраїнське Товариство, задля створення якого ми тут з'їхалися з усієї нашої України, а також з діаспори. Подія ця небуденна, як і небуденною є особа проф. Григорія Ващенка. Небуденність нашого Конгресу полягає в тому, що на допомогу державним структурам у ділянці національного виховання й освіти включається, будемо сподіватись, могутній громадський чинник, наснажений ідеями одного з найбільших сучасних педагогів, яких видала Україна.

Особа Григорія Ващенка є для України великим відкриттям, оскільки його педагогічні ідеї були закриті від народу і від його педагогічних кадрів. Окупанти України та їхні вислужники зробили все можливе, щоб ім'я Григорія Ващенка стерти з усіх публікацій, а його ідеї національної педагогіки скомпромітувати, як «буржуазно-націоналістичні», тобто антинародні. Для таких ідей місця в советській Україні не могло бути. Тому життя Григорія Ващенка — це життя ізгоя, якому не було місця на своїй прабатьківській землі.

Григорій Ващенко народився 1878 р. в селі Богданівці, що на Прилуччині, в старій козацькій родині, що, як і багато інших в Україні, одворянилася, але мати була з кріпаків. Уже в Полтавській духовній семінарії Григорій подружив з такими пізнішими видатними політичними та суспільними діячами, як Симон Петлюра, О. Щепотієв та ін. Уже в тому часі під впливом творів Шевченка, Лесі Українки та інших клясиків української літератури в нього пробуджується національна свідомість, і Григорій навіть пробує свої сили у поезії та в літературній прозі.

З природи побожний і віруючий, Григорій, під впливом матері, бажав стати священиком, для чого одержав добру підготовку в семінаріях у Ромнах і Полтаві. Його спроба дістатися до Київської Богословської академії закінчилася невдачею, і він вписався до Московської духовної академії, яку закінчив у 1903 році, але не захотів стати священиком, бо побачив забріханість, скептицизм і нігілізм, що панували серед тамошніх церковних достойників і студентів. Він повертається в Полтаву і вчителює в Полтавській єпархіяльній жіночій школі. Але через рік його висилають у Грузію до Кутаїсі на посаду вчителя мови й літератури в духовній школі.

Револуція 1905 року застає його знову в Полтаві, де він викладає в комерційній школі та в учительській семінарії на Шведській Могилі. За симпатії до революціонерів проти московського самодержав'я царська жандармерія стала його перслідувати, і він мусів виїхати аж до Тименя, на схід від Петербургу, де дістав працю в жіночій гімназії. В 1911 році Григорій переїжджає до Тульчина на Поділлі, де пише свої літературні твори під псевдонімом Г. Васківський. В 1912 році він поветається знову в Полтавщину і працює в жіночій гімназії в Ромнах, а також у духовній семінарії та в комерційній школі.

За весь час свого вчителювання Григорій Ващенко не перестає поглиблювати свої знання з педагогіки і психології, вивчає праці відомого вченого, лікаря, педагога та психолога Петра Лесгафта. Револуція в Росії і створення Української Центральної Ради в Україні були стимулом для молодого педагога-патріота до праці над формуванням педагогічних кадрів для розбудови українського шкільництва, що зазнало національного занепаду в умовах Російської імперії. Як лектор на курсах передпідготовки українського вчителства в Полтаві, він наполегливо працює над піднесенням рівня національної свідомості і патріотизму вчителів та вкладає новий зміст у програму навчання та виховання молоді. В кінці 1917 року Григорія Ващенка запрошують на посаду лектора Полтавського учительського інституту, а в 1918 році він одержав посаду доцента психології в Полтавському університеті.

Відданий повністю справі свого народу та його державності, незламний у своїх світоглядних і національно-релігійних переконаннях, Григорій Ващенко вкладає всі свої знання і все своє єство у справу вишколу вчительських кадрів і студентів, які займуть відтак відповідне місце в боротьбі за українську національну державу. Його активність не могли не помітити вороги. В 1919 році, коли Полтавщину окупували денікінці, Григорій Ващенко за свою діяльність попав у тюрму і мав бути розстріляний. Тільки завдяки втручанню впливових осіб вдалося його врятувати від смерті.

Про цей час, коли Україна кривавилась у завзятій боротьбі, проф. Г. Ващенко у своїй автобіографії пише: «В 1917 році, після лютневої револуції, в Україні розпочався потужний національний рух; я брав участь у перекваліфікації українського вчителства і разом з професором історії Мірзою Авак'янцом читав лекції на курсах учителів у Прилуках, Ромні, Хоролі. В 1917 році був призначений на посаду лектора педагогіки і психології в Полтавському учительському інституті. В скорому часі я також обняв посаду директора учительської семінарії на Шведській Могилі. В семінарії я чітко провадив українську національну лінію, при чому зустрів велику підтримку з боку студентів, але одночасно глуху приховану ворожнечу з боку викладачів росіян і «малоросів». В 1918 році я став доцентом Полтавського українського університету, не залишаючи посади директора учительської семінарії. Коли ж у серпні 1919 року до Полтави прийшли денікінці, я був заарештований як „мазепинець“».

Цей випадок не відстрашив Григорія Ващенка від дальшої активності в національному напрямі, хоч зробив його більш обережним. Незважаючи на все, він далі поринув у педагогічну діяльність, уважаючи її най-

більш суттєвою стосовно зберігання душі народу, яка з приходом до влади червоних знайшлася в новій, ще більш небезпечній ситуації. Збагнувши цю небезпеку, Григорій Ващенко залишає на деякий час Полтаву і переїжджає в містечко Білики, де організує навчання в національному дусі та на високому рівні. Але й тут вороже око і вухо помітило, що напрямок навчання і виховання у Г. Ващенка не співпадає з офіційними директивами комуністичної партії. Комсомольці, які в той час поширювались по всіх школах, зробили донос, і справа опинилась у прокуратурі. Зміна місця замешкання врятувала його на деякий час від переслідування.

На підставі своїх наукових праць Григорій Ващенко одержав у 1925 році звання професора педагогіки і був призначений на посаду керівника катедри педагогіки в Полтавському педагогічному інституті. Тут він і написав свою педагогічно-дидактичну працю «Загальні методи навчання», що була видана друком в 1927 році і стала підручником для всіх навчальних закладів в Україні. Треба зазначити, що в той час в Україні проходила «українізація» і такого роду діяльність уважалася більш-менш нормальною. Навіть ще в 1930 році, коли в харківському процесі СВУ-СУМ, на якому головним підсудним був віце-президент Академії Наук академік Сергій Єфремов, Григорія Ващенка призначено керівником аспірантської групи в Полтавському педінституті.

Прийшов трагічний для України 1933 рік, а з ним прокотилася хвиля жорстоких репресій проти свідомої української інтелігенції, передусім учительства. Почалося з нищівної критики книжки «Загальні методи навчання», в якій репресивні органи дошукалися слідів «буржуазного націоналізму». Книжка була заборонена і знищена, її автора звільнено з посади і заведено справу. Тільки втечею поза межі України вдалося врятувати життя. У вересні 1936 року Г. Ващенко одержав посаду професора і керівника катедри педагогіки при Сталінградському педагогічному інституті, де він перебував до 1940 року. Це було в час, коли в результаті змови Ріббентроп-Молотов Західня Україна опинилася в складі УРСР. З Москви прийшли інструкції з дозволом полоскотати національні почування жителів Західньої України, створюючи нові патріотичні пісні про щасливе і вільне життя України як «рівної між рівними країни Рад». З цього скористався Г. Ващенко і повернувся на свою Батьківщину, яку він безмежно любив і без якої життя йому було немиле. Тут його знову прийняли як свого, і він зайнявся відновленням аспірантської групи, котра без нього розпалася.

Прихід німецького окупанта в Україну застав Г. Ващенка в Полтаві, де він став редактором газети «Полтавське Слово», оскільки вище шкільництво було припинене. Цей період його публіцистичної діяльності вимагає окремого дослідження. Відступ німців з-під Сталінграду спричинився до еміграції частини української інтелігенції, яка не очікувала нічого доброго від поновної окупації України та включення її в советську імперію. Григорій Ващенко з боєм серця залишив Україну, зупинившись на деякий час у курортній місцевості Моршин, а відтак через Лемківщину і Польщу прибув до Мюнхену. В Західній Україні Г. Ващенко живо цікавився Організацією Українських Націоналістів та її збройною

силою — Українською Повстанською Армією, що воювала проти гітлерівців і була рішуче наставлена боротися проти кожного окупанта, котрий посміє посягнути на Україну. Про це проф. Г. Ващенко неодноразово згадував у своїх викладах в УВУ, у статтях в українській діаспорній пресі. Окремий розділ про виховання і психологію війна він присвятив УПА у своїй науковій праці «Виховання волі й характеру».

Людина і педагог

Праця проф. Г. Ващенко в УВУ — це також тема окремого дослідження. Я тільки хочу відмітити, що я мав щастя бути одним з перших його студентів Українського Народного Університету, зорганізованого Лігою Українських Політичних В'язнів в 1945 році в Мюнхені, де проф. Г. Ващенко читав лекції з педагогіки і психології. Простота викладу, чіткість понять, систематичність і глибоке та всебічне знання предмету, — це ті ознаки, якими міг би гордитися кожен видатний педагог. Сама постать старшого віком (йому було тоді вже 67 років), але молодого та бадьорого духом професора, була для нас, студентів, великим відкриттям. Нас захоплював його аналітичний підхід до кожного явища, а при тому здібність синтезувати і виводити висновки, маючи для цього чіткі критерії і тверду філософічну основу.

Мені не довелося продовжити у проф. Г. Ващенко педагогічних студій, оскільки я вже мав завдатки в економічних студіях і переїхав в інше місто їх продовжувати, а згодом виїхав до Бельгії. Все ж я не випускав з уваги проф. Г. Ващенко, статті якого появлялися часто в українській діаспорній пресі, а до того відновлена в Німеччині Спілка Української Молоді, що була зліквідована на харківському процесі в 1930 році, попросила його до співпраці у справі виховання української молоді в діаспорі. Професор радо прийняв цю пропозицію і став ніби ідеологом тієї організації, що згодом розрослася до світової, будучи поширена в 10 країнах світу на чотирьох континентах. Вже в 1947 році, на II Конгресі СУМ проф. Г. Ващенкові було надано перше почесне членство в СУМ. Його внесок у виховання української молоді в діаспорі є величезний. Мені доводилось 30 років очолювати СУМ — спочатку в Бельгії, а відтак 20 років у цілій діаспорі, то педагогічні праці проф. Г. Ващенко були основним джерелом у трактуванні і розв'язці виховних питань.

До найважливіших праць проф. Г. Ващенко, якими користувався СУМ, належить його «Виховний ідеал». Книжка написана на замовлення Центрального Комітету СУМ у кінці 1940 років і була випущена циклостилевим способом у двох частинах: в 1950 році в Мюнхені, а відтак, вже по смерті професора (помер в 1967 році), її видано в 1976 році офсетним друком у Брюсселі. Третє видання цієї книжки появилася у Києві в 1994 році за моєю ініціативою під фірмою «Полтавського Вісника» та з участю Полтавського краєзнавчого музею і Полтавського університету українознавства. Книжку випущено накладом 50.000 за кошти Союзу Українців у Великій Британії, а її презентація відбулася 18 листопада 1994 р. в Будинку Вчителя в Києві, а згодом в інших обласних і районних центрах. Наклад вичерпаний, і є потреба в перевиданні цієї цінної книжки.

Другою важливою працею проф. Г. Ващенко є книжка «Виховання волі й характеру» в двох частинах, з котрих тільки перша була надрукована у видавництві СУМ у Лондоні в 1952 році, а друга залишилася в рукописі і не побачила світу.

Проф. Г. Ващенко є автором сотень статей не тільки на педагогічні і психологічні теми. Він працював також над різними суспільно-політичними та соціологічними проблемами, був літературним критиком. Його праця «Ренесанс ХХ століття» присвячена питанням творчих шукань української інтелігенції в умовах дещо свобіднішого режиму часів НЕП-у й українізації. Серія брошур появилася у Видавництві СУМ, як, наприклад, «Основи естетичного виховання», «Завдання виховання української молоді», «Релігія і майбутнє людства», «Виховання мужности й геройства», «Виховання любови до Батьківщини», «Тіловиховання як засіб виховання волі й характеру», «Проект системи освіти в самостійній Україні». Багато окремих важливих тем було порушено в статтях «Основні лінії в розвитку советської педагогіки», «Соціалізм і індивідуалізм у світлі християнства», «Мистика й наука», «Свобода волі як філософічна і педагогічна проблема», «Релігійне виховання молоді», «Виховання організованости й дисциплінованости», «Виховання бадьорости й життєрадості», «Виховна роля мистецтва», «Національні рухи на Полтавщині», «Макаренко — найбільший советський педагог», «Традиційне коріння большевицького тоталітаризму і підступства», «Психологія в ССРСР» (перекладено на німецьку і шведську мови), «Олександр Македонський» (психологічна характеристика), «Періоди в розвитку дитини і дитяча література», «Хвороби в галузі національної пам'яті» та ін.

Вже після тут наведених даних про особу проф. Григорія Ващенко та про його наукові та публіцистичні праці перед нами постає Людина з багатовимірною особистістю. Його фундаментальні знання української історії та розвитку етнопсихології українського народу ставлять його на високий ступінь у трактуванні педагогічних проблем під кутом виховання молодого покоління у відповідності до психоструктури українця, будованої протягом століть. Знання етнопсихології свого народу допомагає педагогові коригувати виховний процес. До таких хиб, що вимагають коректури, проф. Г. Ващенко відносить, наприклад, три негативи типу «не знав, забув, спізнився». Для їх усунення він виробив терапію, що їй мають застосовувати вихователі. Будучи сам вихований на християнських принципах гуманности і толеранції, він високо цінує людську гідність, що в перенесенні на народ дає поняття національної гідности. Втрата людської гідности в народніх масах веде до звиродніння народу, що стає погноєм для поневолювачів. Навпаки, наявність національної гідности в народі надає йому стійкости і веде до героїзму, якщо нація в небезпеці. Завдяки цій якості український народ завжди видавав з себе героїв, які рятували честь нації навіть в найкритичніших моментах її історичного буття.

Виховання молодого українського покоління проф. Г. Ващенко бачив тільки в пов'язанні з духовістю свого народу, що з незапам'ятних часів основана на вірі в Бога за християнських часів, чи в багатьох богів — з поганських часів. Цим формувався ідеалістичний світогляд української

людини. Матеріалізм як філософія є чужий українській духовості. Тому період СРСР з його матеріалізмом і атеїзмом належить уважати насильством над духовістю українського народу. Якщо комусь він подобається, то це його справа. Для нас від чужий і з ним належить боротися. Приймаючи матеріалізм за свою філософію, ми перестаємо бути собою. Ось чому так важливо відроджувати українську духовість при допомозі науки та виховання.

Проф. Григорій Ващенко детально простудіював західньо-європейські та американські системи освіти і виховання, беручи з них усе, що найкраще і що відповідає українській духовості. Негативні елементи, котрих не бракує в західніх системах, він критикує у світлі притаманних йому критеріїв ідеалізму та християнської моралі. На його думку, навчання моралі оперте тільки на суспільних стосунках, а не на релігії, не має великої вартості, як не має також вартості навчання, котре не враховує духового розвитку молоді, а дбає тільки про практичне знання.

Григорій Ващенко обстоює гармонійне виховання всіх трьох складових елементів душі: розуму, почуттів і волі у відповідності до обдарованості та інших природних властивостей людини. В тому він приєднується до таких клясиків педагогіки, як Сократ, Янос Коменський, Песталоцці, Жан-Жак Руссо, Григорій Сковорода, Костянтин Ушинський та ін. Однак, на відміну від названих тут клясиків, Г. Ващенко робить наголос на мету життя людини, яку він визначає і конкретизує згідно зі своїм християнським світоглядом як службу Богові й Україні. Людина, як твір Божий, з безсмертною душею, належить Творцеві, і Йому належить пошануватися і служити. Служба ця полягає на виконанні та шануванні заповідей, що творять моральний колекс людської поведінки. Однією з найважливіших заповідей є заповідь Любви. Любви Бога і любви ближнього. Найближчими «ближніми» є члени родини, далі роду і народу, а вкінці — людства. Однак людство у своєму розвитку оформилося в національні спільноти, в Нації, що живуть на даній території, її зберігають і в її обороні приносять в жертву життя своїх членів. До найважливіших ознак нації належить мова, а з нею витворена культура, яка стає збірною душею Нації, її Духом. Життя нації залежить від її спроможності себе захистити від зовнішніх агресорів та внутрішніх недуг. Цю субстанцію, тобто імунітет, дають здорові традиції, що передаються з роду в рід і творять національну пам'ять. В цьому відношенні велику роль відіграє наука історії в усіх її аспектах, а плекання глибоких почуттів до минулого та його героїв оживлює національну пам'ять і спонукує розвивати духові вартості народу-нації. Але найбільш успішною формою захисту для нації є її власна незалежна держава. Усвідомлення цієї істини спонукує членів Нації до тісної солідарності і служби для неї. Така є логіка національно думуючої людини. Звідси виводиться гасло «Бог і Україна», що його передав проф. Г. Ващенко як мету виховання.

У своїх наукових і публіцистичних творах проф. Г. Ващенко дав вичерпну аналіз марксизму-ленінізму, виявив підступність і забриханість тієї теорії, побудованої на фальшивих твердженнях «боротьби кляс», «диктатури пролетаріяту», на позбавленні власності окремих осіб і перебрання її державою, що стала деспотичним експлуататором людини в

ім'я комуністичної утопії. Шлях до т. зв. комунізму встелений мільйонами людських жертв, голодоморами, тортурами, засланнями, розстрілами невинних людей. Ця теорія була використана імперіялістами і при допомозі терору і насильства втримувала советську імперію — ССРСР. Така антилюдська система не може братися до уваги при розробці освітньо-виховних питань на рівні держави і народу, а залишки її треба якнайскоріше усунути, щоб вони не спиняли нормального духового відродження України.

Педагог-державник

У своїй поїздці по Україні протягом останніх трьох років я зустрічався з різними думками та побоюваннями щодо питання національних меншин в Україні, бо мовляв, національно-виховна концепція проф. Г. Ващенка криє в собі небезпеку міжнаціональних протистоянь. Я доводив, що такі протистояння є неможливі. Григорій Ващенко є прихильником співжиття народів на базі взаємопошани, а не шовінізму та намагань однієї нації панувати над іншою. Націоналізм, якого дехто так лякається, є ніщо інше, як щирий патріотизм на державному рівні. Він визнає націю як найвищу духову спільноту, і держави для свого природнього функціонування мають бути будовані на національному принципі. З поняття націоналізму твориться поняття інтернаціоналізму, тобто співдія націоналізмів. Тому дивно звучить таке поняття «інтернаціоналізму», прикладене до військових частин, метою котрих є агресія і боротьба проти народу, як це було у випадку Афганістану. Треба, отже, позбутися стереотипів, накинutih советською пропагандою з метою виправдовування політики «непомильної» партії. Прикладом співпраці націоналізмів може послужити Європейський Союз, де хоч і є чимало непорозумінь, однак ніхто нікого не намагається собі підкорити, а шукається консенсусу на взаємовигідних умовах. Коли йдеться про права національних меншин в Україні, то вони так гарантовані, як у ніякій іншій державі світу. Дехто твердить, що Україна дає більше прав національним меншинам, ніж своїм споконвічним автохтонам. Європейський комісар для справ меншин, що побував в Україні, заявив, що він ставитиме Україну за приклад іншим державам. Тому не націоналізму належить боятися, а шовінізму та фальшивого інтернаціоналізму.

Григорій Ващенко в реалізації своєї життєвої цілі на службі Богові й Україні визначив собі завдання створити освітньо-виховну систему для України, і цій меті він присвятив усе своє життя поза Україною, користуючись свободою в умовах вільного світу. Він, як ніхто інший, зумів зібрати матеріал з українських і чужих джерел, пропустити його через щільний фільтр свого інтелекту і світогляду, даючи в результаті твори, що можуть служити основою для створення міцної освітньо-виховної системи в Україні. Це, очевидно, не виключає праць усіх інших наших педагогів, як клясиків, так і сучасних, котрі базувалися на українській духовності з народнім шкільництвом і науковими педагогічними досягненнями. В тому відношенні цікавою є праця Г. Ващенка «Проект системи освіти в самостійній Україні», що була опублікована 1957 року у видавництві СУМ у Мюнхені. Професор ділиться своїм досвідом творення українського шкільництва в час Центральної Ради й Української

держави 1917-20 років, а відтак у час советського шкільництва, що мало виховувати людину-гвинтика для потреб советської імперії. Він подає також огляд виховно-освітніх систем на Заході і бере з них те, що мало б підходити Україні. Тому він виступає за виховання вільної, розкутої людини, яка керувалась би внутрішнім моральним імперативом і відповідальністю за свої акти перед Богом і своїм народом. Для виховання такої людини потрібна відповідна освітньо-виховна система, котра базувалася б на властивих Україні світоглядних засадах: 1. визнання Бога як Абсолютної істини, Добра і Краси, як Творця-Промислителя світу; 2. віра в безсмертність душі людини і перевага духа над тілом; 3. визнання абсолютної вартости особистости людини як образу і подоби Божої; 4. визнання, як основи моралі, любови до Бога і ближнього, любови до окремих людей і до своєї Батьківщини.

Оскільки система освіти міцно пов'язана з державним устроєм і соціально-економічним ладом, то, виходячи з вище сказаного світоглядного заложення, в Україні може бути тільки такий державний устрій, який засуджує насильство і деспотизм та забезпечує свободу кожного громадянина. Межі тієї свободи є тільки у свободі та правах інших громадян. Григорій Ващенко наполягає на тому, що суспільно-економічний лад мусить базуватися на любові до ближнього та на справедливості, а це виключає експлуатацію людини людиною. Це і є християнські принципи побудови соціально-економічного ладу в Українській державі. Без навчання релігії в школах не можна мати християнської моралі, а без тієї моралі не може бути ні свободи, ні любови, ні справедливости.

Запорукою належної розбудови освітньої системи мають бути школи державні, чи приватні, але з цілісною програмою та ідеологічним спрямуванням. Має бути поставлена на високий рівень наукова праця в ділянці теоретичної педагогіки, згідно з науковими традиціями України. Потрібна, отже, Академія педагогічних наук з філіями в більших містах України. Мусить бути також добре розвинута система дослідних установ для виявлення природних нахилів та обдарувань окремих молодих людей. При Міністерстві освіти мають бути заступлені все можливі звання і професії, щоб на цій основі можна було розбудовувати всі галузі народного господарства та духово-культурне життя народу.

Структура освітньо-виховної системи у вільній Україні має охоплювати дітей і молодь від народження до 25 років, починаючи від родинного, передшкільно-материнського виховання, через народні і середні школи різного типу та університетською чи технічною школами закінчуючи. Як завершення дослідних і наукових знань мають бути академії загального, педагогічного і мистецького, а також військового характеру.

Функціонування тієї системи і структури базується на тісному пов'язанні з родиною. Школа має підтримувати авторитет і пошану до батьків, а батьки — до школи і педагогів, бо виховання без належного авторитету — немислиме. Авторитети ж, у свою чергу, немислимі без належної принциповости, опертої на релігійній моралі.

Велике значення надає Г. Ващенко молодіжним організаціям, які мають бути включені в освітньо-виховну систему і мають мати добрих керівників і педагогів. Тому конечною є співпраця цих організацій зі школою і ро-

диною. Завданням молодіжних організацій є, в першу чергу, розвивати в молоді, крім патріотизму, потрібні риси характеру, а головне — плекати духа винахідливості і творчості. Велике значення у вихованні має естетика на базі високоякісного мистецтва — музики, пісні, образотворчого мистецтва, скульптури, театру тощо. А при всьому тому — плекання любови до літератури та культури в загальному. Тому дуже важливою ділянкою в освітньо-виховній праці, на думку проф. Г. Ващенка, є добре поставлена видавнича діяльність мистецької літератури, юнацьких журналів.

Треба мати на увазі, що свої праці проф. Г. Ващенко писав у 1950 роках, коли в Україні проходили накинута Москвою процесі соєтизації та російщення, та що мало хто у світі вірив у скоре постановня Української держави. Однак, було чимало українців у діаспорі, що твердо вірили в незалежну Українську державу і неминучість розвалу ССРСР. Сильну віру в майбутнє України виношував у своїй душі проф. Г. Ващенко і цю віру передавав своїм студентам і оточенню. Він був візіонером, і це було глибоким джерелом його творчої наснаги. У своїх вищих прогнозах він остерігав своїх учнів перед легковаженням проблеми покомуністичного суспільства, в якому залишиться багато намулу комуністичної системи, який доведеться прочищувати на протязі довшого часу. Це стосується, в першу чергу, освіти і виховання, де комуністична система глибоко запустила свої стереотипи. Їх позбутися — буде чи не найважчим завданням нових педагогічних кадрів. Це ми можемо підтвердити на практиці, коли навіть українська державна мова не знайшла всюди належного визнання і не стала мовою викладання у всіх державних школах, не кажучи вже про зміст освітньо-виховної програми, що натрапляє на опір різних щаблів освітньої структури.

Тому й потрібно внести ясність у питання виховного ідеалу в системі українського шкільництва та вирішити, яких громадян потребує Україна. Виховно-освітня концепція проф. Г. Ващенка приходить нам з допомогою. Побудова Української держави починається, в нашому усвідомленні, з необхідности захисту і виявлення наших талантів і наших творчих якостей як для сучасників, так і для майбутніх поколінь. Майбутнє будується сьогодні, і від нашого внеску в цю справу сьогодні залежатиме, якою будовою завершиться наше спільне велике діло — наш ідеал. ■

Д-р Блянка ЄРЖАБКОВА

У СТОЛІТТЯ НАРОДЖЕННЯ ОЛЕКСАНДРА КУЛЬЧИЦЬКОГО (1895-1980)

В 1995 році минуло 100 років від дня народження та 15 років від дня смерти *проф. д-ра Олександра Кульчицького*. Писати біографію людини-мислителя, вченого, публіциста, психолога, педагога, дослідника, університетського професора, члена різних установ, опікуна студіючої молоді й очевидно патріота, і великого українського діяча — є нелегким завданням з огляду на те, що деякі аспекти його праці проходили майже

рівнобіжно. Ми в нашій студії прослідкуємо за життям О. Кульчицького та розглянемо окремі аспекти його наукової діяльності.

1. Освіта і професійна підготовка

Олександр Шумило фон Кульчицький народився 8 лютого 1895 р. в місті Скалат, Західня Україна, в родині Юліана фон Кульчицького, радника вищого провінційного суду Австро-Угорщини в Станиславові (тепер Івано-Франківськ), а згодом у Львові, та Теофілі Міцьковської, дочки українського греко-католицького священника і декана¹. Шляхетний рід Кульчицького, залишений при його імені «Шумило Фон», походить з часів нападу турків на Відень у 1683 р., коли один з його предків на ім'я Юрій відзначився в обороні Відня, в якій вирішальну роль відіграли українські козаки. Юрій Кульчицький при цій нагоді здобув велику кількість залишеної турками кави і заложив у Відні першу кав'ярню, місце якої можна сьогодні знайти при Кульчицький гасе².

Інформація про дитинство О. Кульчицького дуже скупа. Пані Людмила, його дружина, згадувала, що він був єдиною дитиною в родині і був вихований з великою увагою. Ще малим він був дуже здібним і завжди належав до найкращих учнів. Він був першим не тільки в науці, але й у спорті. Найулюбленишим його видом спорту були лещата, ровер і теніс. Нам відомо, що ще у міжвоєнний час він був чемпіоном Польщі з тенісу³.

Восьмирічну освіту здобув 1913 р. у клясичній гімназії в Станиславові. В 1913-1914 рр. О. Кульчицький почав студії на філософичному факультеті Львівського університету, де вивчав германістику і філософію, однак через війну та повсюдні політичні труднощі він мусів перервати свої студії. В роках 1919-1920 продовжував освіту в Сорбонському університеті, де вивчав філософію та романістику. Під час студій у Парижі він був секретарем Галицько-Української Дипломатичної Делегатури на мирній конференції у Версалі в 1919 р. В 1924-1926 рр. О. Кульчицький продовжував студії германістики та філософії знову на філософичному факультеті Львівського університету, де їх закінчив здобуттям академічного звання магістра педагогіки та психології.

В роках 1926-1939 він працює учителем французької мови та пропедевтики філософії в гімназіях і вчительських семінаріях в Коросні, Золочеві, Коломиї та Львові⁴. В 1928 р. успішно складає іспити для гімназійних учителів у Польщі, а 1930 р. промуться на доктора філософії Львівського університету на основі дисертації французькою мовою «Релігія у вченні Ренана»⁵. Ця праця вказує на його велику обізнаність з культурними сферами впливу тодішньої Франції.

¹ Кульчицький Юрій фон, помер у Львові в 1916 р.

² Кульчицький Юрій Франц, купець родом із Самбора в Галичині, подорожував на Сході в купецьких цілях, був перекладачем з турецької мови при Східній компанії у Відні. В 1683 р. під час турецької облоги врятував Відень, де заснував першу кав'ярню. Помер у 1692 р. На розі вулиць «Кульчицький» і «Фаворітен» стоїть пам'ятник Кульчицькому з 1885 р.

³ З розмови з панею Людмилою Кульчицькою, записаної на магнітофонній стрічці влітку 1982 р.

⁴ Особиста «Біо-бібліографічна нотка» з архіву О. Кульчицького, Сарсель, 15.XII.1967 р.

⁵ Кульчицький О. «Le Scientisme chez Renan». Докторська дисертація, Львів 1930.

2. Початки публіцистичної діяльності

Вже від 1924 р. О. Кульчицький веде активну публіцистичну діяльність. Найстаршою відшуканою його працею є студія про парапсихологічні праці Моріса Меттерлінка під назвою «Незнаний гість», що появилася друком в «Українському літературно-науковому вістнику» у Львові⁶. Крім того, студія «Комплекс меншецінності у своєму відношенні до національної колективної енергетики» появилася як конкурсна праця у Львові, у видавництві «Діло» в 1928 р.⁷. Внаслідок публікації його педагогічно-психологічних праць у серії «Педагогічної бібліотеки» видавництва польського Міністерства освіти, О. Кульчицький одержав у 1930-1932 рр. дворічну стипендію-відпустку з повною платнею на педагогічно-психологічну спеціалізацію в «Педагогіум» філософічного факультету Краківського університету⁸.

В 1930-1939 рр. О. Кульчицький продовжує свою публіцистичну діяльність у львівському видавництві «Педагогічна бібліотека», директором якого був д-р Кухта. Він надрукував там низку своїх педагогічних праць, передусім з ділянки характерології та педагогічної психології. З цих праць, написаних польською мовою, згадаю такі:

«Pedagogika wolnego czasu a dom, szkola i spoleczen´stwo», «Uchen´k amca. Wychowanie do prawdomownosci — jego sposoby oraz donios osc´», «Charaktero ogia F. Kunkla. Kszta towanie siee, charakteru wychowanka i jego ksztza cenie», «Typy egocentryczne, Charaktero ogia F. Kunkla w swietle krytyki»⁹.

Одночасно О. Кульчицький співпрацює з українськими часописами та журналами, м. ін. з такими, як «Назустріч», «Діло», «Шлях нації», а також з варшавським журналом «Ми», в яких друкує свої монографії та наукові праці. Так, напр., студія «Родина в перспективі індивідуальної психології» вперше була надрукована в журналі «Українська хата», а її окреме видання — в 1939 р. в Коломиї¹⁰. В 1939 р., наприкінці свого перебування в Україні, О. Кульчицький був покликаний на посаду професора та шкільного психолога Педагогічного ліцею у Львові, де він викладав французьку мову, психологію і педагогіку. Щоб далі продовжувати свою психологічно-філософічну наукову діяльність, він нав'язав контакти з науковими колами Львівського університету. Після вибуху війни в 1939 р. советська окупаційна влада у Львові призначила його директором Педаго-

⁶ Кульчицький О. «Незнаний гість». «Український Літературно-Науковий Вістник». Львів, 1924.

⁷ Кульчицький О. «Комплекс меншецінності у своєму відношенні до національної колективної енергетики». Конкурсна праця, «Діло», Львів, 1928.

⁸ Кульчицький О. «Життєпис». 17 червня 1924. З архіву проф. Кульчицького німецькою мовою. Мюнхен.

⁹ Кульчицький О. «Pegagogika wolnego czasu a dom, szkola a i spoleczenstwo». З циклу: «Koniecznosc odbudowania karnosci w szkole». Львів, 1937, 33 стор. «Uczen k amca. Wychowanie do prawdomownosci — jego sposoby oraz donioslosc». З циклу: «Dzieci trudne do wychowania». Львів, 1937 р., 33 стор. «Charaktero ogia F. Kunkla — Kszta towanie sie charakteru wychowanka i jego ksztalcenie». Львів, 1937, 40 стор. «Typy egocentryczne. Charaktero ogia F. Kunkla w swietle krytyki». Львів, 1938, 31 стор.

¹⁰ Кульчицький О. «Родина в перспективі індивідуальної психології». Окреме видання з журналу «Українська хата», Коломия, 1938.

гічного інституту, а швидко після того, через минулу публікацію соціально-педагогічної студії в українському журналі «Ми» на тему тоталітарних форм правління — гітлеризму і сталінізму п. заг. «Раса — як табу і тотем»¹¹, Олександр Кульчицький став запідозреною особою.

3. Одруження і виїзд на Захід

В 1930 р. Олександр Кульчицький одружився з Людмилою Синенською, народженою 9 квітня 1906 р. в Чорнокінцях Великих на галицькому Поділлі, де її батьки вчителювали. Пані Людмила була наймолодшою з восьми дітей у родині, здобула диплом Учительської семінарії та працювала вчителькою. Однак польська окупаційна влада не дозволила їй довго працювати. Після кількох років учителювання її звільнено з праці, головним чином через дві причини: вона говорила зі школярами українською мовою, і хоч вона була віруюча римо-католицького обряду, що в Галичині під польською займанщиною уважалось ідентичним з польською національністю, вона вважала і заявляла себе українкою: «Це ж абсурд-унікат, якого не вільно терпіти», — заявив шкільний інспектор-поляк, і пані Людмилу звільнив з праці¹². Перебуваючи в Коломиї, куди її батьки перенеслися на емеритуру, пані Людмила стала членом Союзу Українок і займалася долею молодих українських дівчат і жінок, які працювали на домашніх службах в Коломиї.

О. Кульчицький знав родину панів Синенських ще з юнацьких років. Під час школярських і студентських вакацій він радо приїжджав до свого вуйка о. декана Міцьковського, і таким чином він був майже щоденним гостем у родини Синенських. Він втішався великими симпатіями з боку цілої родини. 9 листопада 1930 р. відбулося їхнє вінчання¹³.

Антиматеріялістичний напрям наукової діяльності О. Кульчицького та рішуче відкидання большевицьких методів масової сугестії, зокрема внаслідок окупації Західної України большевицькими військами в 1939 р. та советсько-німецького договору з 1940 р., звернули увагу советської влади і спричинили дворазові його допити та повторні заклики до співпраці. Стоячи перед очевидною і безпосередньою загрозою арешту та вивозу на схід (деякі члени його родини впали жертвою советського вивозу і зникли безслідно), Олександр Кульчицький був приневолений утікати з Галичини в 1940 р. В той час уже багато українських інтелектуалів і вчених були позбавлені своїх посад і були арештовані.

Виїздові на Захід сприяла політика проф. Ганса Коха, який відповідав за переселення німців з України. Йому пані Кульчицька представила справу свого чоловіка, що зробило на Коха велике враження: через кілька днів їх обох включено до вже заповненого транспорту до Німеччини. Олександр і Людмила Кульчицькі покидали свою рідну землю під чужим прізвиськом — Цапуха, старшого супружжя, які через несподівану хворобу не змогли їхати цим транспортом, що виявилось єдиною мож-

¹¹ Кульчицький О. «Раса як табу і тотем», «Ми», Варшава, 1939.

¹² «Проф. д-р Кульчицький Олександр і Людмила — фундатор-меценат НТШ — ЕУ». «Вісті із Сарселю», Париж-Мюнхен 1983-84, ч. 25, стор. 25.

¹³ «Спомини Людмили Кульчицької». Див. 3.

ливістю для виїзду Кульчицьких з окупованої комуністами Західньої України. Після переходу російсько-німецького кордону біля Перемишля, їх перевезено до збірного табору для німецьких переселенців біля Висьньової Гури; потім О. Кульчицькому було доручено опіку над західньо-українськими робітниками, призначеними на працю в Німеччині¹⁴. Панство Кульчицькі прибули до Лодзі (нім. Ліцманштадт), звідки переїхали до Мурнав, а згодом до Мюнхену, де перебували понад 10 років своєї еміграції¹⁵.

4. Психологічна студія про «духове життя української людини»

В Мюнхені О. Кульчицький поринув у наукову працю. Після того, як у відділі інституту для психологічного дослідів і психотерапії в Мюнхені він прочитав кілька доповідей на тему поняття підсвідомості у французькій та німецькій психології, про французького психолога Жанета та швейцарського психолога Юнга, він одержав наукове доручення від централі інституту опрацювати міжнародню психологічну студію про «Духове життя української людини».

Від психологічної секції Німецького дослідного товариства під головуванням проф. І. Г. Шульца та під проводом проф. Лерша О. Кульчицький одержав стипендію на виготовлення етнопсихологічної студії про «теопсихічний аспект української людини»¹⁶. У воєнних обставинах це була дуже ризикозна тема, що вже самою своєю суттю робила її автора підозрілим в очах націонал-соціалістичних цензорів. У випадку рецензента його праці йшлося про людину клясичних наукових і філософічних поглядів, що згодом став передвісником психології в Німеччині, і власні духові погляди якого стояли у повній сурепечності до офіційно накиненого способу думання.

Ця написана в Німеччині наукова праця анітрохи не спиралася на націонал-соціалістичну фразеологію, але навпаки — показувала протилежну орієнтацію, що пояснюється експертизою проф. Ф. Лерша. Одночасно це доказує велику оригінальність наукової методи Олександра Кульчицького та високу наукову якість його праці, як також і високе признание з боку німецьких колег. В оцінці цього твору проф. Лерш пише: «Праця д-ра фон Кульчицького про зв'язки між географічним життєвим простором України та способом життя її мешканців має подвійне значення. Праця не тільки чутливо насвітлює людину, але, крім того, подає переконливо приклад своєрідного способу розгляду-аналізи. Людський характер, що великою мірою карбується впливами довколишнього середовища, є пізнавальним добром наукового дослідження. Під поняттям оточення розуміється передусім впливи виховання та соціального, професійного і культурного середовища. Проте, до якої міри комплекс карбуючого впливу середовища також відноситься до географічного життєвого простору — це внесок та окрема заслуга автора...»

¹⁴ Спомини Л. Кульчицької, Див. 3.

¹⁵ Кульчицький О. «Мій Лебенсляуф». 15 квітня 1946 р. (Німецькою мовою).

¹⁶ Bestätigung des Empfangs, Reichsinstitut für Psychologische Forschung und Psychotherapie im Reichsforschungsrat. Berlin, 16.10.1942.

«Він розвинув частинно промінюючу своєрідну теорію проникання Т. Ліппса і вперше в науковій літературі методичні погляди, серед яких треба вбачати зв'язок між географічним середовищем (оточенням) народу і характерною особливістю його душі, автор доказав троякість цього зв'язку як вияв географічного оточення на життєві почуття і на основну настанову до життя, як вплив на вище життя почуттів та емоцій і, кінець-кінцем, як вплив на практичну діяльну постанову до життя і його відповідний вигляд світосприймання. Автор доказує корисність і велике практичне значення цієї методи розглядання у своєму застосуванні до української людини, чим робить цінний внесок в європейську етнічну психологію»¹⁷.

Ця праця допомогла О. Кульчицькому стати співпрацівником Інституту психологічних досліджень та психотерапії.

5. Початки діяльності на УВУ та на німецькому психологічному інституті

На підставі цієї стипендійної праці, виготовленої на доручення етнопсихологічної секції Німецького психологічного інституту, 18 жовтня 1945 р. О. Кульчицький габілітувався в УВУ і незабаром став надзвичайним професором психології на УВУ¹⁸, недавно перенесеного з Праги до Мюнхену.

Тривалим вислідом педагогічної та викладацької праці О. Кульчицького, який свої педагогічні обов'язки (авдиторне навчання і семінарійні справи) виконував дуже зразково, був його скрипт «Нарис структурної психології»¹⁹, перший такого роду підручник у фаховій літературі. Тут спершу йшла мова про низку прочитаних в УВУ доповідей, що їх він згодом доповнював іншими скриптами. Свою габілітаційну працю з новими висновками він пізніше публікує в німецькомовній праці «Оперативна схема соматопсихічного поняття українського етнотипу»²⁰.

Від травня 1945 р., з дозволу американської окупаційної влади, німецького Бюра праці та Української Допомогової Служби, О. Кульчицький заступав справи праці українських емігрантів. Від 1947 р. був дійсним членом Товариства сприяння українській науці в Мюнхені²¹. В 1946-48 рр. поширював свою кваліфікацію окремими студіями психотерапії, чим виконав передумови для психотерапевтичної практики. О. Кульчицький завершив цю спеціалізацію іспитом у березні 1948 р.²².

6. Діяльність О. Кульчицького у Франції і німецька та французька філософія

В 1951 р. Олександр Кульчицький переселився до Франції, де його обрано на голову Наукового Товариства ім. Шевченка, для якого Євген Кардинал Тіссеран, голова Конгрегації для Східних Церков, подарував на

¹⁷ Психологічний інститут при Мюнхенському університеті. Директор проф. д-р Ф. Лерш. Мюнхен. 27.XI.1945. Ludwigstr., 17. Твори д-ра фон Кульчицького. Нотаріально potwierджена копія зі спадщини проф. Кульчицького.

¹⁸ Див. 8.

¹⁹ Кульчицький О. «Нарис структурної психології». УВУ, Мюнхен, 1948. Серія «Скрипти», т. 23, 132 стор.

²⁰ Кульчицький О. «Дієва схема соматопсихічного поняття українського етнотипу». УВУ, Мюнхен, 1966, 100 стор.

²¹ Див. 8.

²² «Свідчення». Інститут психологічних дослідів і психотерапії. Мюнхен, 1 вересня 1948. Підписав проф. д-р В. Зайц, директор університетської медичної клініки.

довічне користування його членів розлогий будинок в Сарселі, підмиській околиці Парижа. Там О. Кульчицький займався науковою, видавничою та організаційною діяльністю, активно співпрацюючи з низкою організацій.

О. Кульчицький був членом не тільки українських наукових установ (НТШ, УВАН) але й чужинецьких, таких, як Міжнародна Середземноморська Академія в Палерно. У Франції він виконував функції заступника голови Міжнародної Академії Наук, що об'єднувала науковців-утікачів з країн, окупованих Москвою у Східній та Центральній Європі («Academie Internationale des Sciences et des Lettres»). Також був співробітником французького Державного центру для наукових досліджень у справах української етнопсихології — «Centre National de la Recherche Scientifique»²³. Від 1963 р. був головою Наукової Ради Товариства сприяння українській науці.

Щоб охопити об'ємну наукову діяльність О. Кульчицького, треба спершу вказати на його високу освіту і знання, включно з підготовчими студіями. Тези О. Кульчицького спираються на обширне студіювання німецьких і французьких авторів. З німецьких філософів він піддав критичній аналізі, головним чином, Емануеля Канта та Макса Шеллера, а з французьких — Блеса Паскаля та Анрі Бергсона, що мали на нього найбільший вплив. Нема сумніву, що знання проф. Кульчицького, як також і його докладна аргументація та порівнювання з численними авторами, спричинилися до того, що вивчення його спадщини є дуже утруднене.

Глибокі зв'язки з французькою культурою показано вже в його докторській дисертації, що вважається його першою більшою науковою працею. Незаперечним є ще й те, що О. Кульчицький ще молодим науковцем детально вивчав французьку культуру, зокрема філософію та її геллінського і раціоналістичного представника Ренана. Треба згадати ще низку екзистенціалістів, таких як Г. Марсель і Ж. П. Сартр, а також його улюблених сучасників — психолога, педагога і філософа Мануеля Е. Муніє, психіатра і педагога Ернста Кречмера, Клявса, педагога і культурпсихолога Едварда Шпрангера, психолога Людвіка Клягеса, психолога Вільяма Штерна, Макса Шеллера, Карла Густафа Юнга. До філософічно-антропологічних міркувань Макса Шеллера у творі «Становище людини в космосі» завжди звертався у своїх працях О. Кульчицький, вони були його постійним обов'язковим читанням²⁴.

До його ґрунтовних праць також належать студії іноземних мов, без яких було б неможливо правильно пізнати всіх численних філософів і психологів. Крім української та польської мов, він досконало володів французькою та німецькою; також добре знав італійську та еспанську мови, мав добрі знання англійської та російської. У кляси́чній гімназії вивчав також латинську і грецьку мови²⁵.

²³ Кульчицький Олександр, проф. д-р. «Записка про наукову, педагогічно-наукову та організаційну працю за роки 1945-55». Від часу габілітації на УВУ. З архіву проф. Кульчицького, Сарсель.

²⁴ Кульчицький О. «Введення у філософічну антропологію», Мюнхен, 1973, стор 198. «Становище людини в космосі», Макс Шалер, перша частина, скрипт. Як прикладовий нарис проблематики сучасної антропології.

²⁵ Про це свідчить кореспонденція О. Кульчицького різними мовами та його публічні доповіді в різних країнах світу перед чужинецькою аудиторією.

7. Оцінка творчості О. Кульчицького ректором УВУ Іваном Мірчуком.

Займаючи посаду надзвичайного професора та керівника семінарів в УВУ, О. Кульчицький був спершу діяльний до 1955 р. При цьому він регулярно давав внутрішні лекції із загальної та антропологічної психології, зокрема виступав з доповідями на імпрезах УВУ, а також у німецьких, французьких та австрійських університетах²⁶. В 1955 р. він став повним професором УВУ, а рекомендації написали для нього професори УВУ Іван Мірчук і Григорій Ващенко²⁷. Іван Мірчук, професор і ректор УВУ, дав дуже детальний огляд наукової та педагогічної діяльності О. Кульчицького протягом перших 10 років його еміграційного життя. Він поділяв наукові праці О. Кульчицького на три групи: «В його науковій діяльності дадуться відзначити три постійні напрямні лінії, що частинно і часово із собою перехрещуються чи збігаються: 1. Настанова на смугово-шарову структурну психологію „цілостей“. 2. Інтегральне включення в цю структурно-цілісну психологію „доглибинно-психологічного“ підходу. 3. Використання цих напрямних для етнопсихології українського народу».

В працях «Психологія на порозі нової доби»²⁸, «Нарис структурної психології»²⁹, «Психологія пластового виховання»³⁰, «Основи філософії й філософічних наук»³¹ (у психологічній частині) О. Кульчицький намагається послідовно представити з різних точок зору психічні функції і явища, спираючися не тільки на Ротгакера, Тіле, Лерша в під- і надрядній шаровій побудові, але й виходячи поза «клясичну» тезу шаровості, і в схемі співрядних взаємопов'язаних функцій пізнання, прямування та почування; автор наголосив при цьому історичний і фактичний зв'язок (див. нарис «Філософічна антропологія» в курсі «Основи філософії») поміж психологічною і філософічною інтерпретацією людини (так, напр., «Шаровність в онтології Гартмана», французьке розрізнення між «філософічною» та «природописною» психологією тощо).

В протиставленні до цього, з розвитку західної психології і антропології погляду на людину, зарисовується її советсько-марксистська концепція. Вона зводить її до пляніметричної перспективи людини, відрізаної від глибини несвідомого і від висоти персонального, як «точки прозріру» діалектичних сил історії. Таку концепцію відтворюють праці О. Кульчицького, присвячені «советській людині».

²⁶ Єржабкова Блянка. «Бібліографія наукових праць Олександра Кульчицького, 1895-1980». III — «Доповіді проф. Кульчицького». «Визвольний Шлях», Лондон, 1983, кн. 6. стор. 730-739.

²⁷ Ващенко, проф. Г. «Оцінка наукової і педагогічної діяльності проф. д-ра О. Кульчицького». «Із спадщини проф. Кульчицького».

²⁸ Кульчицький О. «Психологія на порозі нової доби». «Рідне Слово», Мюнхен, 1946.

²⁹ Кульчицький О. «Нарис структурної психології». УВУ, серія «Скрипти», т. 23, Мюнхен, 1947. 132 стор.

³⁰ Кульчицький О. «Психологічна проблематика пластового виховання». «Пластовий шлях», ч. 7. Мюнхен, 1954, стор. 49-67.

³¹ Кульчицький О. «Основи філософії й філософічних наук». Видання Інституту заочного навчання при УВУ, зошити 1-10, Мюнхен, 1949, 166 стор.

В шарово-смугову схему людини проф. Кульчицький намагається включити якнайповніше та якнайтісніше не тільки шари «персонального», але й глибшого — «колективного» несвідомого (Юнг), особливо в працях «Культ Шевченка у світлі доглибинної психології»³² (в особі Шевченка з'єднуються, за проф. Кульчицьким, юнгівські «архетипи» Орфея, Прометея і мученика Алкида з «імаго» Батька Тараса) і в праці про «Народнього Малахія» («Український театр у світлі психоаналізи»)³³. В цій останній праці розглядається постать божевільного Малахія, з точки зору Юнга, як переможну «інфракцію» українського колективного несвідомого, зокрема українського хліборобського архетипу «Великого Пастуха в цілості української психіки».

Психоаналітичний підхід проф. Кульчицького позначився також у праці «Казка в світовідчужанні дитини»³⁴, де розвитково-психологічні й адлерівсько-психоаналітичні міркування доповнюються зверненням уваги на значення казки, на поборення неузглядненого дотепер «комплексу метафорфози» в дитини.

Настанову на «структурну цілість» і «доглибинний підхід» знаходимо в етнопсихологічних дослідженнях проф. Кульчицького, а саме в програмовій праці «Риси характерології українського народу». Проф. Кульчицький уводить в етнопсихологію українського народу динамічно-генетичний підхід шістьох аспектів формації людини (історичного, соціопсихологічного, історично-культурного, доглибинно-психологічного, расового і геопсихологічного), про що ширше подано в праці «Геопсихічний аспект характерології української людини»³⁵.

«Питанню відзначення можливого й дійсного ставлення українця до екзистенціальної концепції людини присвячений окремий нарис. Соціопсихічну тематику заторкують нариси про психологічну проблематику «Мойсея»³⁶ і «Народ і провідник»³⁷. На маргінесі всіх попередньо згаданих праць, але в постійному зв'язку з попередньо схарактеризованими основними настановами автора, треба ще згадати про працю «Психологія переміщених осіб»³⁸, яка, проаналізувавши процес таборової деперсоналізації, заторкнула проблему її майбутніх наслідків у психіці українського емігранта»³⁹.

Закінчення буде

³² Кульчицький О. «Культ Шевченка в світлі доглибинної психології». Доповідь О. Кульчицького на II конференції НТШ, Берхтесгаден, 5.7.1948 р.

³³ Кульчицький О. «Український театр у світлі психоаналізи». «Рідне Слово». Мюнхен, 1946.

³⁴ Кульчицький О. «Казка в світовідчужанні дитини», «Науковий збірник УВУ». Ювілейне видання, т. 5, Мюнхен, 1947, стор. 66-70.

³⁵ Кульчицький О. «Геопсихологічний аспект в характерології української людини». Історико-філософська секція НТШ. Мюнхен-Сарсель, 1952, 13 стор. «Науковий збірник УВУ», т. 6, Мюнхен 1956, стор. 132-146.

³⁶ Кульчицький О. «Психологічна проблематика Мойсея в І. Франка». «Рідне Слово», Мюнхен, 1946.

³⁷ Кульчицький О. «Народ і провідник в поетичній візії І. Франка». «На Варті». Торонто, 1952.

³⁸ Кульчицький О. «Психологія переміщених осіб — таборян». «Сьогодні й минуле», «Вісник українознавства», ч. 1-2, Нью-Йорк, 1949, стор. 68-76.

³⁹ Проф. д-р І. Мірчук. «Оцінка про наукову й академічну працю проф. д-ра О. Кульчицького на Українському Вільному Університеті». 1945-1955.

Володимир ЖИГА

МАТИ — ГЕРОЇНЯ—СТРАДНИЦЯ

(Відвідини пані Стефанії Горинь у Ходорові)

В надхненній праці, в невтомних пошуках непомітно минали в Україні мої останні дні серпня 1992 року. Тут саме і настав пам'ятний день 29 числа, призначений для відвідин п-ні Стефанії Горинь у Ходорові. Разом зі мною зайшли до неї в помешкання моя дружина, Олесь Дудин (ходорівський поет), Борис Глазунов (член Руху) та наш водій авта Володимир Ступак.

Привітавши цю достойну жінку, я з'ясував причину відвідин — скласти наші найщиріші побажання матері, що зуміла виховати трьох видатних сучасних українських політиків — Михайла, Богдана та Миколу. Пані Стефанія Горинь була сильно зворушена, на її лагідному обличчі появились слези, а добрі і шляхетні очі щиро нас вітали. По короткій розмові я тут же попросив її розповісти про своє життя.

Розповідь свою розпочала вона тремтливим голосом, який з кожною хвилиною ставав спокійнішим і впевненішим. Народилася вона 28 липня 1911 р. в мальовничій околиці Стрелищ. У її родині було два брати і дві сестри, якими вона щиро піклувалася, стаючи дуже часто в допомозі батькам. У школі вчилася добре, але закінчила всього сім клас, бо треба було допомагати матері на господарстві. Родина була патріотичною і національно свідомою. Світогляд їх формувався під впливом її двосвідного брата, відомого організатора і борця ОУН Миколи Лебеда. Вона дуже любила пісню і театральне мистецтво. На одній виставі зустріла свого майбутнього чоловіка Миколу Гориня (народився 21 листопада 1905 р.) із Кнісела. Зачарував він її своєю добротою і чемністю — у 18 років вона вийшла заміж. Та любов і затишок родинного життя ніяк не могли відірвати Миколу від основного завдання — боротьби за волю України. Як член ОУН, він працював у підпіллі й у вересні 1939 р., саме тоді, як німці бомбардували Львів, над ним почався суд. Бомби, скинуті на Львівські Бригідки, врятували Миколу від кари смерті. Але тіло його від катувань нагадувало одну суцільну рану. Прихід большевиків приніс йому волю, але тільки на короткий час. Він повернувся до коханої дружини і двох синів — Михайла та Богдана. На жаль, волею довго не втішався, бо довелося стати до боротьби в УПА, вже проти большевиків.

Тим часом сини підросли з розумінням, що «їхнім найсвятішим обов'язком є служіння Богові та Україні, бо так робить батько, так навчає мати». До речі, ще зовсім малим хлопцем, коли поляки ув'язнили батька, Михайло затиснув у руках сокиру і став біля воріт. А коли його питали, чому такий повний люти, то він відповідав: «Уб'ю жандарма за те, що забрав мого татка».

Недовго втішалася волею і п-ні Стефанія, переслідувана за те, що чоловік воював в УПА. Вона потрапила до списку для вивезення разом з двома синами і з третьою дитиною, що мала от-от явитися на світ. 25 грудня 1944 року їй наказали, щоб узяла з собою необхідні речі, дітей і готувалася до вивозу. Вона тим часом наказала синам утекти, а її забрали на

допити в НКВД. Тоді відправили в камеру, де була ще одна жінка з дитиною. Через якийсь час зайшов туди енкаведист і хотів відправити Стефанію у підвальне приміщення. Вона відповіла, що не може туди піти, бо маленька дитина з нею. А чуже малюк справді притулилося до неї і називало її мамою. Це врятувало її.

Вона не втрачала надії на втечу. І швидко їй таки пощастило втекти з групою чоловіків. Але куди ж подітися в незнайомому Ходорові? Вона вирішила пробратися до рідних місць і йти до осель. Тут прийняв її один господар (на щастя, не впізнавши її), і дозволив пересидіти до вечора в хаті. А далі знову мандрівка в пошуках своїх синів. А тут 29 січня народився ще один син, якого Стефанія назвала іменем чоловіка — Миколою.

Їй порадили підкинути комусь дитя, а самій рятуватися, та для матері не було нічого дорожчого від власної дитини. В той час старший Михайло став на службу в Дев'ятниках. Стефанію врятувала Анна Клапко, в якій було п'ятеро дітей, і яка мала чуйне до людського горя серце. Та ось в селі облава — «червона мітла». Клапко сказала Стефанії лягти в ліжку і не підніматися на впізнання. На запитання «Кто така?» Клапко відповіла, що це чоловікова сестра, і «вона нікуди не піде, бо вона тільки що народила». «І знову Бог допоміг», — зауважила Стефанія.

Стефанія вирішила повернутись в Кнісело з Богданом і малесеньким Миколою. Щоб обминути центральні вулиці, вони пробиралися об'їзними дорогами. А був це березень. На середині річки коні раптом провалилися, і вони опинилися в страшній небезпеці. Врятував їх Богдан, зумівши скинути ліца з коней. Стефанія промокла до кісток, крижана вода ламала кости, але Микольцо був сухий. І так насилу вони добралися до Кнісела, де й пробули цей гіркий час.

1945 рік приніс суцільні облави. Большевики дали термін для зголошення тих, хто боровся проти них. Повернувся тоді до родини і Микола Горинь, поранений, але з міцною силою волі — вижити. За допомогою дружини він влаштувався на працю в Ходорівському цукровому заводі. Згодом переїхала туди і вся сім'я.

У 1949 році син Михайло закінчив Стрелищанську школу і поступив у Львівський університет, який закінчив в 1954 році. Цього ж року поступив у Львівський університет і син Богдан.

У 1960 роках прийшла відлига в національному відродженні, подих волі захопив свідомих хлопців і дівчат. Та 1965 рік перекреслив усі сподівання. Почалися масові арешти. Забраними кагебістами стали Микола Осадчий, Іван Гель і брати Горині — Михайло і Богдан. Матір спіткало страшне горе: «За що? Чи ж мислимо, щоб за любов до рідної мови, до свого краю судили?».

Михайла засудили як зрадника батьківщини і відправили в Мордовію, згодом відправили в Мордовські табори і Богдана. Пізніше Михайла перевели у Владимирську в'язницю.

Через деякий час брати Горині повертаються додому, але не залишають справи, якій присвятили своє життя. 3 грудня 1980 року — другий арешт Михайла Гориня і страшний вирок: засуджений на 15 років. Тим разом відбув 8 років неволі. Батько гірко це переживав. І вже будучи

хворим, мовив: «Нехай би хто з молодих». Та Михайло, для якого батько був взірцем, відповів: «То для мене є щось дорожче, як сім'я, як родина». І тут раптом змінилось обличчя матері-страдниці, перервалась її розповідь, защеміло серце. Але тут же вона мовила: «Хтось мусить своє життя присвятити боротьбі за незалежність України, і такими є наші сини».

2 лютого 1988 року з'їхалися сини до вітцівської хати, бо думали, що хвороба швидко скосить їх батька. А він тим часом попросив Богдана, який дуже схожий на нього, щоб той посадив його. І залунав тихий упевнений голос. Заспівав він «Ще не вмерла Україна» та улюблену пісню «Не пора». Всі дружньо підхопили за батьком слова, які змішувались з усміхом і гіркими сльозами. Помер Микола Горинь, колишній член ОУН і вояк УПА, 5 лютого 1988 року, та залишив трьох синів, які продовжують його справу. А був це дуже відповідальний час, бо саме тоді тріщала «імперія зла» і від кожного патріота вимагалось не жаліти сил, щоб Україна здобула самостійність.

У серпні 1992 року відвідав пані Стефанію Горинь її двоєрідний брат Микола Лебідь. Він найперше виявив бажання піти на могилу до побратима по боротьбі Миколи Гориня. А тоді щиро подякував Стефанії за виховання синів.

* * *

Дійсно, велике щастя від Бога, що ми маємо таких матерів героїнь-страдниць, як пані Стефанія Горинь, яка зуміла не тільки вижити в умовах нелюдської тиранії комуністичного режиму, але й виховала національних борців — Михайла, Богдана і Миколу Горинів, які сьогодні є на керівних становищах в українській державі.

Прощаючись з господинею, ми сердечно їй дякували за щирі розповідь, за її добре серце та за її великий труд, який вона вклала в державотворчу скарбницю України. ■

«Свою Україну Любїть...»

Т. Шевченко

Ой Крути-Крути і Красне Поле*,
Було їх скільки! О наша доле!
Із крові тої — у стяги колос,
І в думі степу, мов дзвони, голос —

За предків звичай і вічне Слово,
Твою, Вкраїно, хрещату мову!
Стріла остання, куля, граната...
Ой нене-мати! Насмерть стояти!

Ой в крові Крути і Красне Поле,
Ви смолоскипом в недолю й волю!

19.1.1993.

Василь Ковальчук — «Біль і надія», ст. 32,
Ужгород, В-во «Карпати».

* На Красному Полі під Хустом стояли насмерть майже беззбройні хлопці-січовики, захищаючи Карпатську Україну від угорсько-фашистської навали 16.3.1939 р.

Література, мистецтво

Василь ЯЦУН

ПІД ЗНАКОМ РІЗДВЯНОЇ МІСТЕРІЇ

В різдвяні хвилини чутливі, містичні
 У чарі перлисто-сріблених зірок,
 Що любо сіяють в іністім намісті,
 Звивається в серці багатий вінок.
 Сплітаються думи, рясні, голубливі,
 Знімається в небо проміння надій,
 Цвіте, немов в казці, розквітлій, манливій,
 Містерія дива з веселкою мрій...
 Далекіх, барвистих, незаймано чистих,
 І тих, що тепер зеленіють, мов гай.
 В холодну зиму не холоде врочистий
 Надхненного духа квітучий розмай.
 В містерії Божій дух волю плекає,
 Палити отруту ворожих ідей,
 Як Слово відвічне, Бог в плоті навчас:
 Боротись за правду і гідність людей.
 У Божому царстві не гинуть ділянки
 Його пляномір'я для тих, що живуть:
 Народжену правду на чистім світанку
 Не спалить жар сонця, і шквали не вб'ють.
 Її об'єднальні шляхи волетворчі
 Охоплять священні поля боротьби;
 Вона проб'є пільму ворожої ночі
 Яскравим зорінням нової доби.

Пітсбург,
 1985

ІСКРА

Творцям Четвертого Універсалу

Росли в ярмі, про волю снили.
 Їм згідливе тавро раба
 на серці і умі
 вирізував московський дух
 в насильницькій чиньбі.
 Нещадний лиходійний клюв
 двоглавого орла
 не лиш творив садно на них,

їх чолах і руках, —
 він кров до волі з них точив
 і умертвляв життя.
 Та іскра волі в надрах їх
 не згасла в сум'яттях —
 вогнем крізь попіл пронеслась
 і блиск Четвертого дала.

*Пітсбург,
 із збірки «До світла», 1988*

ПРАПОРНОСЦІ ВОЛІ

1. В огні доби
ген. Т. Чупринці

Хвала тобі! Ти в дні лукаві
 Недолю Нації ввібрав,
 Її в кермі життя поставив
 І нею волю гартував.

Ти бистрим зором удивлявся
 В грядучу долю поколінь
 Під батогом чадних лукавців,
 Їх тьмяних рабоволодінь.

Ти був, мов дуб з корінням духу
 У ґрунті крові й боротьби,
 Був струмом сил для слабодухів,
 Творив вогнем блакить доби.

Хоч смерчі, бурі, хуртовини
 Вдаряли в твій маршрут стократ,
 Ти прапор волі ніс невпинно
 Крізь свисти куль, розрив ґранат.

Хвала тобі! Ти велич чину
 Для щастя Нації кував.
 Ти душу й тіло в злу годину
 Їй в жертву на вітвар поклав.

Твій лет орлинний, дух яскравий,
 Утілені в твоїй крові,
 Заблиснуть ясним сяйвом слави
 Над смертю лютих ворогів!

*Пітсбург,
 із збірки «До світла», 1988*

Володимир ЯНІВ

КРУТИ

Зоріла золота заграва:
Здрігався світ під звуки сурм!
Широко залунала слава,
Що нам воскресла вже держава,
Що Україна встала з тюрм!
    Гоїлися столітні рани,
    Бо не царив вже кволий жах:
    Лежали в поросі тирани,
    Розірвано важкі кайдани,
    Стеливсь в майбутнє ясний шлях.

Загнали нам воскресні дзвони
І вже жертвенний, власний труд
Творив права, свої закони,
Царив вже лад, а не проклони,
Своя влада, не царський кнут!
    Нечайно! Що це? Що це чути?
    ...Це знову наїзд диких орд:
    На досвітках прийшло збагнути
    Питання: Бути чи не бути?
    Без війська, без своїх когорт!

Невже ж? Побідять супостати?
У відповідь паде приказ:
«Хто волю любить, в ряд ставати
І плуг змінити на гранати!
З вогню творити славний час!»
    До льоту розгорнуло крила
    Три сотки молодих Спартан,
    Бо воля блеском їх сліпила,
    І не страшна ворожа сила!
    Бо не злякались смерти й ран!...

Нема дорожчого від чести,
Страшнішого чужих кайдан:
Настав вже час війни і мести,
Себе Вкраїні в дар принести
Це воля рідних нам Спартан!
    Орди шість тисяч йде у люти,
    Пожежу запалив солдат.
    Невже ж не бути нам? Чи бути?
    Покаже бій, порішать Крути,
    Не володітиме в нас кат!

Падуть німі, зітхань не чути,
Не знане їм терпіння, жах,
Хто переможе — чи ж збагнути?

Бо лицарів абсурду трупом
 Є мощений до Крутів шлях.
 Вже знемагали, сил не стало,
 То дальше морем лилась кров.
 «Їх так багато, нас — так мало!»
 (Розпукою в душі кричало)
 І дальше бій нерівний йшов.

Пянила ниви кров їх чиста;
 Звершилося: вже бій втихав.
 І впали всі, героїв триста.
 Останніх смілих гнів садиста
 В полоні всіх закатавав!
 І впали всі і не спинили
 Нового наїзду варвар,
 Та всі лягли, а не спочили,
 Добули славу й нам лишили
 Безсмертний взір: геройський чар.

«Чужинче! йди, скажи Україні,
 Що ми готові на приказ;
 Що ми збудуєм на руїні
 Нові твердині і святині,
 Як зажадає їх від нас;
 Що шлях в майбутнє вкажуть Крути,
 Що місто терня — ореол,
 Що Україні вічно бути,
 Про Україну всім почути,
 Бо світа це новий престол».

Богдан ЛЕПКИЙ

ДО «359»
 (Ростріляним під Базаром)

Спіть, хлопці, спіть! Спіть, хлопці, спіть,
 Про долю-волю тихо сніть,
 Про долю-волю вітчизни, —
 Чи ж можуть бути кращі сні?
 За рідний край, за край святий
 Віддали ви вік молодий.
 Віддали ви юнацькі сні,
 Вишневий цвіт життя весни.
 Летіли ви, як ті вітри,
 Ні мамин плач, ні крик сестри
 Не зупинили вас на мить,
 — Цить, мамо, цить! Цить, сестро, цить!

І ви пішли, і без ваги,
 Неначе льви, боролись ви.
 Що кулі вам? І що штики?
 Ви — юнаки! Ви — козаки!
 І ви пішли ... Щаслива путь!
 І ви пішли, щоб не вернуть...
 Червоний штик, кривавий шлях,
 Стоять могили на полях.
 Та прийде день, великий день,
 День радості і день пісень,
 І загуде свободи дзвін, —
 До вас підемо на поклін.
 І там, де ви лягли кістьми,
 Приляжем вільними грудьми,
 Й на ваших тихих могилках
 Замає наш побідний стяг...
 Спіть, хлопці, спіть! Спіть, хлопці, спіть,
 Про долю-волю тихо сніть!
 Про долю-волю вітчизни,
 Чи ж можуть бути кращі сні?

Ольга КІС

СОЛОВЕЦЬКА УКРАЇНА

Чом не цвітеш, калино, Божий цвіте,
 У тім сумнім краю, на Соловках?
 Бо там Твоїї України діти
 Шукали волю в тернах і зірках.

Не ясным цвітом диво-позолотим,
 Не білим цвітом радісних надій,
 А чорним цвітом жалю і скорботи,
 Сльозами, що падають з зелених вій.

Товарні переповнені вагони...
 Комуś за це дістались ордени.
 Над прахом Соловецької мадонни
 З усього світу гіркнуть полини.

Яку вину покутували гірко
 Свогого краю вигнанці сумні.
 За білу айстру і далеку зірку
 В маленькім теплім батьківськім вікні.

За солов'їну пісню за рікою,
 За виплекані сонцем спориші,
 Цвіти, калино, пам'яттю гіркою
 В пробуджених нащадків у душі!

На Соловецьких островах
Твій, Україно, цвіт зачах.
І гасне білий світ в очах
На Соловецьких островах...

ПРОЩАЛЬНА ПІСНЯ

Українцям діяспори присвячую

Тремке відлуння прощальних звуків
падає на трави,
На цвіт останній, на лист пожовклий,
на чорне поле.
Лети, лелеко, чужого неба горять
заграви,
Прощай, лелеко, гніздо зосталось
твоє схололе.
Нечема-вітер в останній хвилі
покошлав пір'я,
а жаль утрати спалив яскраві
пелюстки айстри.
Лети, лелеко, уже далеко твоє подвір'я,
Прощай, лелеко, в осінні бубни
бубнять Чугайстри.
Чи вирій медом, чи згірклим соком
ягід калини —
Ти знаєш краще ціну утрати,
ціну розлуки.
Вертай, лелеко, до того раю,
до Батьківщини.
В веснянім небі розсип, як перли
пташині звуки.

ДЗВІН

Дзвонили дзвоники на ковпакові блазня.
Так солодко торкалися до вуха
З сережкою загубленої цноти,
В очах, які душі не відали, мигтіли,
До вуст з застиглим глуфом так тулились,
Ті звуки дзвоника на ковпакові блазня.
А той, якого вирвали з корінням,
Той дзвін стогнав в якімсь злодійським сховку...
Чи відав він, — його чекають вуха
За піснею дзвіниць церковних спраглі.
І очі — цілі два світи прозріння,
Й вуста, що тихо мовлять «Отче наш».

Галина КОСТЮК,
м. Чернівці,
Лауреат Державної премії України
імені Т. Г. Шевченка

ЧАС ЗБИРАТИ КАМІННЯ

«Ні слава, ні гроші... Вміння нести свій хрест, свою віру. Я бачу щастя, воно повинно прийти до нас... Це нічого, що його побачать інші. Ніколи не відмовляйтеся від боротьби, навіть коли вона здається неможливою». Так записав у щоденнику 1972 року Іван-Валентин Задорожний — художник, громадянин, патріот, людина лагідної вдачі та незламної волі, один з небагатьох мистців, які в страшні роки суцільної темряви були тим джерелом світла, до якого тягнулися люди.

Доля нечасто посміхалася йому. Не спізнавши материнського тепла (Анастасія Задорожна померла через кілька місяців після народження сина), відразу потрапив в обійми неласкавого життя, рано подорослішав і зрозумів ціну хліба (багато років по тому, вже відомим художником написав картину «Хліб насущний» — твір глибокий, багатомірний, у якому знайшли найвищий вияв і прадавнє шанобливе ставлення до хліба, і філософські роздуми зрілого майстра про трагічну долю рідного народу).

Пошуки власного шляху в мистецтві були складними, але з самого початку І. В. Задорожний обрав правильні орієнтири: «Мої духові та естетичні погляди формувалися під впливом моєї розкішної рідної природи (оті ржищівські кручі, яри, гори мої сині-сині і джерело з солодкою водою), поезії Шевченка і Франка».

Коли заходить мова про національне в мистецтві, то здебільшого мається на увазі зовнішній вияв національних ознак. І багато мистців таки обмежуються поверховим етнографізмом. А між тим значно переконливішими, позбавленими фальші є твори, що зачіпають глибинні основи національного духу. Понад три десятиліття тому не говорилося вголос про менталітет нації, але були люди, які своєю діяльністю доводили, що кожний народ має власне світосприйняття. Протягом усього творчого життя І. В. Задорожний намагався пробудити етнічну самосвідомість українців. Для цього він звернувся до найдавніших епох нашої культури. Заглиблення в язичницьку мітогенезність було для художника не прагненням екзотики, а засобом сконденсувати у містких образах естетичний досвід народу, набутий протягом тисячоліть. Саме тому образи слов'янських богів у залі «Братина» (київський готель «Либідь») гранично узагальнені. Їх суворі лики — втілення (через нові плястичні знахідки) мітологічних і філософських уявлень про часи давно минулі і водночас (завдяки великій концентрації естетичної енергії) — максимальне зближення різних епох. І як результат — неминучий висновок про те, що споконвічні джерела, котрими живиться немирущий дух народу, хоч і замулені, але не знищені і продовжують наснажувати (часто на рівні підсвідомості або через давно усталені, звичні поняття) не завжди вдячних спадкоємців. У скульптурних постатях язичницьких богів І. В. Задорожний акцентував увагу на геометричних формах. У першому

*Маруся Чурай, 1975–77 П.О.Т.
І. В. Загородний*

(ескізному) варіанті художник надав перевагу м'яким, плавним лініям скульптур, зробивши їх більше схожими на людей. Другий варіант був вирішений багато орнаментованим, кожна постать прикрашалася квітами, візерунками і т. п. Та в остаточному результаті мистець зупинився на

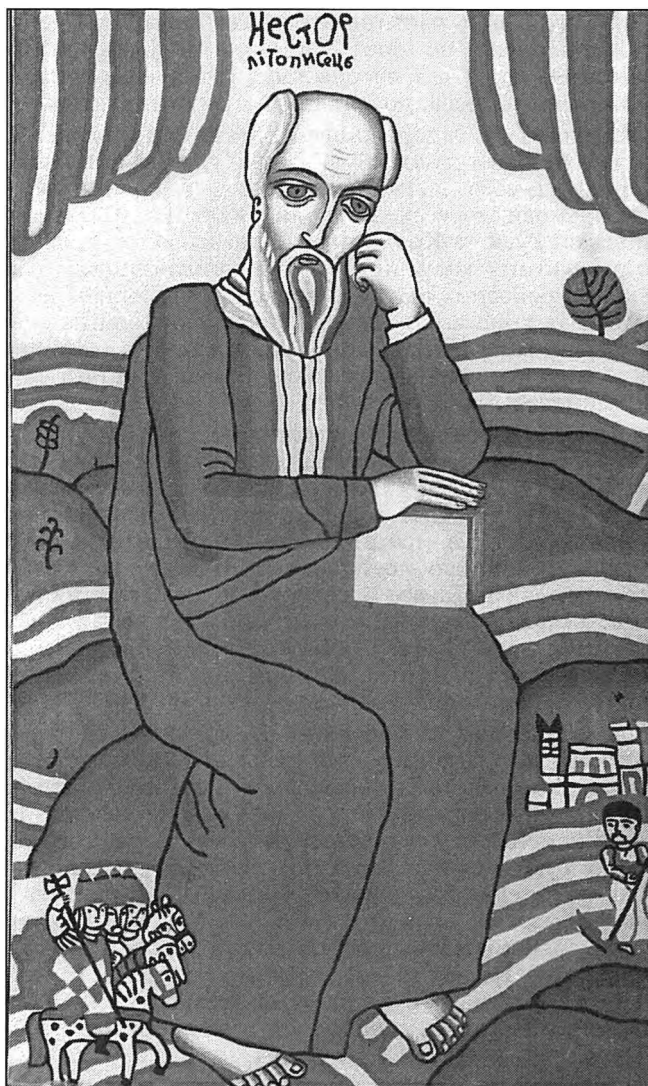
строгих, ніби сокирою висічених, грубуватих геометричних формах. Такі скульптури богів цілком могли стояти в давніх язичницьких капищах, у лісових нетрях (причому не лише у слов'ян), художникові вдалося досягти такого рівня узагальнення, що подібні зображення могли слугувати язичникам усього світу — від Латинської Америки до Японії.

Постатям Хорса, Велеса, Живи, Лади, Купала, Світовида, Рода, Перуна, Ярила, Селена властива лаконічність, строгість, симетричність, фронтальність. Позбавлені реалістичних портретних деталей, вони наділені поєднанням символічних і геометричних елементів, які часто повторюються у різних варіантах. Ромб, коло, прямокутник, трикутник, квадрат мають, крім візуального, ще й глибоке семантичне навантаження, засвідчене в багатьох видах мистецтва — вишивці, гончарстві, скульптурі тощо. Абстрагуючи зображення язичницьких богів, І. В. Задорожний не відмовляється цілком і від предметності. Хорс іззовні справді нагадує Сонце, а Род — один з найузагальненіших образів — поєднує в собі найхарактерніші риси всього цього божественного пантеону.

Інформацію для роботи художник добував з ретельного дослідника, хоч працювати доводилося за дуже несприятливих умов. Елементи антропоморфічного світогляду збереглися в народньому побуті, мистецтві. Тепер вони мають не стільки практичний, скільки символічний характер, і майже повністю перейшли у сферу духову. Тому й викликало величезний опір влади будь-яке намагання торкнутися «забороненого плоду» — праісторичного минулого народу. Та І. В. Задорожний не лише заглянув у задзеркалля української історії та духовості — дохристиянські часи — але й витворив цілісну картину естетичних цінностей, що побутували тисячоліттями. Тут художникові стало в нагоді захоплення археологією, історією, працями Потебні, Афанасьєва, Даля, Брайчевського, Нідерле та інших дослідників слов'янської давнини. Це було складне завдання: за уривчастими відомостями, окремими фактами, скупими даними, долаючи опір, заборони, реконструювати в уяві давно минулу епоху з її комплексом світоглядних, побутових, естетичних складників, що становили цілісну систему духового космосу наших предків.

Одним з найголовніших образів-символів, до якого звертався І. В. Задорожний, був образ світового дерева. Символічне зображення його знаходимо у творах різних жанрів: вітражах, gobленах, станкових картинах, книжковій графіці. Цей мітологічний образ є одним з найголовніших елементів космогонічного світогляду давніх слов'ян. Він часто зустрічається у найдавніших колядках і щедрівках як уособлення універсальної концепції світу. З прийняттям християнства язичницькі образи і символи не зникли з художніх творів, а стали супровідними до нових образів. Але у творах І. В. Задорожного вони відіграють не другорядну роль, а несуть таке ж вагоме семантичне навантаження, як і основні образи. У картині «Сину, збагати світ» символ світового дерева знаходиться над головами матері і дитини як втілення високого поклонання людині. Світове дерево у творах І. В. Задорожного постає в різноманітних модифікаціях: це може бути яблуня чи груша, калина або дуб, та кожне з цих зображень несе на собі відбиток найголовніших ознак того первісного прадерева — джерела пізнання добра і зла, основи світобудови, яке

*Нестор, літописець. 1982 р. П. О. Т.
І. В. Загорожний*

першим постало з хаосу і вселенської темряви. У творі «Слава на світі най сонцю буде...» символічне зображення світового дерева перебуває в центрі композиції і є тим ядром, довкола якого будується весь твір.

Супутним до нього символом є образ птаха, що в язичницькій мітології уособлював зв'язок між живими і мертвими, між землею і «вирієм»,

а також був невід'ємною частиною третього ярусу світового дерева. В І. В. Задорожного птахи не мають виразних видових ознак: це символічні зображення, через які передається загальна ідея споконвічного прагнення людини до неба, до світла, до пізнання істини.

Між мистецтвом І. В. Задорожного і древніми культурними епохами України існує глибокий духовий зв'язок. Художник записав у щоденнику: «Я виростав із себе...». Із себе — це й зі старовинного українського іконопису та храмових фресок, з народніх картинок і декоративних розписів, з Київської Русі та Козаччини. Діяпазон осягнення культурного буття народу воістину космічний — від найдавніших (трипільських, скитських) культуроносних шарів до знаменитої школи М. Бойчука. І всю цю інформацію та колосальну духову енергію художник акумулював у власному внутрішньому світі, безпомилково йшов до сміливих художніх відкриттів, талановито трансформувачи кращі традиції українського і світового мистецтва у своїй творчості.

Не випадково звертався І. В. Задорожний до образів славетних діячів нашого минулого — Нестора-літописця, Аліпія, Кирила і Методія, Роксоляни, Петра Могили, Григорія Сковороди, Максима Березовського, Левка Симиценка та ін. Постаті цих подвижників на терені української культури уособлює гордість за «наших «славних прадідів великих» і надію на те, що з-під руїн і попелу постане оновлений дух народу. Та особливо хвилював майстра образ Тараса Шевченка. До осмислення його постати, до зрозуміння творчості художник підходив серйозно і довго не наважувався приступити до ілюстрації «Кобзаря». Він так і не завершив, на превеликий жаль, цієї роботи, а ті твори, що були виконані, свідчать про глибоке проникнення художника у духовий світ Т. Шевченка.

Семантичною домінантою творчості І. В. Задорожного є символ Сонця. Художник послідовно впроваджував культ світла, пам'ятаючи про споконвічну сонцепоклонність (за висловом В. Данилейка) нашого народу. Світлоносність є характерною ознакою майже всіх творів І. В. Задорожного. Майстер наполегливо утверджував у мистецтві світло, гармонію, свободу, бо мав у душі світло, гармонію, свободу. Світло випромінюють осяйні обличчя матерів («Моя мати», «Сину, збагати світ», «Слава на світі най сонцю буде...»), славетних українських жінок («Маруся Чурай», «Роксоляна»), сповнені смутку постаті людей («Танок смутку»). Це одна з останніх робіт майстра. В ній — і носталгія за юністю (хай і нелегкою), і передчуття того, що, мабуть, не вдасться завершити багато розпочатих картин, здійснити безліч задумів, — як казав поет, «з журбою радість обнялась».

Валентин Задорожний був одним з перших, хто повстав проти невігластва, темряви, пристосуванства. У часи, коли розкидали дорогоцінні камені наших духових скарбів, художник ретельно вибирав їх, щоб зберегти для нащадків. Його творчість — один з найкоштовніших камінців у короні української культури. Пора нарешті належно вшанувати її.

Учасники Основуючих Зборів Союзу Українців у Великій Британії. Едінбург, 19 січня, 1946 року.

П-ні Леся Дяківська, голова ОУЖ, вручає Президентові України подарунок

Проф. д-р Федір ПОГРЕБЕНИК

МЮНХЕНСЬКИЙ ЗБІРНИК НА ПОШАНУ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

Досліджуючи понад 40 років український літературний процес, зокрема буковинсько-галицьке його відгалуження, з великою радістю сприймаю появу кожного нового видання, що збагачує знання про минуле та сучасне нашого письменства, відкриває раніше замулені, пануючим режимом заборонені духові надбання нашого народу і прагну в міру своїх сил підтримувати розпочатий утворенням незалежної України процес національного відродження єдиної у своїй основі нашої культури. Саме тому не можу не відгукнутися на три непересічні публікації, пов'язані з розвитком української літератури на Буковині, що є складовою частиною загальноукраїнського письменства, а зусиллями своїх найвизначніших представників допомагала нашій культурі виходити на міжнародно арену, відображала духові стремління, волелюбні прагнення не лише рідного, але й багатьох інших народів.

Ставлю своїм завданням сьогодні розглянути одне видання — історико-літературний збірник, виданий за кордоном (у Німеччині). Воно пов'язане з іменем видатної української письменниці Ольги Кобилянської, має своєю метою об'єктивне висвітлення її ролі в літературному процесі кінця XIX — початку XX століття, заповнення білих плям у нашій культурі.

* * *

Із запізненням на кілька років потрапив до Києва історико-літературний «Збірник на пошану Ольги Кобилянської» (Мюнхен, 1991) за редакцією О. Кисілевської-Ткач (видання Українського Вільного Університету). Він вийшов як 14 том серії «Науковий збірник». Поважною нагодою для появи цієї книжки стало 60-річчя з часу відзначення творчої праці письменниці у 1931 р. почесним дипломом доктора УВУ. Свого часу авторка «Землі» писала Іванні Блажкевич, письменниці і громадській діячці, з цієї нагоди: «Се воно в першій хвилі і врадувало, і зворушило мене, а сьогодні ось, коли пишу Вам про се, пані, насувається мені усміх на уста. Нащо мені „докторського титулу“? Я так мало честолюбива, і ціла моя дійсна вітха чи сатисфакція з праці — є те, коли зачую, що врадувала когось із читачів... але гарно, що не забули за стару письменницю»¹.

Хочу сказати, що це був тяжкий час у житті О. Кобилянської: їй перестали виплачувати літературну пенсію з Харкова, а румунська влада не давала змоги спокійно жити і працювати. Українська еміграція, зокрема в Чехії, Канаді та США, коли відзначався ювілей письменниці в 1927 р. та в пізніші роки, в міру своїх сил намагалася морально і матеріально підтримати заслужену трудівницю на українській літературній ниві.

¹ «Ольга Кобилянська. Твори у 5 томах». Т. 5. Упорядкування та коментарі Ф. Погребенника. 1963.

Виявом такої уваги і пошани було надання О. Кобилянській (як раніше і В. Стефаникові) почесного докторату Українського Вільного Університету в Празі, про що нагадував шанувальникам творчості письменниці рецензований збірник.

Є щось знаменне в тому, що в одному з центрів німецької культури, в одному з осередків українського наукового і громадсько-політичного життя — у Мюнхені народилася згадана праця, що охоплює і німецькомовні твори О. Кобилянської, які свого часу побачили світ у Міндені (1901), і дослідження українських учених із-за кордону. Адже з усіх зарубіжних літератур письменниця у найтісніших стосунках була з німецькою, зрештою, цією мовою вона написала чимало своїх оповідань і повістей, будучи і в цій частині творчості українським мистцем.

Збірник складається з автобіографії О. Кобилянської «Про себе саму», трьох новель, написаних німецькою мовою («Natur», «Eine Unzivilisierte», «Eine Schlacht») і перекладених авторкою українською мовою («Природа», «Некультурна», «Битва»). Ці матеріали, переважно відомі дослідникам творчості письменниці, тривалий час не перевидавалися (автобіографія з 1963 р., німецькі новелі з 1901 р.), тому цілком резонно редколегія видання вмістила їх у збірнику. Зокрема це стосується новель письменниці, що розкривають значні художні потенції авторки як німецькомовного прозаїка. Зауважу: німецький та український тексти новель, будучи суголосними, все ж мають певні відмінності.

У циклі дослідницьких статей і розвідок збірника порушено широке коло проблем: творчі взаємини О. Кобилянської з Лесею Українкою (Ольга Вітошинська), О. Кобилянська і Ніцше (М. Антохін), сприйняття прози української письменниці у Чехії (Б. Єржабкова), емансипація в творах авторки «Царівни» (В. Лев), елементи національного буття в романі «Апостол черні» (В. Жила), «Там, де народилася „Битва“» (О. Кисілевська-Ткач). Подані висновки з наведеного дослідження на тему «Елементи національного буття у творах Ольги Кобилянської», а також резюме статті А. Самофала на тему «Українська родина у прозі письменниці» (подані німецькою та англійською мовами). Деякі з порушених проблем в історико-літературній критиці в Україні тривалий час не могли об'єктивно розглядатися, зокрема творчі взаємини О. Кобилянської і Ф. Ніцше, роля у її творах національних і християнсько-релігійних ідей, тому акцентація на цих моментах є вельми важливою і актуальною.

Якщо говорити про документальну основу видання, то вона переважно базується на двох джерелознавчих публікаціях: томі п'ятому творів О. Кобилянської, підготовленому мною і виданому 1963 р., та на хрестоматії критичних статей і мемуарів «Кобилянська в критиці та спогадах» (1963). Автори збірника часто цитують і дослідження вчених материкової України, які, не маючи змоги вільно висловлювати свої думки про багато граней творчості письменниці, все ж зробили значний внесок у справу публікації її спадщини, висловили чимало слушних і вагомих міркувань про О. Кобилянську та її новаторську ролю в художньому процесі кінця ХІХ — початку ХХ ст.

Однією зі складних проблем є ставлення письменниці до філософії Ф. Ніцше, відгомін його ідей у творах О. Кобилянської, зокрема у повісті

«Царівна», в листуванні. М. Антохій не першим поставив цю проблему. Автор статті дає стислий огляд досліджень, у яких це питання порушувалося, слушно зауважує, що в підході до нього намітилися дві тенденції. Одні критики констатували, що українська белетристика була під значним впливом німецького філософа, який, твердили вони, стимулював створення нею образів, героїчних жінок, інші заперечували цей вплив, позитивну роль Ніцше у духовому розвитку письменниці, у виробленні нею свого стилю. У висвітленні цього питання автор статті подав лише загальну «попередню інформацію про ще не завершене дослідження», виклав, головню, думки інших дослідників, які торкалися цієї проблеми. Виклав науково об'єктивно, супроводжуючи їхні міркування своїми зауваженнями. М. Антохій, як видно з його огляду, приєднується до думки самої О. Кобилянської, яка не заперечувала певного впливу на свою творчість деяких філософських концепцій, поглядав на людину Ф. Ніцше, але заперечувала проти тих критиків, які необачно твердили, що вона «вмілою рукою» перенесла на український ґрунт ідеї Ібсена та Ніцше.

Зауважу, що свого часу не можна було подавати ті листи, де О. Кобилянська акцентувала на впливі на її творчість Ф. Ніцше, тому в першу чергу слід, крім друкованих джерел, звертатися й до рукописних. Автор статті, навівши цитату з «Царівни»: «Через нього (через лікаря Івана Марка — Ф. П.) порозуміла я справжній аристократизм душі, той, про котрого розписувався так загадконо, а зараз так сильно і пориваючо новочасний філософ Ніцше», — зауважує, що у «підсоветських виданнях „Царівни“ другу частину цитованого речення знайти — годі» (стор. 36). Знаючи добре вади багатьох підсоветських видань, і не лише О. Кобилянської, повинен зауважити, що в усіх публікаціях творів письменниці, до яких причетний автор цих нотаток (двотомники 1983, 1988 років, випущені «Дніпром»), відновлені раніше допущені пропуски і помилки в текстах.

Та й проблема контактів О. Кобилянської з іншими літературами в дослідженнях учених материкової України висвітлюється набагато об'єктивніше, ніж у часи панування ортодоксального літературознавства. Як на мою думку, українська письменниця з самого початку розвивалася під значним впливом німецької та скандинавської літератур, перебувала у витвореній ними культурній атмосфері, але в міру національного самосвідомлення (під впливом С. Окуневської, Н. Кобринської, а згодом Т. Шевченка, І. Франка, О. Маковея та інших) у її житті й творчості зростала вага українського письменства: онімечена буковинка ставала свідомою українкою, все більше звертаючись до рідних джерел духового життя. Тому творчі взаємини з чужоземними літературами, в тому числі з Ф. Ніцше, були активніші в ранній період творчості, коли О. Кобилянська ще шукала свого шляху в літературі, а згодом вони стали слабшими, зате поступово зміцнювалися її контакти з рідним середовищем — від редактованої О. Маковеєм газети «Буковина» (тут побачили світ багато творів письменниці) до «Літературно-Наукового Вістника», де була надрукована «Земля», і до модерністського журналу «Українська хата». Сприяли цій еволюції в напрямку національної ідеології, крім згаданих діячів, О. Колесса, Леся Українка, М. Грушевський, В. Стефаник, Микола Євшан, Микита Шаповал, П. Богацький, з якими О. Кобилянська під-

тримувала творчі взаємини. Тому, не замовчуючи цілком очевидних впливів на духовий світ письменниці видатних постатей світової літератури (Є. Якобсен, Ф. Ніцше та ін.), аж ніяк не можна применшувати значення у її творчому розвитку рідної літератури, національних культурних традицій. Останнім часом у деяких публікаціях в Україні помічається такий перекош у бік перебільшення впливів західно-європейських літератур, що відчувається дуже виразно. Цей закид не стосується статті М. Антохія, який досить об'єктивно висвітлив порушене питання.

Ольга Вітошинська, українська письменниця і дослідниця літератури з Франції, докладно розглянула товариські та літературно-творчі стосунки двох, на її думку, великих мистців «європейського рівня». Спираючись на документальні джерела, опубліковані, головним чином, в Україні, беручи до уваги ті аспекти поставленої проблеми, що вже досліджувалися, авторка прагне поглибити і розширити її висвітлення, спроектувати свої спостереження як на суто особисті, так і на творчі взаємини письменників, які представляють культуру України у двох її взаємопов'язаних галузях — західно- і східно-українській. Побратимство О. Кобилянської та Лесі Українки розглядаються як вияв споріднених душ видатних дочок нашого народу, товариської взаємодопомоги на життєво-творчому шляху, взаємопідтримки у літературній праці на українській літературній ниві. З цього погляду непересічне значення мають обопільні проникливі оцінки творів, висловлені як у критичних статтях, так і в листах О. Кобилянської та Лесі Українки. Вони виходять за рамки принагідних компліментарних суджень, а є результатом продуманої, науково-об'єктивної аналізи художніх надбань цих письменниць.

До ґрунтовних досліджень у збірнику належать історико-літературні студії В. Лева та А. Самофала. «Емансипація в творах Ольги Кобилянської» — проблема, що вже ставилася в непоодиноких статтях, у праці В. Лева розв'язується на матеріалі публіцистичних виступів письменниці («Дещо про ідею жіночого руху»), її новель і повістей (першого, довоєнного періоду творчості), епістолярної спадщини (на жаль, лише тієї частини, що опублікована). Дослідник слушно виходить із засади: «Саме життя, життєві умови й письменницький талент дали стимул Кобилянській включитися в емансипаційний рух українського жіноцтва й представити його роблеми та ідеї в низці повістей, новель і оповідань». Розглядаючи такі повісті та оповідання як «Людина», «Царівна», «Valse melancolique», «Некультурна», «Він і вона» та інші, В. Лев простежує, як їх авторка висвітлює проблему емансипації жінки. Критик доходить висновку, що письменниця займає «передове місце» серед мистців, які «зверталися до проблем емансипації, суспільного визволення жіноцтва», що вона була поборницею духового розкріпачення жінки, її національного самоусвідомлення.

Дослідження А. Самофала сфокусоване на вивчення ролі родинного вогнища — селянського та інтелігентського — у спадщині О. Кобилянської. Авторка простежує обидва аспекти цієї проблеми, обґрунтовуючи значення подружньої гармонії в родині, різні складні перипетії сімейного життя, роль релігійно-моральних засад і національних традицій у родинних стосунках, взаємини між батьками і дітьми, приватної влас-

ности та її вплив на психологію людини тощо. А. Самофал у своїх міркуваннях над досліджуваною проблемою виявляє добре знання цінностей української родини, які так високо ставила О. Кобилянська, освячуючи своїми творами всеперемагаючу силу любови, гармонії, злагоди.

В історію створення психологічно-драматичної, а водночас глибоко ліричної новелі «Битва», зрештою в атмосферу того краю, де народився цей шедевр, уводить студія-есе О. Кисілевської-Ткач, яка доклала багато зусиль до видання цього збірника, написала до нього передмову. Автор статті досить широко використовує публікації творів письменниці, які з'явилися в Україні, зокрема її епістолярну та мемуарну частину, висловлює чимало переконливих узагальнюючих спостережень про Кобилянську як проникливого майстра у змалюванні природи, розкриття її впливу на людину. З цього погляду детально розглянуто тріумфальну велич і безповоротну драму-трагедію пралісу в «Битві». На жаль, О. Кисілевська-Ткач не скористалася глибоким дослідженням цього ж твору, що належить Б. Мельничукові, в якому значна увага приділена художній майстерності письменниці.

Дослідницький характер має і праця Б. Єржабкової, в якій на тлі листування О. Кобилянської з чеськими літераторами проаналізовано переклади її творів чеською мовою, з'ясовано непересічну роллю письменниці у творчих взаєминах між українською та чеською літературами. Авторка-чешка відома низкою своїх публікацій про взаємини (зокрема листовні) письменників Чехії та України. Щодо листування О. Кобилянської з чехами, то воно опубліковане в Україні та певною мірою осмислене його публікаторами, тому не є відкриттям для дослідників в Україні. Цінність статті насамперед у досить повній бібліографії перекладів новель і повістей письменниці, що в наших покажчиках відбиті дуже неповно. У статті, крім фактографічного матеріалу, є окремі влучні оцінки та характеристики процесу сприйняття О. Кобилянської в Чехії. На жаль, у поле зору авторки потрапили не всі важливі публікації про письменницю у Празі, вона не зробила спроби подати глибшу художню аналізу перекладів.

До безперечних надбань збірника належить дослідження В. Косика з Парижу, який вдало окреслив елементи національного буття в белетристиці О. Кобилянської, особливо в її повістях «Царівна», «Ніоба», «Через кладку», «Думи старика» і насамперед «Апостол черні». На думку дослідника, згадані твори відбивають «дух часу» — зростання національної свідомости в українським суспільстві, поживлення культурного життя, розгортання дискусій про народ, його політичні та соціальні потреби, перспективи духового буття. Багато творів О. Кобилянської порушують, доходять до висновку критик, «основні аспекти буття нації», і, що найважливіше, «вони засвідчують любов і пошану Ольги Кобилянської до українського народу та його змагання за волю і незалежність, за його гідне і творче існування» (с. 92). На моменти, що лягли в основу статті вченого, дослідники спадщини письменниці в Україні за комуністичного режиму не мали змоги звертати належної уваги. Пригадаю, що роман «Апостол черні» більше півстоліття не міг бути надрукованим на батьківщині письменниці і не міг бути предметом наукової аналізу.

Зрештою, Іванна Мірчук-Ратич у німецькомовній статті простежує функцію літературної дихотомії, що її вживала письменниця у творах, що увійшли до збірки «Kleinrussische Novellen». Авторка констатує: «Кобилянська вважає, що людина, як складова частина природи, може досягнути свій потенціал тільки через життя у гармонії з фізичним всесвітом. Конфлікт між людиною і природою за зверхність вкінці спричинить загибель обидвох. Антропоморфні представлення природних явищ, що віддзеркалюють людські прикмети, посилюють ефект новель» (с. 112).

Роздумуючи над «Збірником на пошану Ольги Кобилянської» доходимо до висновку, що він має важливе художнє значення, оскільки містить німецькі новелі письменниці та цілий ряд статей українською та німецькою мовами. Двомовність викликана аудиторією, на яку впершу чергу розраховане видання, а також багатий зміст збірника, його високий поліграфічний рівень, широке коло порушених у ньому проблем надають дослідженню певною мірою європейського характеру. Тішить і те, що книжка, хоч у невеликій кількості, але все ж потрапила в Україну, що вона має заземлення у власне українських публікаціях (на жаль, бібліографічний їх опис подано не завжди повно — без зазначення упорядників та коментаторів різних видань творів О. Кобилянської), без яких таке видання неможливо було б підготувати. Адже без публікації спадщини письменниці — маю на увазі її новелі, листи, щоденники, автобіографії, спогади, вміщені у п'ятитомнику «Твори» (1963), збірниках «Ольга Кобилянська в критиці та спогадах» (К., 1963), «Ольга Кобилянська. Слова зворушеного серця» (К., 1967) — важко собі уявити поступ у вивченні художньої прози авторки «Землі».

Звідси випливає ще одне міркування: великий архів письменниці — в Україні, у відділі рукописів і текстології Інституту літератури Національної академії наук, основні дослідники її творчості жили і живуть в Україні. То чи можна без використання цього потенціалу, без їх участі видавати збірник про О. Кобилянську? Адже у 1991 р. вже не було тих об'єктивних перешкод, які не дали б змоги виступати вченим з-над Дніпра у збірнику на пошану письменниці. Тим більше, що в Києві давно виконане дослідження на тему «Німецькомовна творчість О. Кобилянської у контексті зв'язків письменниці з німецьким літературним середовищем», зберігається чимало листів німецьких літераторів до О. Кобилянської, які збагатили б видання цінними архівними джерелами, ґрунтовними історико-літературними студіями в галузі українсько-німецьких взаємин і важливій ролі в них письменниці-буковинки.

Як на мою думку, прийшла пора скоординованої співпраці вчених в Україні й у діаспорі над розв'язанням багатьох важливих проблем української та інших літератур, всебічного використання у спільних працях неопублікованих (через колишні цензурні заборони та інші перешкоди) документальних джерел, що дало б змогу розширити наукове осмислення явищ і фактів з історії нашого та зарубіжного письменства.

Скажу лише, що матеріяли архіву О. Кобилянської, який мені довелося науково описувати, і які доступні вченим не лише Україні, але й закордонним, дають підставу підготувати принаймні кілька таких збірників, як рецензований, куди увійшла б неопублікована частина спадщини

О. Кобилянської, в тому числі німецькомовна, листи письменниці та листи до неї.

А редакторці рецензованого збірника, його авторам, Українському Вільному Університетові, який видав його, належить щира подяка за їхній цінний внесок у дослідження спадщини Ольги Кобилянської. ■

Марія ЯКІБЧУК–БОРИНСЬКА

ЖИТТЄВИЙ ПОДВИГ ЯРОСЛАВА ЛЕСІВА

Громадянська мужність, або на вістрі політичної боротьби

Розмову почнемо зі спогадів Анатолія Радигіна про Ярослава Лесіва: «У тісній, смердючій камері потьминської пересилки ходив по кричах з кута в кут невеликого росту кремезняк Славко Лесів і цілісіньку ніч читав Шевченка напам'ять, одуховлено, побожно... «Катерина» і «Тризна», псалми і поеми, гнівні і ніжні. Небагато з російських людей так знають і так люблять Пушкіна»¹.

Він наче молився до великого Поета. Але це не була Господня молитва, в якій проситься допомоги. Це було горіння між однодумцями — продовження боротьби одного з них. Із запаленої свічі іншим, він розгорявся, піднімався і йшов...

Того далекого Різдва 1961 року в с. Солукові Долинського р-ну було створено УНФ. Але тільки в 1964 році організація дістала остаточну назву — Український Національний Фронт, і сформувалася повністю.

Організація УНФ у своїх програмових документах ставила питання незалежності України, підтримувала ідею Української Самостійної Соборної Держави на її етнічній території. Плянувалося проводити роботу в організації так, щоб у неї входили різні політичні партії, громадські та релігійні організації для боротьби за повний суверенітет України. Збиралися матеріали з історії України, факти порушення прав людини. Організація була глибоко підпільною.

Ярослав Лесів став її членом у 1965 році. З його участю випускали часопис «Воля і Батьківщина», рукописний журнал «Прозріння», програмові документи: «Деклярація групи українських патріотів», «Звернення до українського народу на Україні й у всьому світі», «Основні пункти діяльності кожного свідомого українця». Членів було кілька сотень.

Заснована Михайлом Дяком, Дмитром Квецьком, Зеновієм Красівським, ця організація не мала зв'язків із закордоном, навіть з рухом шістдесятників. УНФ виник на Долинщині і виявився найсерйознішою з усіх до і після нього творених організацій.

То був уже кінець хрущовської відлиги і початок брежнєвщини. По всій Україні прокотилися масові арешти, були ув'язнені брати Михайло

¹ А. Радигін. «Життя в мордовських концтаборах зблизка». // Український Інститут Освітньої Політики. Мюнхен, 1974, ст. 14.

та Богдан Горині, відомий художник Опанас Заливаха, Іван Гель, Михайло Осадчий, Михайло Масютко, Іван Світличний, Вячеслав Чорновіл, Степан Хмара, Василь Стус та сотні відомих і невідомих борців. Велася чергова кампанія винищення української інтелігенції, обезголовлення нації. Саме в цей час починається активна діяльність УНФ: видавання журналу «Воля і Батьківщина» і просвітницька праця. З. Красівський і Я. Лесів належали до найдіяльніших членів. До речі, журнал «Воля і Батьківщина» був повернутий органами КГБ і зберігається в Музеї Зеновія Красівського в с. Витвиця Долинського району. Хочемо нагадати, що Ярослав Лесів у свій час успішно закінчив Витвицьку середню школу.

29 березня 1967 року Я. Лесіва арештували за участь в УНФ. У листопаді цього ж року він був засуджений на 6 років таборів суворого режиму. В ув'язненні він активно включився в процес протесту проти сваволі адміністрації таборів і виборювання прав і статусу політичних в'язнів.

У 1970 році за участь в русі за права політв'язнів йому змінили режим утримання і з Мордовлагу відправили у найжорстокішу спецтюрму — «Владимирський централ», звідки звільнили його в березні 1973 року. З 6 років першого ув'язнення лише 9 місяців Ярослав Лесів був у таборі, решту — карцери і тюрми. Щойно відбувши 6-річне табірне ув'язнення, він стає членом Української Гельсінської Групи.

«Я повністю свідомий, які труднощі і перешкоди на нашій дорозі, але іншої дороги не бачу і приєднуюся до людей, яким дорога святість ідеалів свободи і прав людини»². Ці рядки свідчать про громадську позицію Я. Лесіва, який у «несамовитому світі всезагальної зневіри і збайдуження шукає можливості протиставити йому свою людську гідність»³. А головне — хоче висловити своє світобачення.

Незабаром почалися арешти, фактично до 1970 року були арештовані всі члени групи. Довелося відновлювати, по суті заново створювати УГГ*. До другого ешелону ввійшли Зеновій Красівський, Михайло Горинь, Василь та Петро Січки, Петро Розумний, Іван Сокульський, Ярослав Лесів та інші. Вони розуміли, що довго не протримаються, але сумління не дозволяло відсиджуватися.

Аби скрити масові арешти за політичними мотивами, членам УГГ фабрикують карні справи. Ярослав Лесів був фальшиво звинувачений «у зберіганні наркотиків», спиритно підкинутими працівниками міліції під час чергового обшуку в помешканні, яке він винаймав з дружиною. З цього приводу Зеновій Красівський згадує:

«...Але Славка Лесіва! Цього чистого і ніжного поета, цього просвітленого в людському естві і готового кожної миті протиставити себе грубій силі, з явним програшем для себе... Я зосереджуюся на Славкові. Я знаю його від 1967 року з лави підсудних, де він, двадцятидвохрічний, уже приймав за патріотичні устремління термін. Я бачив його поведінку в Мордовських таборах, у Владимирському Централі, а останній рік не було тижня,

² Я. Лесів. «Вірші з в'язниці». // Від упорядника. (Упорядкувала Н. Світлична). Нью-Йорк, 1982, ст. 4.

³ Там же.

* Українську Гельсінську Групу — пояснення Редакції.

аби не бачилися, не вели щирих розмов. Я знаю дуже близько його батька, маму. Я знаю його дружину, синочка, весь домашній і сімейний устрій. Я, як ніхто інший, можу запевнити, що за ним не те що наркотиків, думки такої не було.

Зате в нього було інше. Віра в Бога, роздуми над долею рідного краю, біль за безправне становище людини в цій державі. А ще в нього була снага поета, талант лірика і громадська мужність.

Він був членом групи. Він знав, що мирного співжиття з державою не знайти, але він ніколи не думав, що з ним розправляться так підступно і низько.

Ці пігулки за підшивкою піджака, це зілля за етажеркою, порошок за шафою, про які ні він, ні дружина не мали і найменшого поняття, були підкинута підступною і злочинною рукою, яка потім ті речі „знайшла“ і яка його забрала.

Я не сумніваюся в результаті експертизи, я не сумніваюся в рішенні суду, я сумніваюся в іншому — чи вийдуть тій Партії її злочини на хосен. Чи не обернеться їхнє безглуздя на їхнє безчестя»⁴.

Насправді, Лесіва судили за участь в Українській Гельсінській Групі. Вирок — 2 роки.

Йшов 1981 рік — складні події в Польщі, і советська охранка продовжила термін ще на 5 років.

Є речі, через які людина переступити не може, інакше втратить сама до себе повагу. На знак протесту проти сфабрикованої справи Я. Лесів оголосив голодівку. 21 добу нічого не їв, тільки пив воду, а потім його почали примусово годувати. І так тривало 192 доби. Кажуть, що це найдовша голодівка з усіх, проведених політичними в'язнями.

Стремління до волі, до істини не покидали Ярослава Лесіва навіть тоді, коли він був фізично віддалений від звичайного життя і людських проблем. У листах на волю постає образ Лесіва як людини, поета, борця. Наведемо деякі уривки з його листів до дружини, сина, сестри, матері, батька.

«Котрий раз уже перечитую Ваші листі і заново святкую їх... Листи я отримав... І один день від 29 березня з таким милим і дорогим мойому серцю Тарасиковим листочком. Боже мій, чи є щось прекрасніше у світі над ці малесенькі ямочки на дитячих пальчиках, такі любі і до болю рідні. Як шкода, що ми не бачились... А треба знати, що таких прикрих хвилин тепер у нашому житті буде багато. Головне — не впадати в розпач. Як на мене, то справжнє горе, страждання очищують людину, облагороджують її. Роблять сильною, великодушною, чутливою до горя інших і, що найголовніше — доброю. Будьмо добрими, а решту все приложиться...»

(За 13.4.1980 р.)

«Будь чесним, добрим і мудрим, синку — надіюся. Сину мій, дуже маленький, набирайся сили і духу! Аби вирости на Великого Тараса, дуже багато треба... та я вірю і благословляю. Дай Боже!»

(За 24.11.1980 р.)

Вітаючи свого сина Тараса з першим 10-літтям, Я. Лесів бажає йому: «Я би хотів, аби ти перейнявся почуттям відповідальності перед цілим світом ще

⁴ Спогади Красівського про Лесіва. // «Українські проблеми». 1991, ч. 2, ст. 43, 45.

відтепер. Перейнявся любов'ю до Землі, до людства, а відтак до Вітчизни і батьків». До дружини: «Придбай йому 10 дорослих книг. Серед них — «Кобзар».

Взагалі листи Лесіва до сина, то своєрідна педагогічна книжка, яка претендує на окреме дослідження.

В день Ангела своїй дружині Орисі бажає: «...Аби ці незгоди не обізли Твоє серце, а навпаки, зробили його чуйним до чужого болю, добрим і щедрим, світлим до людей» (26.6.85 р.). Тут же присвята: «Моїй дружині, моїй любій Веснянці — присвячую.

Понад муром смужка неба
Синьо-синього, як біль,
Ряд тополь, неначе гребінь —
В білу хмарку хто-то вплив.

Ллються кучері дівочі
Мареvom весняних злив.
Хто ж, веснянко, в твої очі
Смутку ніжного долив?»

Дружині: «Не замикайся в горі своєму, оглянься довкола, іди до людей, поможи тому, кому ще важче, і Тобі стане легше».

«Дорогі мої Тату і Мамо! Переді мною Ваші листи — не листи, а біль і втома, тривога і надії, та ще гаряча молитва до Бога за нашу долю. Читаю їх, і за ними встає все Ваше життя — віддане в офіру нам, дітям. Чи зможемо заплатити ці борги, як і чим? Любов'ю до Вас... чи любов'ю до своїх дітей? Та чи зможемо?» (24.07.83 р.).

«Ваш скорбний лист, Мамо, ще довго буде грудкою в моїм горлі, ні продихнути, ні проковтнути, чи є ще на світі така згорьована, зболена душа?.. А мені ввижається наша хата і прибите морозом зілля під вікном...

Припало зілля вересневе до ньичиноного біль-вікна
Було колись чи тільки снилось.
Було.
Заснути б.
Нема ні слів, ні днів.
Як праліс — зілля росте до неба у мені.
До тебе, ньенько, звідусіль я іду, аби в твоїм вікні
Відбитись, повторитись щастям.
Помножитись зіллям,
Або хоча слізьми упасти,
Аби лиш не камінням».

(26.9.85 р.)

Майже всі листи Лесіва мають літературну форму вислову. Чи не в кожному він висилає щойно народжений вірш. Із цитованих тут листів ми переконуємося, що Я. Лесів шукає опертя у справжніх неперехідних цінностях, які починаються з дитинства, від батька і матері. Він доторкається до них, і ми вже відчуваємо його і нашу єдність з традиціями рідного народу.

«Дорогі мої, незабутні... За старовинним нашим християнським звичаєм Ви сядете за столом до Святої вечері, тихо згадаєте всіх, кого бракує за цим столом — і тих, що вже ніколи не прийдуть, і тих, на кого є ще Надія. Ті з вічності будуть зірницями у вікнах світити, а ми, розкидані по світу, будемо гіркі сльози лити по шляхах тернистих і просити Пречисту, аби допомогла нам додому вернутись. Один у величезному бараці, крізь людський тлум і безглуздя буду в думках продиратися до Вас мої милі, до єдиної світлинки у цьому світі:

Зима вісімдесят п'ятого, неділя.
На двісті душ один барак.
Й одна душа на всіх зболіла.
Як донкіхотівський вітряк».

(20.12.85 р.)

Невідступно бринить трагічна нота. Підсвідомо переростає образ Матері, родини в образ України:

Сирій сніг, чий то сміх закрутилися в імлі.
Замітають мій слід на землі, на землі.
І тепер не збагну і не можу узнать,
Чи вперед я іду, чи вертаюся назад.
Та нехай, то пусте, головне, щоб дійти
До своєї черти і поставити свій хрест.

(20.12.85 р.)

Світ на все багатий,
Дорогий мій сину,
Тільки рідна мати,
Тільки Батьківщина —
Найдорожчі в світі,
Бо вони єдині.
Буть за них в отвіті —
Справжнє щастя, сину!

(25.2.85 р.)

По закінченні 7-річного терміну Ярослава Лесіва «звільнили», хоч він знову був під наглядом платної і неплатної поліції. Вир політичних подій захопив його знову. Ідеї відродження духу України доводилося втілювати самому в життя: голодівка в Москві за реабілітацію УГКЦ, Дні Козацької Слави у Запоріжжі, ювілей Берестечка, відвідини Прибалтики, — ось далеко не повний перелік того, що становило політичну боротьбу Ярослава Лесіва.

«Не великими будьте, а свяtimi»

Ім'я Ярослава Лесіва малознане серед шанувальників красного письменства. Більше він відомий як отець-декан. Але і в поезії, і в церковно-релігійній службі він залишив свій слід, позначений трагічністю його життєвої долі.

— Життя змістовне лише тому, — сказав колись філософ Габріель Бруно, — що люди живуть якимось божевіллям, якимось безумством. Змістовність життя Ярослава Лесіва виявилась у відчайдушній любові до світу, людей, України, Бога. Його життя — це самопожертва, боротьба за вдосконалення особистости, за врятування її гідности:

Я не горів чужим вогнем,
Я власним зігриваю землю,
Крізь свого серця біль і щем
Я пропускаю сьогодніня.

Відмучуся за все, за всіх.
У всьому є моя провина.
Бо я в отвіті за весь світ,
І всі гріхи його на мені.

(В листі за 26.3.86 р.)

Вогонь його душі зігривав душі інших. Лесів знав, що тільки добро, справедливість і служіння високим ідеалам виправдовують сутність людського буття.

Живучи в суспільстві зруйнованому, позбавленому внутрішньої гармонії, з розчакнутими надіями, Ярослав Лесів обстоював ідеал вільно мислячої, внутрішньо незалежної, морально відповідальної особи. Такий ідеал можливий лише при послідовному і постійному самовдосконаленні та самоочищенні:

Від полови зерно
Слово од лжі
Руки від крові
Душу од страху
Розум від забобонів
Серце від ненависти
Ласку від пристрасти
Очисть перед тим
Як в дорогу іти⁵.

Щоб усвідомити себе як українця, він насичував душу тим, що творилося на основі давньої української традиції любовмудрія, повчань князів Київської Русі, передусім — Володимира Мономаха, народніх легенд і праслов'янських мітів.

Своїм унікально яскравим життям, змістовними проповідями в церкві о. Я. Лесів наче заново відкривав вічні істини, які народ український формував тисячоліттями.

Він приніс крізь усе життя віру у високу християнську сутність, творячи свою молитву до Господа, сповнюючи її найчутливішим ліричним сенсом, філософічністю думок, красою чуттів і змістовністю звучання.

⁵ Я. Лесів. «У небі пісня обірвалася». Львів, «Каменярь», 1992, ст. 16. Далі цитуватимемо за цим виданням.

Наприклад, на згадку про відправу на Ясній горі в Гошеві влітку 1988 року, о. Я. Лесів змоделиював виразну осібну розмову з Пречистою Дівою Марією: «...І утверджуюсь у вірі, стаю людиною. Пізнаю сенс життя, і хрест мій стає легшим, і смерть не страшить мене, бо відкрилась мені таїна вічності, бо Той, що смертю смерть здолав, путь до спасіння осіяв. На Тебе, Божа Мати і Сина Твого покладаюсь. Амінь»⁶.

Висока чутливість поривання до вічності приводила Ярослава Лесіва до служіння Богові. Ще у Владимирській тюрмі йому приснився сон: церква, видіння Ісуса Христа і напис на одному з образів: «Не великими будьте, а святыми». Друзі там же і вирішили, що Лесів повинен стати священиком.

«Чому? — пише він у «Роздумах про сутнє». «Бо всі політичні діячі хочуть бути великими, і мало хто — святим — поборювати самого себе»⁷.

27 грудня ювілейного 1988 року, попри всі заборони певних органів, Я. Лесів був рукоположений єпископом Павлом Василюком з умовою не виявляти тайни. Я. Лесів — один з тих греко-католицьких священиків, що творили громадське життя, політику, культуру, історію нашого народу. Але це не новий тип священика в Україні.

Наша Церква витворила священика-громадянина вже на початку XIX ст., який «усвідомив свою відповідальність перед народом, зрозумів, що разом з ним він творить окремий народ, який треба підвести до Бога тілом і душею»⁸.

Назвемо деякі імена священиків-будителів, які залишили слід у красному письменстві. Отець Юліян Добриловський ще у кінці XVI ст. віршував народньою мовою. Не можемо оминати імена Шашкевича, Вагилевича, Головацького, Устияновича, Воробкевича, Пузини. Галицькі композитори-диригенти оо. Лаврінський, Вербицький, Матюк, Нижанківський; науковці — від о. Гарасевича й аж до сучасних славних імен у нашій діяспорі. Меценати від Снігурського до Андрія Шептицького і Йосифа Сліпого.

Цей величезний український досвід духового служіння народові достойно перейняв о. Ярослав Лесів. Власне, звідси він як людина і громадянин і починається. «Він мав прикмети найідеальнішої людини», — висловився Ігор Калинець. «Талановитий у всіх своїх проявах: і як незламний революціонер, і як щирісповідальний поет, і як невтомний організатор відновленого церковного життя, і як енергійний самовідданий громадський діяч. Він мужній і дуже ніжний, принциповий і дуже добрий...»⁹.

Думаємо, що в справі відродження української духовости о. Я. Лесів перейняв естафету Шептицького та Огієнка у християнських догмах. Священик, за словами о. Ярослава, «не повинен відмежовуватися від усіх насущних проблем суспільства, а навпаки, перейнятися ними.

⁶ Я. Лесів. «Розповідь про сутнє», ст. 16.

⁷ Я. Лесів. «Розповідь про сутнє», ст. 16.

⁸ І. Калинець. «Ода опору». // Ярослав Лесів. «На лінії болю», Івано-Франківськ, 1994, ст. 3.

⁹ І. Калинець. «Ода опору». // Ярослав Лесів. «На лінії болю». Івано-Франківськ, 1994, ст. 4.

Переживати всіма болями та хворобами суспільства, пропустити їх через свою люблячу душу і серце, через християнські істини і ними, як ліками, оздоровлювати людей»¹⁰.

У невіголошеному слові на перепохованні в Україні В. Стуса, Ю. Литвина й О. Тихого о. Лесів закликав молити Господа, щоб дарував силу відкрити всі джерела духовости й очистити від скверни душі наші й розум, воскресити вмираючі води і чорноземи, ліси і степи¹¹.

Саме таким був о. Ярослав Лесів.

«Я нині більше птах, аніж людина...»

Життєвий шлях Ярослава Лесіва проліг від села Лужки Долинського району Івано-Франківської області. Пізніше він про свій край скаже так: «Народитись у такому співучому краю, на такій прекрасній землі, під таким голубим небом і не писати вірші, то просто гріх. Кожна людина в душі поет»¹².

Народився він 3 січня 1945 року в незаможній, національно свідомій сім'ї. Його біографія, як фундамент творчої діяльності, є певним чином символічною. «Як оповідають мама, про мій прихід на цей світ сповістили сальви скоростріль знаменитої сотні УПА сотника Бея, що саме в той час квартирувала в нашому селі. Моїм похресним батьком став окружний політреферент Кармелюк.

Як і більшість моїх ровесників, я виростав серед повстанських пісень і ще свіжих могил, під постійним страхом перед вивозом на Сибір нашої родини»¹³.

Його лагідна поведінка, зовсім не геройська постава були своєрідним викликом, запереченням тих основ, які творили зло. Його спраглий на самопізнання і самовдосконалення дух переселився у створений ним світ поезії.

Ярослав Лесів здатен був опиратися, противитися жорстокості та злу, заклинати знавіснілу реальність благословенням і любов'ю. Зі страшних тюрем він не виніс і крапельки ненависти, навіть до катів своїх, саме там навчився по-справжньому любити людей. Відчув біль, горе, страждання інших, сам проходячи через це:

Камінь, що в мене кидають
В чорнозем душі ловлю,
Ростуть ломикаменем квіти
Люблю Вас, люблю, люблю¹⁴.

То було втілення у життя Заповіту Ісуса Христа «полюби ворогів своїх».

Сьогодні, стоячи над могилою Ярослава Лесіва, думаємо: милість Господа безмежна — Він один знає правду, але пам'ятаймо заповітне слово

¹⁰ Я. Лесів. «Розповідь про сутне», ст. 4.

¹¹ Там же, ст. 17.

¹² Я. Лесів. «Розповідь про сутне», ст. 4.

¹³ Там же, ст. 1.

¹⁴ Там же, ст. 91.

Любови, що має врятувати світ. Ярослав Лесів проповідував його і в житті, і в поезії.

У світлі сказаного наведемо слова Василя Стуса, який у 1971 році на вечорі поезії М. Воробйова сказав: «...і думка така: поет повинен бути людиною. Такою, що повна любови, долає природне почуття ненависти, звільнюється од неї, як од скверни. Поет — це людина. Насамперед. А людина — це, насамперед, добродій... Якби було краще жити, я б віршив не писав, а — робив би коло землі... Політизація поета... річ вимушена. Мені здається важливішим гуманістичний смисл поета. Здатність поета налюдновати нас»¹⁵.

Читаючи поезії Я. Лесіва, ми чи не в кожному вірші відчуваємо оте «налюдновання». У його творах постійно розкошує його чиста, вмиротворена добродійними справами нетлінна душа: «Повис душі моєї крик», «Зима. Перед різдвом. Надія. На двісті душ один барак. І лиш одна душа за всіх вертіла надії донкіхотівський вітряк», або: «Тіло у сні, душа з ока спливає сльозою», «Мов пилинка в сонячній промінні, легка, світла, наче неземна — так душа моя в часи прозріння янокрило в небо порина».

Душевний лад, чиста совість — це той ідеал самовдосконалення, до якого повинна, на думку Лесіва, прагнути людина. А в суспільстві тоталітарного режиму внутрішньо руйнувалась особа, руйнувалась духово і фізично. Тоталітарна система не терпіла ані духової самобутности, ані емоційного багатства, людяности, аристократизму, — всього того, де «дух дише», всього, що випинається вище встановленого рівня, посередности, «цивілізованої худоби», «патентованого бидла».

Я. Лесів пробував повернути для нас давно вже втрачений і вкрадений у нас світ Божий та його Святу Правду, прагнув зламати оцю облуду, сурогатну реальність, викинути її на смітник, прорватися до основ життя і духу. За це довелося платити дорого, навіть власним життям або довгі роки бачити це життя через ґрати в'язниці, табору, «психушки».

Вітаючи свого сина Тараса з 10-літтям із тюремного ув'язнення, Я. Лесів писав: «10 — це одиниця плюс куля земна, тобто Людина й планета наша. Серце, сину, й Земля. І таких одиниць мільярди. Кожна людина — то цілий світ. І лиш у гармонії душі і правди, в любові до миру і землі — сенс людського життя і щастя. І де б Ти не був, пам'ятай завжди: і у всесвітнім, і у вселюдським Вас двоє — Вітчизна і Ти» (січень 1986 р.).

Поет розмірковує над сенсом людського життя у піднесеному загальнолюдському розумінні. Віра в Україну наповнювалась вірою в загальнолюдські ідеали:

Чом, чому в моїй душі
Чиясь сльоза єдина
Переростає в море сліз
Й пече вогнем пр'євнини.

(3 листа за 28.3.83 р.)

¹⁵ В. Стус. «Твори у чотирьох томах». Т. 1, Львів, 1994, ст. 37–42.

Цей крик душі і її біль наповнюють майже всі вірші Лесіва, є їх змістовою домінантою.

Знаходячись у тюрмі, в найважчому стані Я. Лесів писав вірші. Це був єдиний спосіб вижити. В них він виявляв свій духовий внутрішній світ, який стверджував його як сильну особистість. Одночасно — як тонку поетичну натуру. Табір був збудником для поетів, але це дехто дуже криво кваліфікує. Мовляв, то їх треба в тюрму, щоб краще писали: «Найбільше сказати про те, що табір зробив їх поетами, — зауважує проф. Т. Салига, — могли б Стус і Лесів. Лесів писав свої вірші тоді, коли його перевозили напівмертвого на сто дев'яностому дні голодівки, коли він клав ганчірку між коліна, щоб вони не ударилися одне об одне. І звичайно, слова про табір треба приймати як метафору, хоч такі страждання приводять до великої витонченості і стимулюють роботу душі...»¹⁶.

Вірші Лесіва — це згустки болю й апотеози страждання і добра, християнського розуміння озлобленості і мудрого всепрощення. Це одночасно вияв незламності духу і віра у свої переконання:

О смутку мій, вселенський болю,
Як мінним полем, як мінним полем, іду один.
Вогонь і дим, нема облич, лиш гори спин —
Лиш гори спин, і я один, один, один.

(3 листа за 28.7.83 р.)

У поезії Ярослава Лесіва вабить мелодика рядків, вишуканість і змістовна вартість образів: «Заливає дощ осені вогні. Гасне ясне щось восени в мені. Листя передзвін стих, подальнів. Мій рожевий кінь геть поворонів».

Але він був свідомий того, що Слово мусить мати суспільну призначеність, що воно повинно нести в собі проблеми великого загалу, і в першу чергу, проблеми національні.

Якщо З. Красівський збіркою «Невольницькі плачі» акцентує, що українська державність може стояти тільки на міцній основі сильного і вольового характеру, то Я. Лесів, підтримуючи цю тезу, розробляє її по-своєму. Його погляд збігається з думкою, що поет повинен бути форматором національної свідомості, навіть її стражем, але він не бере на себе обов'язків «ідеологічного забезпечення» цього питання. Ліричний герой Лесіва споглядає їх миротворно.

У Красівського:

О земле моя, зашкарубла від крові!
Коли злопотяються у тобі терпіння?!
Коли твої рани, як рани Христові,
Закровоточать в народі сумлінням?!

У Лесіва:

Чорна тінь за мною ходить,
Чорно стелиться під ноги.
Чорні тіні — ночоброди

¹⁶ Т. Салига. «До Сверстюка у Мюнхен». // «Визвольний шлях», 1992, ч. 10, ст. 1265.

Облягли мої дороги.
 І колись за вулиць скрутом
 Вдарять в сонячне сплетіння —
 Упаду, сплетуся спрутом,
 Перетворюся в коріння.
 Стану деревом терновим,
 Закохаюся в калину,
 Стану мріяти однова
 Про довічний хрест людини.

Хрест упав тягарем і на рідний край, став його недолею. Він став і потовою ношею. Лише лицарство, міцність духу втримує Україну під її споконвічним важезним хрестом:

Вся камера моя в хрестах.
 На них усіх я розіп'ятий,
 Запікся кров'ю на устах
 Мій крик — не закричати!

А десь далеко б'ється дзвін,
 Калатає в розбиту крису
 Стікає сум з усіх Країн
 В мою тюремну тишу...¹⁷

Я. Лесів ніколи не опускав зі своїх пліч Хреста, він казав собі: «І вже видніється Голгота — мій хрест в руках, його нестиму».

Але до патріотичної тематики він підходив виважено. Здатність облагороджувати соціальне середовище, робити людей кращими і людянішими, була присуща йому і як людині, і як поетові. Тому в його поезії звучать такі чисті, тихі, відверті слова — слова любови до світу цього і до нас з вами:

Я родом із зелених гір,
 Що Птоломей назвав — Карпати.
 Я з кременю, води і зір,
 Приречений любити і страждати.
 І щира дяка Богу за усе,
 Що пережито із Тобою.
 Карпати — вічний наш Ковчег,
 І Україна в муках родить Ноя¹⁸.

Його поезія, незважаючи на темний тюремний фон, пускає в душу читачеві ясний світ, надихає світлістю думки. Він у листі до рідних пише: «Люди, не чекайте свята, ставайте святом самі» (20.12.85 р.). Тут же: «Аби орлом полинуть в неба височінь, треба красиво, синку, жити на землі». Бо краса і радість, на думку Лесіва — це великий труд, вибіленої стражданням, проясненої високими пориваннями душі. «Радість — яка

¹⁷ Там же, ст. 60.

¹⁸ Там же, ст. 11.

то велика мудрість, велика істина. Лише одна радість не гідна людини — це радість із падіння ближнього, з його біди» (28.03.83 р.).

У хвилини тиші та спокою, якщо випадали такі, любив Я. Лесів слухати мову птахів, дерев, струмків, музику трави, сонця. Природа, спілкування з нею творили нові мотиви його поезії:

Пречисте сонце
Злагоди година
Безмежність мислі
І душі
Я нині більше птах
Аніж людина
В руках Ярило
Ноги в спориші.

Чому «більше птах, аніж людина»? Вважаємо, що це не випадково. Ототожнюючи себе з природою, він шукає сенсу буття, прагне віднайти свою суть. А чи знаходить? Прислухаймося ще до інших зболених віршів:

У світ пташина кличе
І чуйне серце вмить
Від землі все вище й вище
За пташиною летить (28.3.83 р.).

Зорі погасли. Світла би світу,
А того щастя, як долі вітру.
Горить намисто, як рани роки,
Ісус Христос, людоньки, доки? (24.7.83 р.).

Жити треба просто і красиво,
Вчись у риб, птиць і трави,
Тоді душа надійним мостом
З'єднає наші береги
Землі і неба воедино (18.11.85 р.).

Ярослав Лесів опосередковує концепцію життя особистости в колі природи. Природа в його тюремному житті займає перше місце: птахи, дерева, клаптик неба, часом пречисті зорі, — ось його друзі, його буття.

«Я вже полюбив дощ. Часом виходжу, аби промокнути до нитки і хоч у такий спосіб відчутти прояви життя»:

Травневий дощ
Трепету дроз
В руці рука
І серця птах
Вмліва в устах
В очах ріка
Могутній струм
Небесних струн
Чарує нас... (В листі за 26.6.85 р.).

А в листі за 6 червня 1984 року Я. Лесів зауважує: «Дивна штука — життя. Ніколи не перестану його любити. Попри всі злигодні воно таки прекрасне... Неподалік за мурами видно вербу. Стара вона, одинока, нагадує маму, що все життя когось чекає:

Глядить верба, як з-під руки.
З-під віт сумної втоми,
Чогось так довго ластівки
Не повертаються додому.

...Ото тільки й друзів у мене: поодинокі дерева та ще птиці, кохаюся у їх співі, радію з ними і плачу...»

Природа будить у поета піднесений настрій, стає джерелом надхнення, додає сил у хвилини розпачу. Мотиви інтимної настроєності на розмову з природою переходять у своєрідні медитації:

В очікуванні скам'янілім
Землі кладу вогонь до ніг
І жду на думку зблідло-білу
Червоно-чорно-зимний сніг.

(27.7.85 р.)

Надія в безнадійності, романтична зажура. І все ж пробиваються бадьорі нотки і глибоке почуття любови до рідної землі. Але ці рядки не можна сприймати як чисто зимовий пейзаж. По-зимовому холодно було тоді поетові в суспільному житті. Одні зневірилися, інші продались. І він шукає порятунку, вірить у нього.

Закінчення буде

*Людмила КОНОТОП,
доцент, канд. філос. наук, НКУ ім. Шевченка,
доктор філософії, УВУ*

ПРОБЛЕМА ЖИТТЯ ТА СМЕРТИ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

(Мітологічні та середньовічні інтерпретації)

Від Редакції журналу

Наукова праця, пропонує тут увазі шановним читачам нашого журналу, це, в основному, успішна докторська дисертація (УВУ 1993) визначного старшого викладача історії Філософії Київського Університету, яка, з малим доповненням бібліографії, пройшла редакцію тексту та правопису. Праця, основана на солідній бібліографії, відзначається науковою новизною і характеристична своїми обґрунтованими положеннями та висновками, а головно розглядом важливих українських питань та проблем.

В історично-філософському контексті та засягу, автор науковою аналізою та порівняльною методою просліджує характеристичні прикмети образу Світу та розуміння поняття «життя і смерті» людини, як і становлення українського менталітету від зарання мітологічної свідомости дохристиянського періоду; вдало, в індоєвропейському контексті, торкаючись у потребі також «Книги мертвих» старинного Єгипту та Буддизму, автор послідовно досліджує проблему «Життя

і Смерти» з причетними підтемами: «ідеал людського життя, людська суб'єктивність, проблема людського життя і духове відродження України». Вже тоді ясніше зарисовуються початки і ріст етнічного та духового коренів української людини Староукраїнської Культури Київської Русі-України.

З прийняттям Християнства, а від тоді започатковано величні українські духові традиції, насвітлюється причетність людини до Абсолюту, до того, Хто понад людиною; наголошується новий зміст понять Бога-Світу-Людини; Віри, Надії, Любови; душі, серця української людини (народу).

В процесі дослідів та філософських дискусій слідує цілий ряд філософських понять, питань та пояснень про душу, серце, мораль, провину, совість (яка, з серця, ніколи не мовчить) «чи кінець життя плоті, є кінець життя душі?», «Чим є душа?», «Життя — це усвідомлене Буття». В чому суть Сумісності чи Несумісності культур, філософій, менталітетів, характерів різних народів?

Автор відкидає погляд, що «немає національних філософій», бо немає абстрактної людини, а носієм зміслу є конкретна людина (нація) з суто індивідуальним характером, та історично обґрунтовує визнання української філософії серця (Сковорода, Юркевич) як головний напрямок української філософії. Виходить що українське серце (нарід) відкидає чужі, нав'язувані йому культурні чи інші цінності (елементи), бо історична пам'ять народу зберігає все, що створено і передано попередніми генераціями. «Духові традиції народу-нації (за Липою) незнищимі» — важливий чинник у духовому відродженні України.

Несумісність української та російської філософії, культур, менталітетів, бо їх становлення і розвиток проходив у різних умовах: Російська філософія: обожною ідею соборності, колективності, коштом індивідуальності людини, надіндивідуальний розвиток, воля — загально, абсолютизм, тоталітаризм; Українська філософія: кожна людина унікальна, позитивна свобода, людина вільна, сама вибирає і творить своє життя. Ідеал людини — воля (козацтво, Запор. Січ).

* * *

Вступ

Проблеми життя і смерті людини — це ґрунтовні проблеми філософії тому, що саме через ставлення до цих проблем та їх розуміння людина й усвідомлює себе як Людину, виявляє своє ставлення до природи, до людей, до самої себе, до Світу в цілому. Всі ці питання поза часом; вони виникали, виникають і будуть виникати поки існують Світ і Людина. Світоглядна сутність проблеми стверджується тим, що кожна людина замислюється над сенсом свого життя. І. Г. Фіхте підкреслював, що по тому, що людина любить, по тому, до чого спрямована душа людини, можна скласти певне враження про життя, життєвий шлях цієї людини, про систему її цінностей. На протязі всього свого життя людина пізнає норми та цінності свого народу, своєї національної культури, це «процес себеворення»¹.

Ми повинні визнати те, що на протязі довгих часів філософія була відокремлена від своєї головної проблеми — проблеми людського життя, а навіть спрямовувалась проти його визначення як предмету дослідження. Те, що сова Мінерви, за ствердженням Гегеля, починає свій лет у пору

¹ О. Кульчицький. «Український персоналізм». Мюнхен-Париж, 1985, ст. 44 (далі Кульчицький, «Персоналізм»).

смеркання — хоч і справедливе, але разом з тим тяжке визнання задля нашого часу.

Для того, щоб вийти з цього тяжкого положення, філософія повинна самовизначитися, знайти для себе гідну мову, мову живої дійсності, мову людського буття. Вона повинна звільнитися від ланцюгів схоластики й дати простір прагненню до всього живого, вільного, справедливого, вона повинна воскреснути як вчення про життєву мудрість. Слушною є думка про те, що «філософія — це не просто знання (і тим паче не «обізнаність», чи навіть не «інформованість»), які є «перетвореними формами» знання у світі повсякденности, це «софія», мудрість — слово, майже забуте нами в буденному плині повсякденного існування»².

Особливої ваги набуває визначення філософії як мудрости людського життя, тобто як ставлення до Світу, до інших людей з почуттям міри, поваги. Мудрість, яка охоплює весь Світ, все існуюче — саме таке поняття про неї розвинулось в українській ментальності, і таким чином воно характеризує найголовніше в ній — відчуття Світу, інших людей у їх власному змислі. Ґрунтом такого відчуття є моральність всього народу, яка формувалась в конкретній діяльності людей, створюючи людину як Людину. Мудрість — це суто людські прояви до навколишнього Світу, це ставлення до іншої людини як до Людини, відчуття її внутрішнього світу, її стану, її поглядів та думок.

Філософія не може доходити до надмірности в тому розумінні, що вона не повинна провадити різке розмежування теоретичних функцій від практичних, яке зароджується вже в античному мисленні. В положенні «знання для знання» існує правда лише до того моменту, коли ми розуміємо це положення як суто евристичний принцип. Філософське знання повинно бути активним, воно твориться заради правди, правдістини, правди-справедливости і правди — живої насичености змислом життя кожної людини.

Філософія, це перш за все можливість не тільки зрозуміти яке-небудь теоретичне положення, а й відчутти його своєю душею, серцем, тобто, поставитися до нього як людина, як єдина істота, що відрізняє добре від злого, яка не тільки осмислює Світ, але й переживає його, яка не тільки розуміє інших людей, але й відчуває їх як людей, їх суто людські прояви. Тому не може існувати «мислення заради мислення»; мислення існує заради життя на нашій Землі, заради кожного окремого, неповторного людського життя. Цілком правильно висвітлює цю проблему проф. О. Кульчицький: «Перш за все треба жити, а відтак філософувати»: навіть тоді, коли пізнання підноситься на рівень чистої теорії, його первісна настанова на практичні цілі тим самим не зникає. Навіть тоді, коли пізнання переходить на рівень філософування — що ми його привикли протиставити практичному знанню і життєвій практиці — воно не зриває своїх зв'язків з життям. Навіть і тоді коли воно, немов віддаляється від життя, підноситься понад життям, воно є «знання і життя — для життя». Сповідне віддалення від життя є тільки конечною передумовою, щоб охопити його в належній перспективі — як цілість; філософічне розва-

² «Філософія». Курс лекцій. Київ, 1891, ст. 5.

жання є напрямлене не на щось поза життям, але саме на життя як на цілість»³. Тому, навіть й А. Шопенгавер, який підкреслював, що голова повинна бути завжди зверху, але й це у філософії не приводить до шляху холодного розуму тому, що справжня філософія захоплює всю людину, вона — не альгебраїчний приклад і саме тому А. Шопенгавер наводить думку Вовенарга про те, що великі думки надходять з серця.

Філософія має світоглядний характер, який безпосередньо проявляє себе в конкретній *цілісній* індивідуальності. В людині не існують окремо її думки, окремю її почуття, вона є цілісною та виявляє своє ставлення до всього існуючого саме як цілісність.

Філософія відрізняється від мистецтва тим, що вона оперує певними поняттями, що вона дискурсивна і має певні докази, але в своїй глибині, в своєму ґрунті, вона є творчою й спорідненою з мистецтвом, тому що тільки філософія, за висловом німецького філософа Г. Зіммеля, може «опредметити» особисте й «олюднити» предметне. Тому філософія так чутливо ставиться до людської душі та відкриває великий простір саме для розуміння особистості та особи.

Філософія не тільки має докази, вона переконує особисто, тому, наприклад, для І. Г. Фіхте вона й була питанням, справою совісти. Німецькі філософи, представники класичної філософії, Фіхте й Шеллінґ уважали, що абсолютне не можна збагнути розумом («ergrasont» — це вислів Шеллінґа). В цьому полягає розв'язка тієї проблеми, що й у стародавні часи, і в наш час філософи так багато надій покладають саме на інтуїцію⁴.

Філософія повинна постійно пам'ятати про етимологічне походження своєї назви, тому що вона повинна висвітлювати мудрість як таку, бути вченням про Бога та Світ, про Віру та Людину, про Надію та Любов, вченням про життя в усій його повноті, в усій його духовій насиченості. Це коло тих питань, які своїм корінням спрямовані в ментальність нації, а щодо України, то саме в часи Київської Русі-України розгортають свій зміст, наповнюються ще більшою духовістю. Це відбувається тому, що українська ментальність виникає як ментальність, що ґрунтується на моральному ставленні до Світу та людей, яка не намагається підкорити собі все існуюче, а яка намагається пізнати Світ та інших людей у їх власному змісті, розуміючи кожну людину як цілу планету. І якщо зникає ця планета-Людина, то це відбивається на всьому Світі, на всіх людях. Це моральне ставлення людини до людини, людини до Світу підноситься до вищого рівня духовості у зв'язку з прийняттям християнства. Тобто, іншими словами, українська ментальність як ментальність «внутрішнього» типу (та, яка виникає та розгортає свій зміст на ґрунті діяльності, до того ж хліборобської діяльності) — це ставлення до Землі, до Світу як цілісне ставлення. Воно означає не тільки практичне ставлення — «земля годує», а обробляючи землю, людина пізнає закони та красу самого Світу і, таким чином, постає сама як Людина, яка керується почуттями міри, моральності. Власний ґрунт української ментальності тому й набуває ще більшої духовості у зв'язку з прийняттям християн-

³ О. Кульчицький, «Персоналізм», ст. 18.

⁴ Про значення інтуїції детальніше див.: О. Кульчицький. «Введення у філософічну антропологію». Мюнхен, 1973, ст. 193 (далі Кульчицький, «Антропологія».

ства, які збагачують моральний зміст одне одного і взаємодіють на протязі дальшого розвитку української філософії та культури. Саме тому українська філософія й постає як «філософія серця», філософія, яка надиhaє людину до себетворення, самовдосконалення, надає ґрунт для духовости людини, для побудови системи її змислів. Тому ми й хотіли б зупинити увагу не тільки на змісті української культури дохристиянської доби, але й на змісті культури Київської Русі-України, на питанні про те, як відбувається перехід від мітологічної свідомости до розгортання філософських ідей, до філософського осмислення людського життя.

Багато дослідників української культури розглядають цей період як період середньовічної культури та філософії. Але, на нашу думку, культура Київської Русі-України суттєво відрізняється від західноєвропейського середньовіччя. Західноєвропейське середньовіччя розробляє концептуальну духовість, це епоха, яка не тільки аналізує та висвітлює проблеми співвідношення Бога та людини, обґрунтовує місце людини в ставленні до Бога, але й розробляє питання виховання духової людини. Це епоха, яка розглядає «чисту» духовість, яка замислюється, ставить і вирішує питання кожного людського життя: як зробити людину духовою?⁵

Це розуміння людського життя як реалізації «Божої іскри» в людині; це творення особливого світу «Я» в тому розумінні, що «Я» будує свій внутрішній світ, свою суб'єктивність, власну систему змислів, спираючись на своє відчуття Бога та людини. Що ж стосується епохи Відродження в Західній Європі, то ця епоха, на наш погляд, тільки декларує певні антропоцентричні ідеї — людини як вищої істоти, розумної, мудрої, справедливої, але не дає відповіді на такі важливі питання, як: чи можна зробити людину духовою? Як виховати її такою? Тому цілком правильну оцінку дає сутності епохи Відродження відомий голландський філософ, автор теорії «життя як гра», Й. Гайзінг, який проводить головну думку — Відродження завершує середньовіччя, це остання фаза цієї культури⁶.

З іншого боку, Відродження повертає людину до Світу, про що свідчать філософські концепції Піко делля Мірандоля, Марсіліо Фічіно, П'єтро Помпонацци, Еразма Роттердамського та інших представників західноєвропейського Ренесансу. Людина в філософії цього періоду

⁵ Цікаво висвітлюються проблеми середньовічної культури в таких працях: А. Я. Гуревич. «Категории средневековой культуры», 1984 ст. 350; його ж: «Проблемы средневековой народной культуры». М., ст. 355; Г. Г. Майоров. «Формирование средневековой философии», М., 1979, ст. 270; Е. М. Мелетинский. «Средневековый роман: происхождение и классические формы». М., 1983, ст. 210; «Памятники византийской литературы IV-X вв.», М., 1968, ст. 351; «Памятники средневековой латинской литературы IV-IX вв.»; М., 1970, ст. 444; С. Д. Сказкин. «Из истории социально-политической и духовной жизни Западной Европы в средневековье». М., 1981, ст. 294; А. А. Смирнов. «Средневековая литература Испании». М., 1979, ст. 448; В. И. Уколова. «Античное наследие и культура раннего средневековья». М., 1989, ст. 317; И. Гейзинга. «Осень средневековья». М., 1988, ст. 535; P. Abelson. «The seven liberal arts: A study of medieval culture». N. Y. «Columbia University Press», 1999, 150 p.; Ch. Cochrane. «Christianity and classical culture». L., «Oxford University Press», 1944, 523 p.; M. L. Colish. «The Mirror of Language: A study in the medieval theory of Knowledge». N. Univ. Nebr. Press, 1983. 339 p.; L. Kuksevicz. «Zarys filozofii sredniowiecznej». Warszawa, PWN, 1982, 688 s.; I. Legowicz. «Historia Filozofii sredniowiecznej». Warszawa. PWN, 1988, t. I, 372 s.

⁶ И. Гейзинга. «Осень средневековья». М., 1988, ст. 535.

має право на власний вибір, на вчинок; вона діє в житті, вона є цілісною та цілісно виявляє своє ставлення до Світу.

Тенденції, які наповнюють духовим змістом середньовічну культуру як у Західній Європі, так і в Україні, в деякій мірі є аналогічними, що пов'язане з прийняттям та розповсюдженням християнства, але є й відмінними, тому що сутність християнства усвідомлюється вже конкретною, тобто українською ментальністю з її повагою до людини та навколишнього Світу, з її почуттям міри в усіх проявах людського життя.

І. Мірчук у статті, присвяченій історії української культури, наголошує на цьому аспекті розвитку культури, пише: «... У зв'язку з прийняттям християнства й поширенням високорозвиненої візантійської культури на наших землях уже в літературі княжої доби зустрічаємось з елементами філософії, здебільша морального характеру, що сильніше промовляли до моральної, ніж до теоретико-пізнавальної свідомості читача»⁷. І далі І. Мірчук підкреслює, що «крім того, поширюються відомості про грецьких філософів... Пітагора, Сократа, Платона й Арістотеля, та християнських філософів у перекладах Отців Церкви»⁸. Це дуже важливе тому, що Україна в цей час асимілює багато ідей візантійської, старогрецької, східнослов'янської культури — культури сербської і болгарської. Але не можна розглядати питання про вплив інших культур, не пам'ятаючи про те, що філософська культура Київської Русі-України формувалась на ґрунті традицій власної культури. Детальніше ми розглянемо це питання далі, але тут слід згадати про те, що в цей час утворюється оригінальний спосіб філософствування, присвячений моральній проблематиці. Це — зародження і розвиток антропоцентризму, зосередження уваги на проблемах життя та смерті. Слід зробити наголос на тому, що саме староукраїнська філософія завдовго до філософії екзистенціалізму не тільки ставить, але й розробляє ці питання. Але українська філософія, на відміну від екзистенціальної філософії (французької — Ж. П. Сартр, А. Камю, Г. Марсель; німецької — К. Ясперс, М. Гайдеггер; російської — Ф. Достоєвський, М. Бердяєв, Л. Шестов) — це філософія оптимізму, філософія, яка виникає на ґрунті «деїфікації» («обоження») людини, розглядає питання про призначення людини в світі, людини, яка реалізує ідею Бога. Тобто, йдеться про можливість реалізації «Божої Іскри», «Божого світла» в людській душі, в серці людини. Отже, використовуючи термінологію Г. Сковороди, П. Юркевича та Д. Чижевського⁹, слід визнати «філософію серця» головним напрямком у розвитку української філософії. І не можна погодитися з підходом до української філософії, який викладений у статті філософа А. Хруцького «Коментар до історіографії філософії в Україні Д. Чижевського». Йдеться про те, що автор цієї статті

⁷ «Енциклопедія українознавства». Мюнхен — Нью-Йорк, т.2, 1949, ст. 720 (далі «Енциклопедія»).

⁸ Там же, ст. 720.

⁹ Г. Сковорода. «Икона Алкивиадская». Соч. в 2-х тт., Киев, 1973, його ж: «Кольцо». Соч. в 2-х тт. Киев, 1973, т. 1, ст. 353-354; П. Д. Юркевич. «Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия». Юркевич. «Философские произведения». М., 1990, ст. 69-103.

Д. Чижевський. «Нариси з історії філософії в Україні». Мюнхен, 1983, ст. 35-62. (далі «Нариси»):

в цілому заперечує історико-філософський підхід Д. Чижевського, аргументуючи це тим, що нібито в праці Д. Чижевського ототожнюються поняття «філософія» та «світогляд» («Weltanschauung»). Тому, як уважає А. Хруцький, до української філософської думки випадково залучені такі мислителі, як Гоголь, Шевченко, Куліш, Костомаров. До того ж, автор уважає, що навіть у Д. Чижевського були певні сумніви щодо Г. Сковороди як філософа, і він наводить цитату з «Нарисів з історії філософії в Україні», де мовиться про те, що «Сковорода належить до тих, хто ставить проблеми, ніж до тих, хто дає їм остаточну формулювку»¹⁰.

Висновок, до якого приходять у своїй статті А. Хруцький — «немає «національних філософій». Є лише філософія, якою займаються в різних націях різними мовами»¹¹. Це головні тези статті А. Хруцького, з якими важко погодитися. Хотілося б зупинитися на цих питаннях тому, що не можна розглядати певні філософські проблеми (в нашому випадку — проблеми життя і смерті), не розуміючи, в межах якої конкретної філософії, конкретної культури якого періоду існують, розгортали й розгортають свій зміст ці проблеми.

Перш за все, треба розібратися в поняттях «філософія» та «світогляд». На наш погляд, автор до філософії відносить все так зване «раціональне», до світогляду — емоційне, містичне. Ми підкреслюємо те, що світогляд — це розуміння людиною навколишнього світу, розуміння свого місця в ньому, ставлення до світу та людей, розуміння свого життя, його мети. Зрозуміло, що людина поєднує у світогляді як знання про світ, так і емоційне ставлення до нього. Іншими словами, світогляд — це поєднання знання та цінностей, розуму та почуттів, те, що саме й характеризує людину як *цілісність*.

Слід також зауважити, що загальносвітовий історико-філософський процес ніколи не був і не існував тільки у формах раціоналізму. Наприклад, куди б відніс «Діялоги» Платона А. Хруцький? Очевидно, що це нераціоналізована форма викладу філософських думок. Але це те, що стосується тільки *форми*. Ще існує й зміст філософії. Коли ми досліджуємо всесвітній історико-філософський процес, то хіба ми розглядаємо тільки концепції раціоналізму? І хіба всесвітній історико-філософський процес обмежується тільки концепціями філософів-раціоналістів? Філософські концепції створювались і створюються людьми, живими особистостями, і та чи інша філософська концепція, звичайно, характеризує й людину, яка створює цю концепцію в межах певної національної культури, її психічні особливості, її життєвий шлях, систему її зміслів. І чи можна достатньо характеризувати античну філософію, філософію середньовіччя як прояви раціоналізму? Та й чи відповідає це дійсному розвитку філософії? Якщо вже деталізувати всесвітній історико-філософський процес, то раціональність у філософському значенні цього терміну починає формуватися в період філософії Нового часу, починаючи з XVII ст. Розуміння сутності історико-філософського процесу блискуче подане в

¹⁰ Д. Чижевський. «Нариси», ст. 14:

¹¹ А. Хруцький. «Коментар до історіографії філософії в Україні Д. Чижевського». // «Сучасність», травень 1988. ч. 4.5., ст. 68.

«тріяді» відомого німецького вченого Ю. Габермаса, який, пояснюючи особливості всесвітнього історико-філософського процесу, розподіляє його на три періоди: *період об'єктивізму* (починаючи з античної філософії до початку Нового часу), період, коли людина більше цікавиться Світом, його походженням, а себе, в більшості, пояснює через Світ; *період суб'єктивізму* (від філософських концепцій Нового часу до початку ХХ ст.), період, який дійсно в більшій мірі цікавиться розумом людини, її саморефлексією. І третій, сучасний період — *період інтерсуб'єктивності*, період, який розглядає перш за все людину, а потім — її зв'язок з різними структурами сучасного суспільства.

На нашу думку, доцільною є також сучасна тенденція з метою ще більше узагальнити всесвітній історико-філософський процес, розподіляючи його на два великі періоди — період клясичної філософії, період, який досліджує походження Світу та походження людини, досліджує те, що є головним в людині — або її думки, або її дії. Другий період, розквіт якого починається з зародженням і розвитком «філософії життя» — це постклясицистичний період, який досліджує проблеми існування людини в світі, проблеми її життя.

Сучасне розуміння людини, наприклад, у французькій філософії, це розуміння людини як Світу.

Отже, повертаючись до заперечень А. Хруцькому, слід згадати про те, що такі філософи як Сократ, Платон, неоплатоніки, Августин, М. Монтень, Е. Роттердамський та інші, подібні до них постаті в історії філософії, свідчать зовсім не про перемогу, не про пріоритетний розвиток раціонального напрямку у всесвітній історії філософії. Взагалі, якщо розглядати — що вище? Що головніше? Раціональне чи емоційне в розвитку культури людства, історії філософії, то це невірна постановка проблеми. Справа полягає в тому, що філософська концепція виявляє світоглядну спрямованість того чи іншого мислителя, в якій поєднуються раціональне та емоційне ставлення до Світу, Бога та людей. Саме характер їх єдності й відображує реальне, дійсне співвідношення двох суттєвих боків зв'язку: Людина — Світ.

Певно, що й Ж. П. Сартр, і М. Гайдеггер, і А. Камю теж зникли б з історії всесвітньої філософії, якщо б використовувати як критерій належності до філософії — раціоналізм. Вищезгадані філософи та багато інших з різних культур та часів, перш за все робили спроби зрозуміти людське життя в Світі, — намагалися зрозуміти людину і Світ, достатньо нагадати Сократа з його формулою «пізнай самого себе», працю М. Монтеня «Спроби», яка вже підготовляє філософію Нового часу, зосереджуючи увагу на зображенні внутрішнього (суб'єктивного) світу людських почуттів, заглиблення у своє «я»; працю Е. Роттердамського «Енхірідіон, або зброя християнського воїна», яка робить спробу знайти справжній зміст християнства. Ці мислителі намагаються прослідкувати розвиток людської духовності, становлення гуманізму, а це відбувається саме в розумінні ставлення людини до Бога, Світу та інших людей. Все це й становить світогляд. Філософія — і ми вище наголошували саме на цьому аспекті, не існує як абстрактна «любов до мудрости», а любов до мудрости кого? — Людини. Спростовуючи тезу про раціоналізм як

єдино правильний напрямок у розвитку філософії, слід також нагадати про розуміння понять «світогляд» («Weltanschauung») і світозображення («Weltbild»), які ґрунтовно проаналізував проф. О. Кульчицький у праці «Введення у філософічну антропологію». В цій праці він наводить, як приклади, особливості розуміння світогляду в концепціях М. Мюллера та Г. Маєра. Світогляд є «родом вияснення» (Auslegung), інтерпретацією феномену світу (Max Müller, «Kleines philosophisches Wörterbuch», Freiburg, 1958, ст. 191). І далі: «Світогляд скриває у собі філософію, або як і вона, є скерований на ціле універсальне остаточне буття та охоплює не тільки знання про космос, але також і вартості та переживання ієрархій вартостей, як теж і формації життя» (Lebensformen. Способи ведення життя) («Geschichte der abendländischen Weltanschauung». Schischkoff, op. cit. ст. 640)¹².

Дійсно, світогляд містить у собі філософію, софію — є ставленням до життя, розумінням того, що таке Світ і Людина, людське життя, думки та дії Людини. Але філософський світогляд відрізняється від повсякденного світогляду своїм концептуальним баченням світу; філософський світогляд — це вже система, цілісне розуміння Бога, Світу, Людини.

Філософія як світогляд становить головну проблему в дослідженнях Інституту філософії АН України — це великий здобуток українських вчених. Саме завдяки ґрунтовній розробці цієї проблематики, українська школа у філософії визнається як особливий напрямок у розвитку філософії¹³.

Цілісне розуміння Бога, Світу, Людини ми бачимо у вченні Г. Сковороди, його концепції про «макрокосм» і «мікрокосм», тут саме йдеться про концептуальне розуміння співвідношення Бога-Світу-Людини, а не про світогляд окремої людини. Філософська концепція Г. Сковороди — це творче продовження розробки проблеми людини, яка починається у філософській культурі Київської Русі-України, розробляється в концепціях Павла Русина, Станіслава Оріховського, Юрія Дрогобича, Теофана Прокоповича, Георгія Кониського; продовження ідей Києво-Могилянської академії. Звичайно, що на формування філософського вчення Г. Сковороди впливали й найкращі надбаня західноєвропейської філософської думки. Вчення про три світи — великий, малий та світ символів, проблеми пізнання та самопізнання, концепція спорідненої праці — всі ці проблеми український філософ розглядає через проблему людини, через розуміння буття людини в світі, її ставлення до Бога. І якщо

¹² О. Кульчицький. «Антропологія», ст. 26-28.

¹³ М. А. Булатов. «Уровни культуры как реальное и духовное обобщение действительности». Категории философии и категории культуры. — Киев, 1983, ст. 33-51.

В. П. Иванов. «Человеческая деятельность — познание — искусство». Киев, 1977, ст. 5-89 (далі В. П. Иванов. «Человеческая деятельность»).

Його ж: «Мировоззренческие проблемы эволюции природы и становления человеческого мира». // «Человек и мир человека». Киев, 1977, ст. 112-144.

«История философии и культура». Киев., 1992, 285 с.

Н. Ф. Тарасенко. «Природа, технология, культура». Киев, 1985 — ст. 254.

«Философская мысль в Киеве». Историко-философский очерк. Киев, 1982, ст. 8-137.

В. І. Шинкарук. «Світогляд і духовна культура: питання історичного генезису». «Філософська думка». 1982. № 2.

В. І. Шинкарук, А. І. Яценко. «Гуманізм діалектико-матеріалістического мировоззрения». Киев, 1984 — ст. 255.

більшість західноєвропейських філософів цього періоду розкривали сутність людини, виходячи з природи (і це збігається з розумінням Ю. Габермаса домінантної лінії розвитку західноєвропейської філософії), то український мислитель прагне пояснити природу, виходячи з самої сутності людини.

Це й є підтвердженням світоглядного характеру філософії, а також підтвердженням її національної своєрідності. Саме таким чином здійснюються всезагальні людські тенденції її розвитку в їх дійсному прояві в особливому. Тут покладена відповідь щодо особливого — національної своєрідності, філософія українського персоналізму відтворює національний менталітет. Бог знаходиться в серці людини — уважав Г. Сковорода, людина в своєму житті керується внутрішнім моральним законом. Саме дух людини поєднує її з усім у Світі, Дух робить її життя справжнім, насичує його. І Мірчук пише, що в концепції Г. Сковороди «людина є головним ключем до розв'язання найважливіших загадок життя, а самопізнання — основним засобом досягнення цієї мети. Філософський антропологізм Сковороди має характер онтологічний, теоретико-пізнавчий та антично-практичний. Згідно з його поглядом, людина — це мікросмос, малий світ, в якому, наче в дзеркалі, відбивається великий світ. Отже, щоб пізнати всевіт, треба вийти від самопізнання, і тому Сковорода ставить на чолі свого вчення Сократову девізу: «Пізнай самого себе»¹⁴.

Філософська концепція Г. Сковороди — це початок формування філософії українського персоналізму (О. Кульчицький), філософії, яка наголошує на тому, що правда тільки засіб, який приводить людину до щастя, а щастя, у свою чергу, це здійснення людиною Божої волі, виконання Його творчого задуму.

Таким чином виявляється зв'язок «уосібленого» (за висловом російського письменника Ф. Достоєвського) розвитку українства, який був характерним шляхом розвитку людства в Західній Європі. Через індивідуальний розвиток кожної людини виникає своєрідність спільноти. В Україні, як відомо, такий розвиток — від особи до спільноти — зробив можливим створення високої за своїм змістом демократії.

Подальший розвиток філософії українського персоналізму проявляється у творчості Григорія Полетики, С. Гамалія, Паїсія Величковського, М. Костомарова, М. Гоголя, П. Юркевича, І. Франка, Т. Шевченка, Лесі Українки та багатьох інших представників української філософії та культури.

Саме такий персоналізм у такому розумінні відтворює сьогодні світогляд демократичних сил в екзистенціальній філософії.

Далі, про те, що стосується тези Д. Чижевського — Г. Сковорода тільки ставить проблеми. Загальновідомо, і це стосується методологічних засад історії філософії, що місце кожного філософа в розвитку філософії визначається саме за тим, як і яку проблему він поставив. Хіба ж усі філософи остаточно (це взагалі неможливо) можуть вирішувати якусь проблему? Невже Р. Декарт або Ф. Бекон остаточно вирішили проблему пізнання? Невже Просвітництво остаточно вирішило проблему життя

¹⁴ «Енциклопедія».

людей, їх взаємодії, їх виховання? Невже проблеми життя та смерті остаточно вирішені сьогодні?

Справа полягає в тому, що ідеї і їх зміст розгортаються в процесі розвитку всього людства і конкретизуються в певній національній культурі та філософії, змісл певних ідей розгортається у зв'язку з конкретним життям людей у спільності, а зміст суто філософських ідей збагачується змістом буття самих людей. Дійсно, проблеми, які існували в той чи інший період розвитку людської культури, філософії, були різні, але їх основою були такі проблеми, як співвідношення Бога і Світу, Бога і Людини, проблеми життя та смерті людини, вони ніколи не залишались поза увагою філософів різних часів і народів. Звичайно, що їх вирішення було різним, воно залежало від певного періоду в історії розвитку людства, від особливостей розвитку національної культури. Але загальнолюдський зміст цих проблем в його національному контексті є присутній в кожній національній культурі, його реалізація, що відбувається вже на рівні конкретного людського життя — це й є тріяда, яка зумовлює змістовність, відтворену саме в постановці проблеми. Якщо б Г. Сковорода не створив досконалої філософської концепції людини, то його постановка проблеми не була б витвором оригінального світобачення, яке має неабиякий філософський зміст, не кажучи вже про конкретні ствердження, думки, погляди для подальшого розвитку української філософії.

І тут ми наблизились до останнього заперечення А. Хруцького, яке стосується його тези, що «немає «національних філософій». Є лише філософія, якою займаються в різних націях різними мовами». Крім заведених вище аргументів цю тезу А. Хруцького спростовує теорія американських вчених Е. Сепіра та Б. Ворфа, яка стверджує: кожна мова, у зв'язку зі своєю специфікою по-різному відображує світ¹⁵. Мова, терміни, слова — це не самі речі, а те, як вони охоплюють той чи інший бік предметів, речей, як вони розкривають змісл речі. Саме мова вже переводить у підсвідомість, а потім у свідомість зміслів речей, вони існують, ці змісли, в менталітеті кожного народу¹⁶. Справа в тому, що Світ завжди був одним і тим самим, але чомусь його зміст розкривається по-різному в культурах людства в різні часи їх існування. Одним з джерел цього різного світосприйняття, на наш погляд, є мова. Такий приклад: можна зробити дуже точний переклад будь-якого твору на іншу мову, але, якщо перекладач не володіє певними зміслами — носіями менталітету певної культури, то він не буде мати реальних можливостей зорієнтуватися на читача в культурі певного народу. Тому вивчення певної мови — це початок розуміння менталітету конкретного народу, початок розуміння слів-символів, зміслів — носіїв самосвідомости народу, його національної культури. Отже, ми вважаємо, що менталітет у даному

¹⁵ Э. Сепир. «Положения лингвистики как науки». «История языкознания XIX и XX вв. в очерках». М., 1960, ч. 11 (далі Э. Сепир, «Положения Лингвистика»); його ж: «Язык. Введение в изучение языка». М., 1934 — ст. 223; Б. И. Уорф. «Лингвистика и логика». «Новое в лингвистике», вип. 1, М., 1960; його ж: «Наука и языковедение». Там же.

¹⁶ Про значення мови; її філософська аналіза див.: А. А. Потебня. «Философия языка». От слова к символу и мифу. А. А. Потебня. «Слово и миф». М., 1989, ст. 622. А. М. Веселовский. «Историческая поэтика». М., 1989 — ст. 405.

контексті зумовлює *спосіб* пояснення Світу, ставлення до Світу в широкому значенні цього слова, який формується в межах кожної національної культури. В цьому розумінні менталітету він має послужитися, коли дослідження скероване на конкретну епоху в розвитку людства. Так, ми вважаємо можливим використання цього терміну, коли йдеться про менталітет середньовіччя, менталітет Просвітництва, або взагалі будь-яку конкретну епоху в духовості людства. Коли ми розглядаємо, наприклад, архітектуру, мистецтво, філософію середньовіччя, чи можна казати про щось спільне, що присутнє і в філософії, і в мистецтві, і в архітектурі цього періоду? На наш погляд, вони співпадають у головному — в способі пояснення Світу. Тому й можна говорити про середньовічну архітектуру, середньовічне мистецтво, середньовічну філософію.

Про формування особливого образу Світу на ґрунті кожної конкретної мови Е. Сепір пише: «Факти свідчать про те, що «реальний світ» в більшій мірі несвідомо будується на мовних нормах конкретного суспільства. Не існує двох мов настільки тотожних, що їх можна було б уважати виразниками однієї і тієї соціальної дійсності. *Світу* (курсив наш. — Л. К.), в яких існують різні суспільства, різні світи, а не один світ, який використовує різні ярилки»¹⁷.

Тому, дуже важливим є розуміння процесу світозображення (Weltbild) в кожній конкретній культурі, в межах якої мова й створює свій особистий світ, особливий змісл, свою власну філософію. Як уважав О. Потебня, «саме подрібнення мов з точки зору історії мови не можна називати падінням, воно не загибельно, а корисно тому, що, не ліквідуючи можливостей взаєморозуміння, надає різнобічність загальнолюдській думці»¹⁸. Ця мозаїчність людської думки стосується і проблеми існування національних філософій, зміст яких обумовлений геопсихічними, історичними чинниками, соціопсихічними чинниками, чинниками культурними; існуванням певних традицій та звичок, системами цінностей, які виробляються у процесі розвитку певної культури.

Про певні труднощі, які виникають на шляху дослідження конкретної філософії, наприклад, української, Д. Чижевський пише: «Для характеристики української філософічної думки робить великі труднощі ще те, що українське культурне життя не завше було різко та яскраво усамостійнене та відокремлене. Мінявся і ступінь рівня національної свідомости, зокрема національної свідомости інтелігенції, — отже, найважливіші з передпоилок культурного розвитку»¹⁹.

Ці труднощі виявляються зрозумілими, якщо виходити саме з особливостей української національної філософії, а не з труднощів «філософії взагалі». Нашою метою було не тільки спростування деяких положень

¹⁷ Э. Сепир. «Положения лингвистики». ч. 11.

¹⁸ А. А. Потебня. «Мысль и язык». Киев, 1921, ст. 23.

Ідея подрібнення мов у творчості О. О. Потебні висвітлюється в ґрунтовній праці — «Наукова спадщина О. О. Потебні і сучасна філологія». Київ, 1985, ст. 50-167.

Ідеї О. Потебні були розвинуті в концепціях П. Флоренського (див.: «Антиномия языка, Вопросы языкознания», М., 1988, № 6, та Г. Шпета, див. «Внутренняя форма слова», М., 1927).

¹⁹ Д. Чижевський. «Нариси», ст. 14.

статті А. Хруцького, але й обґрунтування методологічних положень історії філософії для виявлення особливостей української філософії, для розуміння джерел української ментальності. В пошуках цих джерел ми й звертаємось до мітології стародавніх слов'ян та особливостей філософської думки доби Київської Русі–України, до особливостей процесу переходу від мітології до християнства як до періоду, який створює і формує самосвідомість українського народу, розглядаючи цей період як дальший розвиток української духовності та української філософської культури.

Ми звертаємось до дослідження поняття «життя» і «смерти», тому що визначення цих категорій має принципове значення не тільки для розуміння українського історико-філософського процесу, але й для розуміння всесвітнього історико-філософського процесу. Проблеми життя і смерті людини набувають особливого значення й у зв'язку з сьогоденням України, з розкриттям змісту таких понять, як «моральність», «патріотизм», «демократія», «справедливість», без розуміння змістовного аспекту яких неможливо побудувати незалежне, самостійне, демократичне суспільство. Проблеми життя і смерті мають значення і для розуміння духовної творчості української нації, яка знаходиться в безпосередньому зв'язку з індивідуальною творчою діяльністю кожної людини і безпосередньо пов'язана з історією її розвитку та взаємовідносинами з іншими народами. Їх особливості й становлять одну з таємниць у становленні менталітету. Історія повстає як ґрунт історико-генетичної аналізи ментальності українського народу.

Філософська аналіза проблем життя і смерті також має значення для розуміння того, що є вибір — як індивідуальний вибір, так і вибір народу. Проблема вибору — це стрижень людського життя, індивідуальний та спільний вибір створюється історією, але залежить також від якісно неповторного, що створюється на протязі всього розвитку народу. Осягнення того, що таке вибір, є найважливішим для відокремлення від ілюзорного, примарного вибору, який не був органічним для нації, а нав'язувався українському народові на протязі багатьох віків. Жодна людина не була вільною, але ж попри це нація повстає подібно до Феніксу. В цьому таємничому процесі недостатньо зрозуміти зовнішнє соціально-політичне пригноблення, хоч воно й впливало на розвиток нації, але необхідно зрозуміти ще і те, що кожна людина не мала реальних можливостей здійснити свій вибір, здійснити змісл *власного* життя, а ця неспроможність реалізації індивідуальної свободи, неспроможність себетворення і самопізнання, породжувала ілюзорне, несправжнє життя кожної людини, так і несправжнє життя усього народу. Тому й не дивно, що саме навколо цих питань зосереджувалась творча думка В. Липинського, Д. Донцова, І. Мірчука, В. Яніва, О. Кульчицького, Г. Васьковича, Ю. Липи, Ю. Вассіяна та багатьох інших мислителів, які відчули біль і необхідність вибору українського народу.

Але ж свобода вибору і самоствердження індивіда як його творчої неповторності є здійсненням себе за логікою ментальності нації, того історичного коду людства, який існує саме через особливе, неповторне, історичне відтворення.

Люзорне життя взагалі не давало можливостей будь-якого вибору, людина не мала його в найголовнішому, в тому, що необхідно людській душі як кисень для її життєдіяльності. Саме це й проявлялось у порушенні механізмів вибору культурних цінностей, їх переживань. На наш погляд, культурні цінності народу і їх засвоєння — це засвоєння зміслів національної культури, розуміння і відчуття її ментальності. Але ті «цінності», які існували в Україні на протязі довгого часу, були чужими, не співпадаючими, не сприйнятними ні розумом, ані почуттями людини, а тому абстрактними за своїм характером, не маючи ніякого відношення до реальних цінностей української культури. Саме тому багато людських душ стали «голими душами», як це показує П. Загребельний в романі «Гола душа», характеризуючи стан українського суспільства на протязі понад сімдесяті років словами «сарказм» та «маразм»²⁰. Український письменник М. Черничук у романі з теж промовистою назвою «Фарисеї» виразив біль українського народу за його сучасний моральний стан: «Що з нами сталося? Ми стали гірші звірів. Люди мучаться, страждають, гинуть поруч з нами, а ми веселимось, як відьми на останньому шабаші! Крик, шум, гам, суета, безстидство і обман, ненаситність і бездуховність! Ми вироджуємося... І кожний хоче перед цим урвати для себе якомога більше»²¹.

Ці транскрипції в понятті «поміркованої людини» сприймалися як належне в суто раціоналістичній формі, спотворюючи навіть її, бо й вона позбавлялась особливостей національного тлумачення. Тепер це набувало спотвореного, однобічного корисливого сенсу та сягало до спотворення світогляду та його спрощеного тлумачення. Зрозуміло, що це наслідки віковичного процесу насильства над Україною, її народом, його культурою і його самосвідомістю. Але ж ментальність як душу нації і людини не може знищити навіть такий тривалий, віковичний процес наруги. Як слушно підкреслює Ю. Липа, «духові традиції раси є незнищимі, їх завжди можна відродити в масах. Зусилля одиниць є великі, як і живою є віра у власне призначення, власну путь»²². А Велике Відродження і є можливим тільки на ґрунті справжньої моральності народу, на ґрунті тих цінностей, які існували та існують в душах людей, які передаються від генерації до генерації, від матері до доньки, від батька до сина.

Система культурних цінностей — це «друга натура» людини, до якої вона прилучується і яку вона засвоює як культуру власного народу — була зруйнована, скривджена, знищена й підмінена «системою» так званих цінностей «морального кодексу будівника комунізму» — конгломератом «ідей», які не співпадали з реальним життям людей і не мали відношення до зберігання справжніх цінностей українського народу, які створювались віками і передавались від генерації до генерації. Кращі представники української культури були тяжко покарані лише за те, що вони мали мужність сказати Правду. Цей процес знищення Правди, Істини, Краси, Справедливости розповсюджувався на всі галузі життя в Україні — мову, традиції, віру, мораль, мистецтво, на взаємини між людь-

²⁰ П. Загребельний. «Гола душа». Київ, 1992.

²¹ М. Черничук. «Фарисеї». Дніпро, 1990, № 5, ст. 41.

²² Ю. Липа. «Призначення України». Львів, «Просвіта», 1992, ст. 249.

ми та їх спілкування. Тому й виникали трагедії людського життя — неспроможність існування, саме існування, а не життя, неможливість реалізувати свій змісл в ілюзорному суспільстві, свій творчий потенціал, віддати свій розум, свій талант рідній землі, рідному народові.

В багатьох випадках утворювалась «подвійність життя», його нереальність, химерність, існування душі в двох, трьох і навіть більше вимірах. Це справжня трагедія життя тому, що вона була не тільки стражданням. Людина може страждати і страждає за правду, справедливість, істину. Справжня трагедія життя в тому, що людина, існуючи в «королівстві кривих дзеркал», відчуває необхідність Добра через Зло, постійно бачить і переживає загибель Добра, загибель людяності і людських душ. Через загибель цих головних моральних ознак суспільство втрачає свій власний зміст — зміст творчої взаємодії, утворення нових цінностей, нових зміслів. Зовсім зникають поняття «Добра», «Гармонії», «Свободи», «Віри», «Надії», «Любови», «Духовости» — саме ті поняття, з яких складаються Світ і Людина. Це дуже добре розуміла староукраїнська культура. Саме ці поняття були найголовнішими для культури Київської Русі-України, саме вони утворюють особливий, життєрадісний, добрий світ філософської культури цієї доби, і ця духовна насиченість дала можливість дальшому розвитку української культури, української «філософії серця».

«Філософія серця» ґрунтується на зв'язку людини з нацією, на відтворенні цього зв'язку в життєдіяльності цілісного, конкретного індивіда, в єдності його внутрішнього і зовнішнього виявів та здобутого таким чином усвідомлення безсмертя як продовження реального лише за умов самоствердження індивіда. Це реалістичне уявлення про змісл життя і становить основи для уявлень про безсмертя духу.

Продовження буде

Микола ЛИТВИНЕНКО

ЯКЕ «ВОССОЄДІНЕНІЄ»?

Інститут в Черкасах переіменований на університет і з нагоди 400-ої річниці з дня народження Б. Хмельницького та (не без під'юджування «патріотів Россії») для відзначення «воссоедіненія України с Россією» називається його іменем (з радіо-новин).

Неважко помітити, що тут робиться певний наголос на «воссоедіненіє», створюючи враження, начебто воно та постать великого гетьмана — поняття синонімні. Таке дійство відбувається не в часи брежньовізму, а по четвертому році незалежності Української Держави!

По-перше, саме визначення наголошеної частини тієї процедури є фальшивим. В той час, коли так зване «воссоедіненіє» відбувалося (1654 р.), такого поняття як «Россія», не існувало. Існували: «Московське царство», «Московія», «Московщина», був московський цар і були москалі, і незрозуміло, чому вони тепер так ображаються, коли їх називають їхньою правдивою історичною назвою?

Коли мені було приблизно 9 років, під час військових маневрів через село (на Київщині) марширувала «рота» чи «взвод» солдатів (про сотні, коші та курені вже наче б то й забули!). Ми, група дівчорі, кричали з інстинктивним страхом: «москалі йдуть!... москалі, москалі!!» і бігли ховатися за клуню. Отже, в пам'яті народу, від генерації до генерації ще з часів гетьманщини і до недавнього вчора, передавались такі поняття, як «Московщина», «Московія», «Московський цар» та «москалі». Отже, якщо вже «воссоединєніє», то «воссоединєніє України с Московією», а не з «Росією».

По-друге, наколи, як нам дехто каже, був Переяславський договір про «воссоединєніє України с Россією», то чому ж ніхто не може знайти оригіналу такого договору? Якби такий був, то Москва напевно берегла б його як «зіницю ока», берегла б його так, як береже свої запаси золота та алмазів! Також, якби такий документ колись існував, але був знищений, то причиною знищення напевно було б те, що суть його не була в інтересах Москви.

Чимало історичних джерел стверджують, що в Переяславі 8 січня 1654 року до договору не дійшло. Там стався скандал у зв'язку з непорозумінням у справі присяги. Хмельницький не хотів, щоб переговори з московськими послами відбувалися в Києві; він «уникав будь-яких урочистих прийнять і ні разу не запросив їх до себе... Не було прийняття і в полковника Переяславського Тетері. Всі переговори відбулися сухо й офіційно»¹.

Лише в березні 1654 р. українські послы (Військовий суддя Самуїл Зарудний та полковник Павло Тетеря з почетом) прибули до Москви з гетьманськими грамотами та «23 статтями», які послужили, як уважав А. Яковлів, за проєкт договору. «На грамоти та „23 статті“ цар дав послам відповідь, яка була ратифікацією договору»².

Найголовніші «статті» Б. Хмельницького, на підставі яких було підписано договір в Москві (а не в Переяславі!), стверджували:

1. «Права і вольності козацького й духовного стану людей потверджуються».
2. «Права надані од князів і королів (а не царів! — М. Л.) духовним і світським людям, щоб не були ні в чім порушені».
3. «Гетьман вибирає (формує) військо свобідно».
4. «Військо козацьке має бути 60 тисяч».
5. «Гетьман має право вести зносини з іншими державами».

В інших «статтях» говорилося —

«щоб чужі люде у крайові не вступали (не колонізували України. — М. Л.), щоб усякий уряд був виборний, щоб ніхто без суду не був скараний, щоб судили свої люде, щоб на Україні не було ніяких московських начальників, а тільки самі українські, вибраними самими людьми, щоб церковні порядки ні в чім не змінювалися, і Церква українська зіставалась по давньому під зверхністю патріярха царгородського, а від московського патріярха була незалежна»³.

¹ Н. Полонська-Василенко: «Історія України»; також: М. Грушевський: «Українсько-Московська угода».

² Н. Полонська-Василенко: «Історія України».

³ «Історія України» — М. Аркас.

Як бачимо, тут — ні сліду якогось «воссоединення», яке вело б до втрати суверенітету Української держави. Немає також жодного сліду втрати державного суверенітету в жодному договорі, підписаному Б. Хмельницьким з іншими державами після березня 1654 року.

В грамотах, які супроводжували «23 статті», Б. Хмельницький виступає як репрезентант «Руської Держави» і таке формулювання не переставало існувати й після «Переяславської угоди»⁴.

Оригінали грамот, 23 статей та супроводжуваних листів не збереглися. Збереглися лише московські переклади⁵. Чому не збереглися? — можна лише догодуватись.

Існують різні версії інтерпретації «Переяславської угоди» (оригіналу якої, як вже сказано, не існує!). Не враховує зі зрозумілих причин московсько-імперської інтерпретації, що розглядає його як свідцтво «повного підданства України Москві», одні історики кажуть, що це була «Унія: а) реальна; в) персональна (дійсна лише за життя гетьмана Б. Хмельницького); ще інші, — що це був «васалітет», або ж «псевдо-протекторат».

«Остання думка: Переяславська угода — мілітарний союз двох держав (її висловив вперше В. Липинський, а підтримали — І. Борщак, почасти А. Яковлів в останніх творах, О. Оглоблин)»⁶.

Після смерті Б. Хмельницького (27 липня 1657 р.), в тому ж Переяславі 1659 р. в присутності князя Трубецького на гетьмана України було обрано Юрія Хмельницького. Ситуація різко змінилася в некористь України. Ще до обрання Юрія гетьманом, «23 статті» його батька були в Москві перероблені і доповнені так, що до автентичного тексту був уведений принцип повного підкорення України Москві. Такий змінений текст «статтей» Юрій Хмельницький був змушений підписати під тиском князя Трубецького. Це було вчинено саме в Переяславі. Так появилася нова «Переяславська угода»! М. Грушевський в «Історії України-Руси» писав: «...замість автентичних статей, московські дяки підсунули українській стороні довільну переробку — фальсифікат»⁷.

«Трагедія дальшої історії України була в тому, що цей сфальшований документ з 1659 р. став єдиним офіційним текстом так званих «статтей Богдана Хмельницького» і на ньому підписувалися згодом усі гетьмани. Надрукований він в «Полном собраніи Законов Русской Империи»⁸.

Саме після цього розпочався поступовий процес віроломного «воссоединення». Вірніше, розпочався процес поглинання Москвою відбудованої гетьманом Б. Хмельницьким козацької держави. Українські закони поступово замінюються московськими, усуваються демократичні традиції та норми життя, підривається державний суверенітет. Українська православна Церква починає шляхом підкупства підпорядковуватись Московському патріярхатові (1686 р.), замість Царгородського. Освіта, яка в козацькій державі стояла на вищому рівні, ніж в Москві, почала

⁴ Н. Полонська-Василенко: «Історія України»; О. Оглоблин: «Українська-Московська угода».

⁵ Н. Полонська-Василенко: «Історія України»; також М. Грушевський: «Акт Юго-Западной России»; та О. Оглоблин: «Українсько-Московська угода».

⁶ Н. Полонська-Василенко: «Історія України».

⁷ Н. Полонська-Василенко: «Історія України».

⁸ Н. Полонська-Василенко: «Історія України», також — А. Яковлів: «Текст статей 1659 р.».

занепадати. Київсько-Могилянська академія, одержавши свій статус 1701 р., була одним з провідних центрів культури та освіти слов'янського світу, поступово почала занепадати і в кінці XVIII століття колись славний учбовий заклад перетворився в богословську семінарію⁹.

В 1775 р. Катерина II руйнує козацьку вольницю — Запорізьку Січ.

Козацтво, як під московською окупацією, так і під польською, поступово перетворюється в селянство і закріпачується. Такі наслідки «воссоєдінення» спонукали Т. Шевченка зареагувати:

«Ой, Богдане, Богданочку!
Якби була знала —
У колисці б придушила,
Під серцем приспала!»
(«Розрита могила»)

та:

«Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно сталось:
Москалики, що зустріли,
То все очухрала
.....
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою
Ляха задавила, —
Байстрюки Єкатерини
Сараною сіли».
(«Суботів»)

Страшно дорого коштувало нашій Україні оте підступно-уведене «воссоєдіненіє». Від Полуботка і до Стуса мільйони відомих і невідомих синів і дочок України віддали своє життя за те, щоб позбутися того «воссоєдінення» і здобути волю. Незчисленні жертви поніс наш народ під час колективізації та трьох голодоморів, штучно створених нащадками «байстрюків Єкатерини». І ось такі ж нащадки «байстрюків» то тут, то там (цей раз в Черкасах) в хитро-мудрий спосіб відзначають оте прокляттям-прокляте «воссоєдіненіє», а «німії, подлії раби» спостерігають таке глумління над всіма нами і байдуже «чухають чуби». ■

«КІНЕЦЬ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ»?

Президент Л. Кучма сказав, що прийняття нової конституції означатиме «кінець радянської влади в Україні» (радіо «Україна» 17 (XI-95 р.). Дуже приємно і радісно чути таку важливу заяву голови держави. Це — золоті слова!

Мимоволі приходить на думку, що — кінець «радянської» влади мусів би вести до поступового, але рішучого усунення наслідків діяльності

⁹ Орест Субтельний: «Україна. Історія», стор. 178.

тієї влади в абсолютно всіх сферах життя нашого народу. Не було б сенсу в усуненні першого, без усунення другого.

Усунення ж наслідків діяльності тієї влади означало б, перш за все:

1. Безкомпромісне знищення кріпосницько-колгоспної системи, насильно накиненої нашому народові чужою і ворожою йому советською владою.

Місце України в Європі, але в Європі немає місця колгоспам!

Як можна вводити ринкову економіку в промисловість і затримувати командно-адміністративну структуру в сільському господарстві? А така тенденція існує! Це ж те саме, що сподіватися, щоб птах з одним крилом міг літати!

2. Усунення абсолютно всіх наслідків злочинної русифікації з усіх сфер життя Української нації. Адже ж русифікація була державною політикою советської влади.

Рідні мови (мови етнічних меншин) заслуговують на підтримку і плекання, але не за рахунок державної (української в Україні) мови. На такій позиції стоїть Рада Європи, членом якої є Україна!

3. Забезпечення всесторонньої розбудови національної економіки, щоб Україна перестала бути переважно напів-фабрикатно-сировинним додатком до чужих інтересів, як це було в часи і з волі советської влади. Аксиомою є, що державної незалежності не може бути без національної економіки.

4. Припинення діяльності п'ятих колон Москви в Україні.

На протязі понад 70 років советська влада в Україні перебувала в руках маріонеток-ставленників Москви, які віддано служили інтересам московського імпер-шовінізму. Тим же інтересам служать сьогодні п'яті колони. Як же можна, позбувшись одних, залишати безкарно діючими других?

5. Усунення советської символіки на території України, а саме:

а) заборонити збереження назв вулиць, майданів, площ, фабрик, заводів, установ, музеїв, і т. д., які носять імена Леніна, його предтеч, соратників та послідовників;

б) звезти на звалку б'юсти, статуї та пам'ятники Леніна, його предтеч, соратників та послідовників, які ще й досі бовваніють тисячами всюди, як поганські боги;

в) позбавити оті серпи та молоти зі стін Верховної Ради та інших установ, підприємств і т. д., — взагалі, позбутися всього того гамузу, щоб більше не робилося враження, наче б то наш народ продовжує жити в «світлому минулому», в якому ідеологи та пропагандисти напоювали нас опіумом марксизму-ленінізму, обіцяючи, що збудувавши довершений комунізм, житимемо так, що матимемо «от кждаво па способностям, — каждому па потребностям» (це ж рівнозначне з відкриттям двигуна з коефіцієнтом корисної дії. Абсурд, який таки набув право на громадянство лише в тоталітарній московській комуно-большевицькій казармі. Тому то і «маємо те, що маємо»), а одержали — відсотки від «Капіталу»
■

Щира бесіда

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

БОРОГИ ВІДРОДЖЕННЯ

ПИТАННЯ: Чи мусить Українська держава дбати про українське національне відродження?

ВІДПОВІДЬ: Коли хочете знати — наведене питання є наріжним каменем політичних незгод у сучасній Україні.

Проімперці всіх мастей — комуністичні та шовіністичні — прекрасно розуміють, що повернення національної свідомости мільйонам зрусифікованих громадян перекреслить усі їхні надії на поновне обернення України на колонію Москви. Тому таким різким вододілом у передвибірній кампанії 1994 р. було питання надання російській мові в Україні статусу офіційної. Шовіністам усіх гатунків потрібно було цього статусу заради припинення навіть того дуже слабого процесу національного відродження, який почався у перші роки Незалежності.

Політикан Д. Табачник підказав це козирне гасло Л. Кучмі, і той завдяки цьому гаслові сів у крісло президента. Це гасло об'єднало всіх ворогів української незалежності навколо кандидатури Л. Кучми.

Чому ж — питаєте — це гасло досі не втілено у життя?

Знову ж таки радники Кучми, побачивши дуже великий відсоток — 49 відсотків виборців — опонентів цього антиукраїнського гасла, воліють відверто не конфронтувати з опозицією. Уклавши в уста Кучми в його інавгураційній промові слова про офіційний статус російської мови, президентська команда діє так, ніби цей статус уже ухвалено. Л. Кучма більше не згадує цього слизького питання: досить заяви на інавгурації. Зате Д. Табачник виступає зі статтями в пресі, заявляючи, що відродження української мови у вищій школі шкодить науковому прогресові. На місцях же — у школах, училищах, інститутах — іде повальна русифікація. Заступник міністра освіти Зайчук на республіканській освітянській нараді радить обласним керівникам освіти закривати українські класи, відкриті в російських школах (!!!). Другий новопризначений ПЕРШИЙ заступник міністра тов. Бугай свою першу нараду з керівним активом міністерства вів 30 січня російською мовою.

Отже, щодо юридичного надання російській мові статусу офіційної в Україні, то заходами Д. Табачника та його однодумців і з мовчазної згоди Л. Кучми почалася русифікація.

Не бракує в Україні й апологетів цієї антиукраїнської політики. Одним з них є «політолог» В. Малінковіч — коментатор російської служби радіо «Свобода»: Виступаючи з коментарями, Малінковіч заперечує право держави дбати про національне відродження громадян.

Чим він умотивовує свою позицію?

А нічим. Просто безапеляційно заявляє, що в обов'язки держави ця функція не входить. Так хочеться «політологів», бо відродження української свідомости суперечить його проімперській ідеології. Коли політолог нічим не підпирає свою думку, значить, він не має аргументів на захист свого погляду. І їх справді нема. Я не думаю, що Малінковіч, та й Табачник, не знають, як дійшло до русифікації українського населення. Їм було досягнуто саме тим, що держава дбала про русифікацію. Держава вживала цілу низку заходів — століттями! — забороняючи

мову аборигенів, насаджуючи російськомовне шкільництво, включно з вищим, видаючи укази за указами, спрямованими на асиміляцію. Ця практика суперечила людським і національним правам.

Забувши про століттями порушувані людські права, псевдооборонець цих прав Малінкович не дозволяє державі ці права бодай частково повернути силоміць асимільованим. Коли імперія безжально нищила народню культуру саме державними заходами, то чому держава, що постала на противагу імперії, не може і не мусить дбати про відродження цієї культури? Я маю великий сумнів, що Малінкович і Табачник зуміють відповісти на це питання.

З юридичної точки зору, повернення забраного — абсолютно законне. Та українофобам ідеться не про правду і справедливість, їм ідеться про реанімацію імперії. А на заваді цій реанімації стоїть українське відродження. І тому треба українське відродження спинити. І на цьому сходяться відверті жириновці, «вірні лєнінці» й «оборонці» людських прав на зразок Малінковича.

А як дивиться на це гарант української незалежності Л. Кучма? Виглядає, що він умив руки від доленосного для України питання — українського відродження.

Свого часу говорилося, що треба вирішити економічні питання, а тоді думати про відродження. Тепер же виходить, що про русифікацію можна і треба думати, жодною мірою не вирішивши економічних питань. Мудро? Чи не так?

Українська діяспора і всі щирі патріоти в Україні мусять сказати своє слово з цього приводу. Русифікація України уже в незалежній Україні — це підступний маневр українофобів, спрямований на ліквідацію нашої незалежності. ■

ПОЧАТОК ДВОВЛАДДЯ

ПИТАННЯ: Чи можна узгодити програму КПУ з Конституцією України?

ВІДПОВІДЬ: Згідно з цивілізованим поняттям законності, всяка партія, яка у своїй програмі передбачає ліквідацію держави, де вона функціонує, є партією антидержавною, а діяльність такої партії є підривною. У своїй програмі КПУ визнає себе наступницею забороненої в серпні 1991 р. КПУ-КПСС. Це ще один антидержавний маневр комуністів України. Заразом — це виклик усій правовій системі молодій Українській державі. Комуністи відверто конфронтують із законодавством, відверто провокують владу на конфронтацію. Мовляв, ми плюємо на заборону і, всупереч забороні, відроджуємо КПУ-КПСС. Тільки так треба розуміти цей новий тактичний маневр комуністів. Цим маневром комуністи фактично перекреслюють законодавчі акти, перекреслюють авторитет влади і стають другою владою в суспільстві. Бо той, хто не підкоряється законам влади, хто сам встановлює закони, є другою владою в державі.

Якщо Президент і уряд України належно не відреагують на цей виклик, влада буде поступово переходити до рук комуністів. Поки заборону КПУ-КПСС законним шляхом не скасовано, ніхто не має права скасовувати її на власну руку, ніхто не може проголошувати себе правонаступником забороненої організації, поставленої поза законом. Хто ж плює на закони держави, мусить сам стати поза законом. Такий неблаганний висновок має зробити влада, коли вона хоче бути владою. Є прокуратура, є Президент, які покликані доглядати за дотриманням законів у державі.

Президент Кучма звернувся з посланням до з'їзду КПУ, де він закликав учасників не повертати історію назад, а бути реалістами і підтримати реформи. Жодної дії на комуністів це послання не зробило. Отже, добра воля Президента лишилася зігнорованою. Мало того, комуністи визнали обрання Кучми помилкою і виступатимуть проти президентства взагалі.

Отже, Президентові зроблено відвертий виклик, і коли він на цей виклик не відреагує, він стане жертвою своєї короткозорості і поблажливості. Комуністи не зупиняться на словесних деклараціях. Вони про це і заявили у своїй програмі: програма КПУ плянує в майбутньому акції непокори, страйки тощо. Керівникам цих акцій мають бути комуністи, і, отже, вони будуть другою владою, яка здійснюватиме свою партійну програму.

Фактично, на останньому з'їзді КПУ ухвалено програму переходу влади до комуністів. Жодним словом у програмі не сказано про закріплення і розвиток демократичних інститутів. Під демогагічним гаслом передання влади робітникам комуністи зашифровують перехід від демократії до диктатури пролетаріату. Саме диктатуру — і диктатуру криваву — вони й передбачають.

Сьогодні ще не пізно державним структурам на підставі Конституції заборонити КПУ, позбавити її легітимного статусу. Можуть сказати, що це на практиці не можна буде здійснити, що це призведе до конфронтації, може, й до громадянської війни. Хто боїться конфронтації сьогодні, завтра стане перед лицем кривавого терору, з допомогою якого комуністи і думають триматися при владі. Найбільше боявся конфронтації Л. Кравчук і своїм потуранням дозволив комуністам зорганізуватися. Тепер зорганізовані комуністи переходять у наступ, і коли й далі їм потурати, то вони здійснять те, що задумали, те, що записано у їхній програмі.

Останній з'їзд КПУ та його резолюції започаткували період двовладдя в Україні. Одну владу — обрану народом — уособлює Президент і уряд, а другу — президія КПУ. Рішучість і неухильне дотримання Конституції законною владою може врятувати Україну від комуністичної диктатури. Вагання і нерішучість законної влади зробить таку диктатуру дійсністю. ■

І САМ НЕ ГАМ, І ДРУГОМУ НЕ ДАМ

ПИТАННЯ: Чи має Москва юридичні чи які інші підстави затримувати вивезені з Європи під час Другої світової війни мистецькі скарби?

ВІДПОВІДЬ: Скільки я знаю, таких підстав Москва не має: твори мистецтва мають належати тим державам і народам, де їх утримувано і бережено, незалежно від переходу цих територій під ту чи ту окупаційну владу. Що ж до якихось інших підстав, крім юридичних, то тут можна тільки розвести руками. Усяка власність підлягає юридичному регулюванню. І тільки так треба це питання розглядати.

Я взагалі не розумію, навіщо Москва так запопадливо збирає шедеври мистецтва. Почавши від Петра і Катерини, Росія нагромаджує у своїх столицях твори світових майстрів. Протягом століття російські царі призбиравали мистецькі твори в Ермітажі. Нащо царям були твори мистецтва?

Ми знаємо, що високий поклик мистецтва полягає в тому, щоб розвивати в людях естетичні почуття, будити в них любов до прекрасного, прищеплювати любов до людини як найдосконалішої істоти на землі, сприяти виробленню людяності в людській душі, підносити її над усім земним, іншими словами, будити в людині Бога. Так, високе мистецтво будить Бога в людині. Чи збудили ці шедеври Бога в душах російських царів? Чи надихнули вони царицю Катерину II бути людяною до селян-кріпаків? Чи надихнули вони Миколу I на якісь добрі діла, на людяне ставлення бодай до маляра і поета Шевченка, на людяне ставлення до кавказьких народів, що їх підкорювано вогнем і мечем? Чи надихнули вони «визволителя селян» царя Олександра II толерувати вірян греко-католиків, толерувати культуру і мову народів Росії, в тому числі й українського народу?

Чаруючись високими творами мистецтва, російські царі лишалися бездушними фельдфебелями, творцями і виконавцями геноцидів. Постає питання: нащо мистецтво тим, хто його негідний, хто не може піднестися до висот духу, до яких його кличуть твори мистецтва?

Після революції царські галерії стали доступні для широкого загалу. Вони стали доступні і для нових «царів» — сталінів, троцьких, дзержинських, кагановичів, ворошилових, молотових, мікоянів. Чи збудили шедеври мистецтва в душах цих ідеологів і практиків геноцидів бодай іскру добрих почувань?

Ми всі знаємо, що ні.

Не вплинули твори світового мистецтва і на душі сьгоднішніх кумирів російського суспільства: на Єльцина, Грачова, Жириновського, Руцького, депутатів Думи, що усунули правдборця Сергія Ковальова з посади куратора людських прав. А всі ці люди вивчали в школах світову і російську літературу, зокрема Л. Толстого, який оголив гидку природу імперіяльних загарбань Росії. Всі ці діячі відвідували музеї, оглядали шедеври світових мистців. Але добрих почувань у їхніх серцях світові мистці не збудили.

Виходить, що пропагувати прекрасне перед цими людьми — це все одно, що сіяти на камені. Нічого не вродить.

Тоді нащо ці люди чесними і нечесними шляхами призбирують твори мистецтва з усього світу? Їм ці твори ні до чого. Чи може, нагромадивши твори мистецтва, вони хочуть цим нагромадженням показати перед світом свою цивілізованість, свою культуру? Можливо, що й так, бо туристи з усього світу відвідували Москву та Ленінград, щоб побачити шедеври, котрі ушляхетнюють людські серця.

На жаль, на власників музейних скарбів шедеври не мали ніякого впливу: вони й далі лишилися дикунами з атомною бомбою в руках.

Тому, я й не бачу жодних інших причин, згідно з якими Москва могла б заявляти права на шедеври світового мистецтва.

Позицію Москви щодо загарбаних цінностей можна окреслити так: і сам не гам, і другому не дам. ■

«КОМУНІСТИ ЗНОВУ РВУТЬСЯ ДО ВЛАДИ»

«Звітну доповідь першого секретаря ЦК КПУ Петра Симоненка було побудовано на гострій критиці нинішнього Президента України, який, за його словами, не здатний сьогодні вивести державу з кризи. Його думку підхопив спікер парламенту, лідер соціалістів Олександр Мороз, котрий заявив, що ліві сили повинні очолити реформи в Україні. До речі, своє прагнення знову взяти всю владу в країні в свої руки комуністи підтвердили і в новій програмі партії. У ній визначено три основні етапи революційної боротьби. На першому етапі КПУ як опозиційна сила вестиме політичну боротьбу за усунення від влади антинародного режиму ... перейти до другого етапу, що буде пов'язаний з ліквідацією наслідків „контрреволюційного перевороту“. А закінчиться все це побудовою більш високого ступеня соціалізму, що призведе до швидкого підвищення добробуту народу».

*Олександр Боровик, «Пресова агенція новин», Київ.
Мова йде про ХХХ з'їзд компартії в Україні з березня 1995 р., на якому 24 області були зарепрезентовані 421 делегатом.*

Огляди, рецензії

Галина ГОРДАСЕВИЧ

ЗАКАТОВАНА ПОЕЗІЯ

*Благословен єси, часе мій!
О жорстокий! І весь в крові!
Це нічого, що я, мов гній
Під посіви твої нові.*

Євген Плужник

Коли наш Президент в одному зі своїх публічних виступів сказав, що в нього на столі лежать дві книжки, які перевернули йому душу, і назвав їх: «З порога смерти» і «Голодомор-33», — у мене злегка дряпнуло по серцю. Я собі подумала, що могло б так трапитися, що читав би він сторінку на літеру «Г» і, в свою чергу, подумав, що десь у той самий час, коли він учився в Рівному і вечорами бігав у міський парк танцювати під духову оркестру (мабуть же бігав), усього в кількох десятках метрів від парку, за високими мурами внутрішньої тюрми КГБ, сиділа дівчина, майже його ровесниця, яка згодом стала членом Спілки письменників. Але він того не подумав, бо тієї дівчини в книжці нема.

Так само, мабуть, дряпнуло по серцю Миколу Адаменка, який просто зі студентських аудиторій Київського університету був відправлений в сталінські концтабори, а потім довгі десятиліття, аж до того дня, коли постановою Верховної Ради компартія була розпущена, жив у довженківській Сосниці на становищі «персони нон грата», продовжуючи, як тоді здавалося, безнадійну боротьбу з тими, кого ми тепер називаємо партапаратниками. А в другому кінці України, в іншому славному місті Зборові, в Григорія Барана навіть не дряпнуло серце — така він скромна людина. Ну і що ж, що маючи всього 16 років він уже був кандидатом на розстріл за складання віршів, які визнано націоналістичними. Правда, в так звані застійні роки йому вдалося видати збірку поезій, прикрившись псевдонімом Григорій Радошівський, але в Спілку письменників не вступив, а ми все ніяк не відвикнемо від того, щоб справжній письменник обов'язково був членом Спілки.

Коротше кажучи, в збірку «З порога смерти» не потрапило чимало письменників, репресованих у сталінські часи, не кажучи вже про тих, які були репресовані в брежнєвсько-андроповські. Бо нема в тій збірці ні Івана Дзюби, ні Євгена Сверстюка, ні Миколи Руденка, ні Степана Сапеляка, ні навіть Василя Стуса, який, зрештою, сам собі напроорокував:

Скучив за степом, скучив за лугом,
скучив за ставом, скучив за гаєм,
скучив за сином, скучив за другом,
скучив за матір'ю, за рідним краєм.
Часом приснився синій барвінок,
сивий полин і дим чебрецевий,
київські сосни, тихий зарінок.
Я не крицевий.
Жодного просвітку, жодної шпари,
тьмяно. Хоч око виколі, темно.
Марне чекати — вибуду кару.
Ждати — даремне.

Зрештою, це можна зрозуміти: ми живемо в час таких різючих змін, що вчора було абсолютно неможливим сьогодні стає раптом єдино можливим. Ще зовсім недавно перші публікації Василя Стуса супроводжувалися застереженнями: так, він був злочинцем, але талановитим поетом. Ще зовсім недавно на приймальній комісії Спілки письменників я порушувала питання про прийом Тараса Мельничука, нині лавреата Шевченківської премії, але мені сказали, що це неможливо, бо другий суд над Мельничуком був за хуліганство. Словом, коли збірник «З порога смерти» готувався до друку, ситуація з репресованими письменниками 1960-80 років була ще не визначеною. Але що трапилося з тими, які постраждали набагато раніше? Думаю, що тут упорядник збірника Олекса Мусієнко зробив помилку, коли надто звужив коло людей, які вели пошуки в кагєбістських архівах і писали статті, а не постарався залучити собі якнайбільше помічників. Бо якби він бодай розіслав листи в обласні письменницькі організації Спілки письменників, то зі Львова йому б відповіли, що в них, окрім Івана Гнатюка, є ще репресовані Жіннет Максимович, Григорій Нудьга, Галина Гордасевич, з Харкова назвали б Василя Бороваго, та й у самому Києві Мусієнко, напевно, не раз зустрівчався з Миколою Самійленком, який у 1947 році в Краслагу писав:

В гніздовищі зла і ганьби
Катуюся вдень і вночі:
Будуємо лагєр — для себе! —
Недолю своєю кленучи.
Ніщо уже не допоможе:
Тїнь смерти на лицях, як мла.
Зїгляньсь, пожалїй мене, Боже,
Руки не знімай із чола.

Ну, а з Донецька додали б бодай ім'я російського прозаїка Григорія Баглюка та грецького поета Георгія Костоправа. Пишу «бодай», бо імена українських письменників, які творили в Донеччині і стали жертвами сталінських репресій, забуті настїльки ґрунтовно, що за 25 років спілкування з тими письменниками, які зараз мешкають у Донецьку, я не чула жодного українського імені. Хоча мені довелося ще бути знайомою з Андрїєм Клоччя та Павлом Байдебурою, то вони б мали пам'ятати. І лише зовсім недавно в газеті «Східній часопис» я прочитала про Василя Гайворонського, який був арештований одночасно з Баглюком. У своїх мемуарах, виданих після війни за океаном (щоб уникнути примусового повернення «на батьківщину», він мусїв помїняти своє прїзвище на Гайдарївський), називав ще цілий ряд імен українських письменників, про долю яких тепер нічого не відомо, наприклад: Микола Соболєнко, Василь Іванів-Краматорський, Іван Ткаченко, Юліян Западїнський. Можна здогадуватися, яка то була доля, тож чи не заслужили вони на те, щоб повернути їх в історію літератури? А ще ми абсолютно нічого не знаємо про письменників, які в 1920-30 роках писали українською мовою на Кубані й усі до одного були знищені — якщо не фізично, то морально.

При особистих контактах з упорядником збірника «З порога смерти», а потім ще й у листах я висловила йому всі ці зауваження. В більшості випадків він зі мною погодився, пояснив деякі свої вчинки небажанням залучати до роботи людей, які колись писали доноси, а тепер прагнуть швиденько «перебудуватися». Він дуже перейнявся долею волинянки Ганни Жежко і запропонував мені написати про неї для нового випуску збірника.

Вже в тому збірнику, який вийшов, були письменники, які писали іншими мовами, але жили в Україні: Йосип Бухбїндєр, Рива Балясна, Надїя Суворцєва. Отож я собі подумала: якщо є росіянка Надїя Суворцєва, то чому не бути Анні Барковїй? Коли ще дєсь на початку 1920 років вийшла перша збїрка молодєнь-

кої поетеси, то сам нарком освіти Луначарський пророкував їй велике майбутнє. Очевидно, він помилився: Анна Баркова майже все своє життя провела по тюрмах. Так ось, у перерві між другим і третім засудженням Анна Баркова жила на Донеччині, її втретє арештували за доносом сусідки вже в 1958 році, судили мабуть, в Донецьку, чи в Луганську, архівні пошуки могли б щось про це сказати. То чи не було б справедливо ввести і її в наш мартиролог?

Дещо довше довелось мені доводити Олексі Мусієнку, що був такий репресований письменник Юхим Вавровий, мій земляк з Крем'яниччини. Тут якраз наспіла публікація його віршів у журналі «Україна» з передмовою працівника Крем'янецького краєзнавчого музею Гаврила Чернихівського. Відносно Ольги Дучемінської мене підтримав Степан Пушик, який узявся написати про неї.

Отже, вийде новий випуск, де буде чимало з тих, хто був репресований у сталінські часи (передбачаю, що таки ще не всі, так їх було багато). Будуть, думаю, і так звані «дисиденти», включно з Іриною та Ігорем Калинцями, Іваном Світличним, Валерієм Марченком, Іваном Сокульським, Іриною Сенік, усі збірки якої дотепер виходили лише за кордоном. Буде там усім відомий Іван Багряний, з романами якого ми мали можливість познайомитися, і мало кому відомий Микола Василенко, бо єдина його поетична збірка «Очна ставка» вийшла аж 1990 року в Сімферополі завдяки тому, що знайшовся спонсор, такий собі сучасний меценат Любомир Полюга. А Василенко вартий того, щоб його знали, його вірші чіткі, афористичні, з гіркуватим гумором:

Летиш надхненний, як вітрисько,
Сягаєш крилами небес...
І ти до істини вже близько,
І до в'язниці близько теж.

Або:

Навколо марица самі:
Тайга... вівчарки... дріття зони.
Сумують в'язні у тюрмі —
Співають п'яні фараони.

Буде в цій книжці нарешті і Зеновій Красівський, який за життя не встиг опублікувати все, що встиг написати. Але чи буде Василь Гелета, збірка якого «Невольничі струни» вийшла в місті Дубно через два роки після смерти автора? До речі, реабілітація йому прийшла через два місяці після його смерті. В 1954 році в Інті він писав:

Тут я не один. Тут тисячі смілих,
Тут тисячі кращих дочок і синів,
Що з вірою в серці в думках легкокрилих
Шукають шляхів і доріг до щасливих,
До радісних, в світі не бачених днів.

Виступаючи дещо пізніше в «Літературній Україні», Олекса Мусієнко сказав, що в новому збірнику мають бути Андрій Заливчий, убиті денікінцями Гнат Михайличенко і Василь Чумак, знищений чекістами Грицько Чупринка. Теперішньому читачеві це ім'я нічого не говорить, а свого часу це був дуже відомий поет, який багато працював над формою вірша. Мені хотілося б процитувати його дещо простіший вірш, який проте дуже вже по-сучасному звучить:

Українська наша хата
Без підлоги і покрівлі.
Ой, чого ж ви, молодята,
Подалися до торгівлі?

Іванна Блажкевич — ще одне ім'я, мало відоме широкому загалові, але в селі Денисові, де вона прожила майже все своє довге життя, її й досі пам'ятають як сільську вчительку, дитячого письменника та громадського діяча. Вона похована в сімейній могилі з одним пам'ятником, на якому багато написів. Я б хотіла всіх їх перерахувати: «Зофія Блажкевич. 8. XII. 1922 — 14. IX. 1928. Любов Блажкевич. 18. XII. 1924 — 17. IX. 1928. Марія Барадієвич. 1857 — 24. 01. 1890. Іван Дмитрович Блажкевич. 3. III. 1884 — 23. VI. 1945. Іванна Омелянівна Блажкевич з Бородієвичів. 8. X. 1886 — 2. III. 1977».

Звернули увагу на тих дівчаток Зофію і Любов, які померли майже одночасно, маючи одна шість, а друга чотири роки? Ні, це не якась дитяча хвороба звела їх у могилу, вони померли після того, як на вулиці якийсь невідомий «добрий дядько» почастував їх цукерками. Розповідають, що після їх смерті Іванна Блажкевич отримала анонімного листа, в якому її сповіщали, що і їй те буде, якщо вона не перестане боротися за свою Україну. Ви знаєте для матері страшнішу репресію, ніж ця? Зрештою, і сама Блажкевич була потім не один раз арештована польськими жандармами, збита до півсмерти, змушена переховуватися. Невже ця жінка не заслужила на право бути серед репресованих письменників?

А якщо в тому збірнику будуть письменники, які сиділи в совєтських концтаборах, то як бути з тими, яким довелося зазнати не менш страшної Берези Каргузької, наприклад, Олександр Гаврилюк, Роман Гут-Кульчицький, Адріян Іванчук, Богдан Кравців?

Здається, що в новому збірнику вже будуть закатований в Мавтгавзені Олег Ольжич, розстріляні фашистами в Бабиному яру Олена Теліга, Іван Рогач, Іван Ірлявський та ще дві десятки їхніх колег, але чи потраплять туди Євген Фомін, Микола Шпак, Федір Швіндін, Микола Шуть, Петро Артеменко, Влас Мизинець, Василь Шаблій? Так, вони рівнем свого таланту не досягали Олени Теліги чи Ольжича, але цю тему залишімо для літературознавців. Так, вони віддали своє життя не за ту Україну, яку ми зараз маємо, але цю тему полишімо історикам визвольних змагань. Зараз ідеться про те, що це були українські письменники, які загинули в боротьбі за волю свого народу. І якщо в збірнику «З порога смерті» є Василь Мисик, який відбудув і фашистські, і большевицькі концтабори, то чому б там не бути Павлові Загребельному та Ігореві Муратову, якому довелося пізнати лише перші і пощастило уникнути других? А ще несправедливо забутий Василь Бондар, рядки якого мені хочеться процитувати:

Так і живу: лечу і лечу
То в далеку історію,
Коли ізгорів мій юначий чуб
На черені крематорію.
То у завтра — в блакитні сни,
Де мені вже не бути парубком...
Так і живу — од весни до весни,
Від зарібку і до зарібку.

Він не думав про недалеку смерть, коли писав ці рядки, він просто услід за Глібівим зідхав за молодістю, яка не вернеться, а його вже чекала страшна смерть під колесами харківського трамваю.

А зі сказаного вище логічно випливає питання: якщо ми подаємо письменників, які були розстріляні в концтаборах, то чому обходимо своєю увагою тих, які загинули на фронті? Наприклад, Костя Герасименка, Дмитра Надіїна, Леоніда Зимного, Леоніда Левицького, Миколу Рудя, Федора Мицика, Миколу Трублаїні, нарешті, Володимира Буласнка, скромна поетична спадщина якого говорить про небуденний поетичний талант? А він же був ще посмертно репресований у застійні роки, коли три алькоголіки написали на нього донос, і премію його імені було перейменовано, і барельєф його зняли з Дніпропетровського універ-

ситету, і навіть ім'я його перестали згадувати в числі письменників, які загинули на фронті. Облили брудом поета-лицаря, поета-воїна, який писав:

Ой, бути, бути ще боям,
 Куритись огненным повстанням.
 Лети, поезіє моя,
 На білому коні повстання,
 Виводь полки із таборів
 І будь їм вірною сестрою,
 В рожевих горнах таборів
 Гартуй-гостри їм вірну зброю,
 Під сміх кривавої зорі
 Умри бійцем на полі бою.

А якщо ми згадаємо письменників, які загинули у війні з фашистами, то невже не згадаємо Арона Копштейна, якого послали на фінську війну, звідки він не повернувся? Нарешті, хіба не були жертвами війни Степан Тудор і вже згадуваний Олександр Гаврилюк, які загинули від однієї з перших бомб, скинутих на Львів 22 червня 1941 року?

Але тут я починаю себе зупиняти, бо якщо куля скосила Рудя в бою, якщо Трублаїні помер у санітарному поїзді, якщо Булаєнко помер у шпиталі, то Григорія Тютюнника фронтова рана доконала через 15 років — хіба ж він не жертва війни? А його брат, не менш талановитий Григорій Тютюнник — хіба він помер своєю смертю, хіба не став жертвою тоталітарної системи? До того ж у біографії Григора Тютюнника був один епізод, який ми обминаємо соромливою мовчанкою: він теж був під судом. Таж не за крадіжку чи хуліганство він був засуджений, а за те, що не хотів терпіти в рабській покорі сталінських законів, які закріплювали людину за місцем роботи, що хотів бути вільною людиною. Не знаю, за якою статтею судили Григора Тютюнника, але мені доводилося сидіти з людьми, які за самовільне залишення роботи були засуджені за політичною статтею як за саботаж. То хіба Тютюнник не був репресований?

Ні, мабуть, треба припиняти ці міркування, бо скоро дійду до висновку, що практично всі українські письменники були так чи інакше репресовані, навіть ті, яким удалося уникнути тюрем і таборів, раніше чи пізніше емігрувати за кордон і там провести своє життя. Бо, врешті, яка різниця, чи колючі дроті відділяють тебе від батьківщини чи батьківщину від тебе, головне, що вони є межі вами. І тоді в той збірник довелося б увести всіх письменників діяспори: і Дмитра Нитченка, і Яра Славутича, і Зою Когут, і Емму Андрієвську, і Юрія Шевельова (список цей хай кожен продовжить сам, бо ж ми ще так мало знаємо про нашу діяспору). І було їм нелегко, навіть якщо у них в минулому не було таких страшних спогадів, як у зацькованого Тодося Осьмачки:

А я ж, було, не раз в страшнім «підвалі»
 самодержавної Москви
 з тюремщиком змагання вів зухвалі
 під крик північної сови.
 І потім знов схилився в тупість муки
 і смерті ждав із року в рік,
 але бліді свої ніколи руки
 слезою розпачу не пік.

І вже таки зовсім останнє: чому ми досі не відмовляємося від большевицької періодизації історії? Інакше — чому ми продовжуємо відлік часу від 1917 року? Може, все-таки, назвати б усіх українських письменників, репресованих у ХХ столітті всіма режимами? І тоді слід би почати з Антона Постолювського, який ще до того, ніж стати секретарем Центральної Ради, видав збірку віршів і за неї потра-

пив до царської тюрми, а потім, з початком Першої світової війни, був посланий на фронт, потім його вели на розстріл більшовики, але в останню мить його вдалося врятувати. А Симон Петлюра — хіба він не був українським літератором?

О Україно, чи є ще десь на землі країна, яка стільки своїх кращих дітей так трагічно втратила тільки в цьому одному столітті? А ми ж говорили лише про письменників. ■

*Микола САВЧУК,
власний коресп. «Молоді України»
в Івано-Франківську*

ПРО ТОГО, ЩО ПРИЙШОВ З НЕБА І В НЕБО ПОВЕРНУВСЯ

Якби спитати пересічного українця, чи знає він щось із поезії Тараса Мельничука, він ледве чи відповів би ствердно. Та й справді — звідки може знати той народ, якого так сильно любив Тарас Мельничук, свого Поета, коли цього Поета російсько-комуністична окупаційна влада мордувала карцерами та концтаборами, запихала в божевільню, не давала праці, житла... Не вивчали його, звісно і в советських школах, не передавали по радіо і телевізії, не друкували в часописах. А перша збірка «Несімо любов планеті», що побачила світ 1967 року, була заборонена, і патріоти-книголюби ховали її в найглибших закутках своїх книжкових шаф. Та й видана 1982 року українцями Канади у видавництві «Смолоскип» книжка Тараса Мельничука «Із-за ґрат» потрапила в Україну лише на початку 1990. А була ж ще й збірка «Чага», яку доблесні чекісти конфіскували в нього 1972 року при арешті і повернули аж недавно. А було ж ще рукописів на яких 20 збірок, що їх зберігали відважні Поетові друзі, і які він звів у рідне село 1990 року, щоб упорядкувати і здати до друку. Але чиясь злочинна рука спалила його родинну хату, де перетворилися на попіл слова, що дихали вогнем і красою. Тому й українська читацька громада певною мірою здивувалася, коли почула серед лавреатів Шевченківської премії 1992 року прізвище Тараса Мельничука. Хто це? Звідки цей майстер слова?!

Тут ми підходимо ще до одного цікавого моменту — що це була за людина — Тарас Мельничук? Якщо його поезія маловідома загалом, то особистість і поетів, незважаючи на те, що останніми роками українські журналісти, літератори і телевізійники намагалися розповісти Україні про одного з найталановитіших її синів. Але це вже було останніми роками, коли стільки всього стало перед нашими очима, що десь губилася постать цього сивобородого, з мудрим поглядом чоловіка, що ходив нашою землею, мов прадавній віщун, з підірваним здоров'ям.

Земля моя багата довшуками,
Піснями, могилами і трагічністю,
Не байдуже їй, під якими бути зірками,
І з якою вірою йти у вічність.

Так писав Тарас Мельничук, що народився на цій землі, в цій Гуцульщині, в цій гірській Україні. В інтерв'ю, яке дав поет газеті «Вісник Коломиї» 1991 року, він сказав, що його тато не хотів, аби він народжувався, але мати наполягла, а достеменніше — знайшла відвагу заперечити чоловікові. Так і з'явився в одному з найдавніших українських сіл — Уторопах Косівського району Івано-Франківської області 20 серпня 1938 року великий український поет, борець і страдник Тарас Мельничук. Народився тоді, коли в карпатських селах був звичай хрестити

дітей іменами дідів і бабусь, або ж на честь святих. А тут гуцульському хлопчикові дають Шевченкове ім'я, яке лише через 29 років повториться в цьому селі.

Чи це передчуття батька, що не хотів, аби на цей світ з'явився його син, якому судилася тяжка доля? Чи це передчуття вуйни Олени, яка порадила назвати дитину ім'ям Кобзаря, бо чимось його життя й талант подібні до Шевченкового? Чи й справді Тарас Мельничук прийшов з неба, як образно висловився у прощальному слові над його домовиною Іван Малкович? І врешті, чому його остання прижиттєва збірка називається «Чага»? Слова цього не знайти в жодному українському словнику, а означає воно шкідливий наріст на березі, тобто рак. І поет мав рах...

Направду, Тарас Мельничук був ніби неземною людиною — у своєму мисленні та у своїй поведінці. Недаремно Володимир Осипчук у дослідженні «Золота риба Індоевропейської мітології» зупиняється на Мельничуковій поезії, де, може й підсвідомо, поет потрактував прадавній український символ — Рибу.

З шести років Тарас Мельничук почав читати Біблію і, як згадував, мандрував з апостолами древнім світом. А в шостій класі читав Шекспіра, захоплювався театром, мріяв про море, шукав з хлопцями невідомого поета й маляра, що десь ходив горами. Вірші ж почав мережити з 9 років і, за його словами, був у дитинстві найрозумнішим. Власне тоді, прочитавши в Біблії, що спочатку було Слово, він дитячим чуттям збагнув, що Слово — це щось могутнє. І він почав творити це Слово, боротися за нього.

Поет скрізь заслуговує на славу від народу та прийдешніх поколінь і нагінок з боку влади. Український же поет — особливо. Доля Тараса Мельничука подібна і до Шевченкової, і до Стусової як своїм оригінальним і потужним талантом, так і своїми арештами, карцерами, засланнями.

Хто народився для України —
Той народивсь для боротьби, —

запише він ці слова, які не втратили актуальності.

А ще його доля подібна до Сквородинської. На запитання, як Тарас Мельничук прожив би своє життя, коли б повернулися літа молодії, він відповідав: «Мандрями й поезією». Ловлю себе на думці, що навіть у моїй Коломиї, куди його занесло житейське море 1989 року, не кожен скаже, де жив Тарас Мельничук: чи на вулиці Карпатській, чи на Січових Стільців, чи в редакціях і робітнях мистців, чи в добрих друзів і в лікарняних палатах. І врешті, чи залишив він якісь меморіальні речі по собі, коли ж навіть убого валізу в нього хтось поцупив. А де він був до того — геніальний поет, якому соціалістична влада силувано вручала в руки замість пера лопату, віник, лом...

Я для втіх постійних не створений,
Як і кожен, хто вічно в путі.

І так він мандрував Україною, «необ'ятним Союзом», залишаючи й набуваючи друзів, жінок, знайомих. Мав складний характер, у якому перепліталися бурі і тепло, гнів і любов. Ці протилежності його характеру відбивалися і в його творчості. В одному з віршів він писав:

Не вергаймо з-за дрібниць громи.
Будьмо ніжні з птицями, деревами
і з людьми.

А в згаданому інтерв'ю скаже таке: «А тепер, подивившись на те, як б'ються за церкви, як обманюють і брешуть, мені здається, що не те що національного духу нема, але й чисто людського. Таж Господь прощав убивцем, а тут брат братові не простить! Катові прощас, а братові — ні! З тих катів катенних, що мордували наших людей і спокійно ходять нашими вулицями, волосок ще не

впав, а ми б'ємо свій свого, аби чужого боліло. Це — рабська звичка. А якщо ти — раб, то волочи кайдани, собако!».

Ті, хто спілкувався з Тарасом Мельничуком, добре пам'ятають, якою непростою людиною він був. Інколи міг сказати, що його ніхто не любить. Уважаю, що тут він не мав слушності, бо те, що знайшлися люди, які допомогли видати його збірку «Князь Роси» і довели, що він заслуговує Шевченківської премії, і те, що квартирне питання вирішилося, і що навідувалися до нього в лікарні, і, врешті, що 30 березня 1995 року стільки люду зійшлося на його похорон, — свідчить про те, що ми його таки любили.

Цькований і гнаний комуністичною владою, він добре розумів останніми часами небезпеку повернення цієї людиноненависницької влади:

Комуністи...
Ми до них,
неначе до ангелочків...
А комуністи —
пощади нам
не дадуть.
Вони оббілюють нас
до кісточок,
до сорочок,
перестріляють,
перевішають,
переб'ють.
А кого розтерзати
не встигнуть,
То встигнуть пустити
«в расход»,
До білих ведмедів
пошлють на хрестини.
Й «молчать» Народ!

Нагороджений і покараний своїм буревійним характером і талантом, Тарас Мельничук згасав на очах. Останні роки його життя — це лікарні, невдачі, повна безпорадність. І врешті — останнє лікарняне ліжко, на якому рак догризав його зболені легені.

У камерах тюрем злочинці карні,
А я, некарний, у білій лікарні.
Злочинці у зонах, як горшки задротовані,
А я на волі в білий мур замурований.

Розповідають, що за кілька днів до смерти прийшов до Тараса в лікарняну палату знаменитий гуцульський мольфар Михайло Ничай у гуцульській лудниці-вбранні. Тарас Мельничук вдихнув на повні груди (чого останніми днями не міг робити) і радісно вигукнув: «Гори! Гори!»

Усі, хто брав інтерв'ю в Тараса Мельничука, фотографував його чи фільмував — знають, як непросто це було зробити. Друзі вам розкажуть, який це був рвйний чоловік, а деколи — добра дитина, що може щиро засміятися або й заплакати.

В його останні земні дні знайшлася ще одна добра й мудра людина — директор Коломийської друкарні імені Шухевича Михайло Андрусак, який зі своїм працелюбним колективом, з художницею Мартою Томенко видали збірку арештованих колись Мельничукових поезій «Чага». Встигли таки зшити кілька примірників і вручити Поетові уже на передсмертному ложі. Як він зрадив, як дякував! І ми повинні теж радіти, що серед нашого спантеличеного народу не перевелися добрі й мудрі люди.

Поезія тримається таких людських рис, як мудрість, добро, розуміння краси. Наш народ — романтичний, талановитий, хліборобський, а тому так любить поезію, пісню і своїх поетів. Тому в кожній українській хаті є Шевченко. І доти поезія буде потрібна нашому народові, доки він буде добрим і людяним.

У різному можна дорікати покійному Тарасові Мельничуку, лише в двох речах ніхто не сміє дорікнути: в тому, що він був поетом, і в тому, що він був патріотом. Він любив Україну і «во врем'я люте», і в часи трохи сприятливіші. Дмитро Павличко, який надіслав у дні похорону співчутливу телеграму, щиро зізнався перед своїм краянином, з яким ходили до Яблунівської школи: «Прости, Тарасе, що був слабшим від Тебе».

Ну, а це Мельничукові слова про Україну.

Не снись мені, кривавий сон,
Не сніться рани і руїни, —
Мені не треба десять сонць —
Живу тобою, Україно.

В мене ланів, в мене пшениць,
Як срібла-злата по всім світу.
За сто чужинських зоряниць
Я не віддам й вишневу віту.

Відходять у небуття всі ті непорозуміння, незгоди й проблеми, які супроводжували поета в житті. Залишилася його велика творчість, ще недовидана, ще не досить пізнана і вивчена.

Павло Мовчан на жалібному вічі сказав: «Постать Тараса Мельничука з кожним роком буде укрупнюватися». Похорони перетворилися у велелюдну процесію. Щось у них було Тарасового, незвичного. Такий же непривітний, холодний день, як поетове життя. Такий же незвичний для нас заповіт — поховати не на цвинтарі, а на рідному обійсті. Туди й повезли поетове тіло. Їхало багато авт і автобусів з Коломиї, Івано-Франківська, а в його рідних Уторопах до процесії долучилося чи не ціле село та відомі громадсько-політичні діячі, урядовці, літератори, журналісти, мистці, вчителі. І в Коломиї, і в Уторопах поета занесли до церкви, де священники правила над ним Служби Божі. А відтак вервечка людей рушила в урочище Комісівки, де на згарищі Мельничукового осідку стараннями косівської влади будували для поета нову цегляну хату. І в ній не суданлося поетові літувати й зимувати.

Грала тужно трембіта, стояли в зажурі донька з зятем, брат, родина, друзі, знайомі. Падав лапятий сніг. Виростала могила на цьому високому сільському пагорбі, звідки видно Карпати, Україну і небеса Всесвіту. Ніби й здійснилися поетові слова: «Я з гір — тому й вернувся в гори».

Відійшов від нас Князь, як називали Тараса Мельничука. І коли тлумачити, що це слово важить для гуцулів, то князь тут — це не державний діяч Київської Русі-України, князь — це молодий, наречений. Це — хлопець, легінь, який стає на три дні найкращим у своєму житті: замаєний кольоровими стрічками, в пишному вбранні та вишиваній сорочці, на коні серед святочної весільної громади, веселий, ще повен сил і охоти до любови і життя. Це — суцільне триденне щастя, яке трапляється раз у житті. А чи мав щастя Тарас Мельничук? Якось він сказав на це так: «А щастя?.. Я такого слова, такої категорії взагалі не знаю. Я мав щось більше від щастя, навіть слова не підберу. Може це сто чи тисячу щасть разом... Не знаю...».

Чи це його щастя оживе вже на тих Божих світах — того нікому з нас не дано знати. Але нам він залишив свою могутню, велику, чесну і прекрасну поезію. І за це ми йому довічно будемо дякувати. ■

Віг редакції «Визвольного Шляху»

Друкуючи в грудневому числі «Визвольного Шляху» за 1995 рік і в цьому січневому за 1996 рік посмертні згадки, присвячені св. п. Тарасові Мельничуку, визначному українському поетові і Борцеві за національно-державницькі права донедавна поневоленого українського народу, перед нами відтворились ці роки, коли на сторінках нашого журналу друкувалися поезії Тараса Мельничука під нами підібраним прізвиськом «Автор Невідомий», а пізніше і під правдивим. Понижча табеля охоплює усі надруковані в нашому журналі поезії за час від лютого 1980 року по серпень 1990 року, а саме:

Автор Невідомий

Володимирові Івасюку (кн. 2) 1980

В зоні

Прощальна заповідь

Літа мої

Пошта (кн. 2) 1983

На 2000-ліття Києва (кн. 1) 1984

Сповідь блудного сина (кн. 4) 1984

Псалом 41 (42)

Тарас Мельничук

Золота птаха (кн. 4) 1984

Смуткує, сніжить соболиця

Хата моя народилася

Щедрівка

Іскрязь

Вернисонце

Баляда про оленятко (кн. 5) 1984

Прострілює пролісок листя

Дзвонить у срібні дзвіночки веснянка

Творчість

Ой, я береза (кн. 9) 1984

Не йди снігурко на сім сонечь

Не хоче горіти

Доброго ранку, вербовий котику

Доброго ранку, Вишне (кн. 10) 1984

Тобі братику Васильку

Плистка

Пам'яті брата Дмитра

Доброго ранку

Ще сніг... (Лесі)

Дятелів перстень (Оксанці) (кн. 11) 8

Косар (кн. 3) 1987

Під парасолею намоклої тиші (кн. 4) 1987

Жайворонкове

Купальське

Первоцвіт

Ліс

Хустка

Череп Святослава

Дивно як засніжило

Селезень

Жайворонок

Вам сумно (кн. 11) 1989

Новина у Львові (кн. 12) 1989

Ні! (кн. 3) 1989

Українці мої! (кн. 8) 1990

Наша Редакція ще не має у своїй бібліотеці збірок поезій Покійного, а тому не знаємо, чи ці поезії, які були надруковані в нашому журналі, увійшли в ці збірки. Оригінали цих поезій, як також листування збережені в колишньому Секторі КС. ■

Теодор ТЕРЕН-ЮСЬКІВ

МЕМОРІАЛЬНИЙ КОНЦЕРТ, ВИСТАВКА І МОНОГРАФІЯ М. МОРОЗА

Була це одна з цікавіших культурних імпрез у Нью-Йорку 1995 р. Виставка 26 досконалих картин Михайла Мороза була пов'язана з концертом і презентацією його новісінької, монументальної, двомовної монографії. Відбулася ця подія 19 травня в залі Українського Інституту при святковому настрої шанувальників української культури, зокрема живописного таланту М. Мороза. Спогад про цей вечір надовго залишиться в серцях вдячних учасників. Концерт був тільки скромною рамкою до набагато важливішої події: появи найкращої, найкоштовніше виданої в нас досі монографії з репродукціями жагучих спалахів душі невмирущих картин М. Мороза.

Концерт розпочався виступом д-ра Леоніда Рудницького, який відіграв у виданні цієї книжки виняткову роль. Саме він знайшов фірму, яка взяла спонзорство видання каталогу-монографії творчості нашого мистця — музей мистецтва Ла Салл університету у Філядельфії. Опісля промовляв д-р Василь Ленцик, після нього — мистець-монументаліст, який, хоч і нездужає, але все-таки прибув з Детройту, друг Мороза — Михайло Дмитренко. Ще взяв слово й автор обкладинки монографії Богдан Титла. Тут обов'язково треба сказати дещо саме про нього. Це саме йому належить ідея почати складати пожертви на видання монографії щойно спочилого М. Мороза. І громада дещо допомогла у виданні цієї великої книги. Всі промовці говорили захоплено про Мороза як про обдарованого мистця. Однак дещо замало було сказано про його світле мистецтво.

В музичній частині програми професійна скрипачка з Канади Роксоляна Савка заграла «Медитацію» Масне та «Ля Фолія» Кореллі-Крайслера. Проте найбільше сподобалася присутнім «Гумореска» Андрія Гнатишина з Відня, Морозового друга. Оперовий співак, бас Стефан Шкафаровський, якого ми не чули довший час, розвинувся мистецько напрочуд яскраво. Він виступає в оперових театрах США, Канади і Південної Америки в дедалі важливіших ролях. В пісні «Бандуристе, орле сизий» одну строфу він заспівав піаніссімо. Це була дуже побажана та неочікувана новина і радість. Арію з опери Верді «Дон Карло» Стефан заімпував як голосом, так і акторською майстерністю. Фортепіяновий супровід був у досвідчених руках Оксани Равлюк-Прутеняк.

Небагато часу залишалось на оглядини виставки. Сама монографія була сенсацією вечора вже своїм зовнішнім виглядом. Це величезний фоліант з портретом М. Мороза та з 224 репродукціями праць мистця. Видрукована вона в українській друкарні Мирона Баб'юка в Рочестері. Досі немає у нас монографії, яка б величчю, кількістю репродукцій і кольоритом могла перевищити оцю. Прозірки з картин виконав Петро Грицик з України.

Вперше американський музей фірмує монографію українського живописця. Вступ до цього мистецького каталогу написав директор музею Деніел Бирк. Він стверджує, що наш Мороз — це справжній «громадянин і мистець світового рівня». Морозову картину «Експресія, Ріка Колорадо» цей музей купив у 1991 р.

У книзі Мороза поміщено статті Володимира Овсійчука зі Львова та покійних уже Святослава Гординського, Михайла Острроверхи і Богдана Стебельського. Стаття мистецтвознавця Овсійчука дає читачеві досить обширну розповідь про злет Морозового таланту. Гординський наголошує на важливості того, що Мороз вийшов з-під впливу свого вчителя О. Новаківського і став ближче до схоплення безпосередності у змалюванні природи, ніж його вчитель. Острроверха особливо підносить Морозову «Музу гір». Стебельський радіє знайомством з мистцем і державником М. Морозом.

Книжку впорядкувала дружина мистця Ірина Мороз. Це була величезна, вимоглива і відповідальна праця, яка, може, навіть переростала сили і спроможність однієї людини. Тому деякі хиби мусили закрастися до видання. На щастя, в цілому це не зовсім вагомі огріхи, хоч усе-таки їх могло й не бути. Важливішими з тих недоліків є брак обов'язкових дат написання картин біля кожної репродукції. Ці дати можна знайти в іншому місці книжки, і воно навіть доцільно, але вони потрібні також безпосередньо при самих репродукціях. Далі: забагато чорно-білих світлин і їхніх повторень. Це ж не сімейна хроніка, а книга з мистецтва і культури. Також деякі світлини неякісні технічно. Є і мовні огріхи. Морока і зі знаками наведення. Тут був, безумовно, потрібний професійний коректор. Однак ці недоліки не спроможні зменшити вартости книжки. І дружині Ірині належиться признання за цю працю.

Можна знайти і кілька картин, що їхній кольор не є точно такий, як повинен бути. Та це вже вина друкарні.

Однак у своїй цілісності репродукції Морозової збірки чарують глядача своїми прекрасними відбитками і роблять враження оригіналів. Тут передана і розмашність, і драматизм мазків, гармонія відтінків, пастозність чи рельєфність накладання фарби Морозовим стилем, уся краса його незрівнянної Музи. Оживає також принада розмірності і щемливости пейзажу. Ось тільки деякі з них: «Канал Ля-Манш», «Космацька Пістенька», «Церква св. Покрови», «Гуцульське Різдво», «Кенігзее восени», «Річка Есоп», «Зима», «Річка Скогарі», «Гантерська церква», «Замок св. Ангела», «Колізей», «Осінь», «Навесні», «Гірська стихія», «Великий водоспад» та ін. Передусім зацікавляють автопортрети, а також першорядні портрети дружини Ірини та сина Ігора. Неможливо поминути й інших, наприклад: «Митрополит А. Шептицький», «Патріярх Йосиф Сліпий», «Президент Ст. Витвицький», «Я. Кознарський» та ін. Чи не найзнаменитіші штрихи Морозового пензля належать квітам: «Глядиолі», «Півонії», «Помаранчеві троянди».

Поява цієї книжки — це подія не тільки у мистецькому житті, але й у житті усієї громадськості як в еміграції, так і в Україні. Ця монографія про найвизначнішого українського пейзажиста-експресіоніста М. Мороза радуватиме шанувальників рідної культури та спонукуватиме наші молоді таланти до праці над собою в дорозі до осяйних верховів.

Книжку можна придбати у дружини мистця за 75 доларів:

Ms. Irene Moroz
76 Coursen Place
Staten Island
N. Y. 10304

Tel. (718) 981-5384

БІБЛІОГРАФІЯ ОДЕРЖАНИХ ВИДАНЬ

«ВІДОМОСТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ» чч. 27 і 28 за липень, 1995; двомовне видання ВРУ.

«ЗІБРАННЯ ПОСТАНОВ УРЯДУ УКРАЇНИ» ч. 9, липень–серпень 1995.

«ПРАВО УКРАЇНИ», юридичний журнал ч. 9–10 за 1995, місячник, що виходить під редакцією О. Д. Святоцького і Колегії.

«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ» ч. 9–10 за 1995 рік, щомісячний загальнонауковий та громадсько–політичний журнал.

«ДНІПРО», літературно–художній та суспільно–політичний журнал–місячник, що появляється в Києві під редакцією Миколи Луківа і Колегії, ч. 9–10 за 1995 р.

«ДРУКАРСТВО», двомісячник, багато ілюстрований, науково–практичний часопис для фахівців видавничої справи та книгорозповсюдження. Головний редактор — Олег Розум, головний художник — Валентина Іващенко і Редколегія. Засновниками цього журнального часопису є Міністерство України у справах преси, Український науково–дослідчий інститут спеціальних видів друку і Видавництво «Бліц–інформ». Одержано числа за січень–квітень і травень–серпень 1995.

«ДЕРЖАВНИЙ ВІСНИК УКРАЇНИ». Збірник актів Верховної Ради, Президента та Кабінету Міністрів, щомісячник, видавець — Видавнича фірма «Орбіт» і Ужгородський виробничо–видавничий комбінат «Патент», Ужгород. Відповідальний за це видання — І. Ільницький. Одержано числа 1–2 і 3–4 за січень і березень–квітень, 1995.

«ПОРОГИ», інформаційний культурно–політичний кварталник для українців у чеській республіці, що появляється під редакцією Миколи Шатилова і Товаришів та членів Почесної редакційної колегії. Часопис фінансується урядом Чеської Республіки. Одержано ч. 3 за 1995.

«ПАТРІЯРХАТ» — журнальне ілюстроване видання (місячне) Управи УПСО і Крайової Управи УПТ у США під редакцією М. Галіва і Колегії. Наспіли числа 9 до 12 за 1995 рік.

«СВІТЛО» — український католицький журнал–місячник, орган Отців Василян, що появляється під редакцією о. Василя Цимбалістого, ЧСВВ, і Колегії у Вестон, Онтаріо, Канада. Наспіло ч. 11/95.

«НАШЕ ЖИТТЯ» — ілюстрований місячник, видання Союзу Українок Америки під редакцією Ірени Чабат і Колегії. Одержано ч. 10/95.

«НАША МЕТА» — суспільно–політичний журнал–двомісячник Ліги Вільної України під редакцією Теодосія Андрушка і Редколегії. Наспіло 6 число за листопад–грудень, 1995. Ілюстрований.

«ГРОМАДА» — журнальне видання Товариства Українців Соборників, Австралія. Наспіли числа 9, 10 і 11 за 1995 рік.

«УКРАЇНА» — громадсько–політичний і літературно–художній журнал–місячник під редакцією Олександра Климчука і Редколегії, що появляється двічі на місяць, Київ, Україна. Видання ілюстроване. Наспіло число 11–12 за 1995 рік.

«НАША ДОРОГА» — ілюстрований журнал Ліги Українських Католицьких Жінок Канади, що появляється під редакцією Віри Бучинської. Одержано число 4 за жовтень, листопад і грудень 1995 р.

«ВІДОМОСТІ» Митрополії УАПЦ у Діяспорі й Епархіального Управління у В. Британії. Редактор журналу — д-р Святомир М. Фостун. Одержано ч. 4 за жовтень, 1995 рік. ■

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

*Postup Ukrainian
Co-operative Trading Society,
902 Mount Alexander Road,
Essendon, Victoria, 3040.*

КАНАДА:

*The League of Ukrainians in Canada
140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., M5V 2R3*

АРГЕНТИНА:

*W. Zastawnyj
1425 Soler, 5039 – BS AIRES.*

НІМЕЧЧИНА:

*"Schlach Peremohy"
8000 München 80,
Zeppelinstr. 67.*

БЕЛЬГІЯ:

*Mr. O. Kowal
72 Blvd, Charlemagne,
1040 BRUXELLES.*

ФРАНЦІЯ:

*Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St-Germain,
75261 PARIS Cedex 06.*

УКРАЇНА:

*Представництво УС в Києві
Київ 53, вул. Смірнова-Ласточкина 18/3.
Тел./факс: (044) 212-17-60*

Офіційним представником «Визвольного Шляху»
в Чехії і Словаччині є п. ред. Микола Шатилов.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І РОЗБУДОВІ ТА ОБОРОНІ ЙОГО ДЕРЖАВНОГО ЖИТТЯ!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.
